

Η ΔΡΑΜΑ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ

ΒΑΣΛΗ ΔΗΜΗΤΡΑ

Γεωφυσικά στοιχεία της περιοχής

Ο νομός Δράμας βρίσκεται στο βορειοανατολικό άκρο της Μακεδονίας στα σύνορα με την Βουλγαρία. Ανήκει στο γεωγραφικό διαμέρισμα της Ανατολικής Μακεδονίας και έχει έκταση 3468 τετ. χλμ. και σύμφωνα με την απογραφή του 1991 πληθυσμό 96.554 κατοίκους. Συνορεύει στα βόρεια και βορειοανατολικά με την Βουλγαρία, στα δυτικά με το νομό Σερρών, στα νότια με το νομό Καβάλας και στα ανατολικά με τη Δυτική Θράκη (νομός Ξάνθης). Περικλείεται στα βόρεια από τα βουνά της Ροδόπης, στα δυτικά από τα βουνά Μενοίκιο και Όρβηλος, στα νότια από το όρος Παγγαίο και στα ανατολικά από τα όρη της Λεκάνης.

Διοικητικά ο νομός Δράμας υπάγεται

στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης. Σύμφωνα με το Νόμο 2539/ 4-12-1997, για τη «Συγκρότηση της Πρωτοβάθμιας Τοπικής Αυτοδιοίκησης»¹ ο νομός διαιρείται σε οκτώ δήμους (Δράμας, Κάτω Νευροκοπίου, Προσοτσάνης, Νικηφόρου, Παρανεστίου, Δοξάτου, Σιταγρών, και Καλαμπακίου) και μία κοινότητα (Σιδηρονέρου).

Ο νομός είναι ουσιαστικά αγρότικός.² Υπάρχουν μεγάλες καλλιεργήσιμες εκτάσεις στις πεδιάδες που εκτείνονται κυρίως στο νότιο τμήμα του. Η πλήρης αξιοποίηση των υδάτινων πόρων (ιδιαίτερα των ποταμών Νέστου και Αγγίτη, των πηγών Κεφαλαρίου) και η χρήση σύγχρονων μεθόδων καλλιέργειας έχουν βελτιώσει σημαντικά τα τελευταία χρόνια την αγρότική οικονομία.

Τα προϊόντα που καλλιεργούνται είναι κυρίως δημητριακά, βαμβάκι, βιομηχανική ντομάτα, καπνός, αμπέλια, φρούτα και λαχανικά. Από τα πιο γνωστά όμως προϊόντα της περιοχής είναι τα φασόλια και οι πατάτες του Κάτω Νευροκοπίου, ενώ η αμπελοκαλλιέργεια τα τελευταία χρόνια αποκτά μια νέα δυναμική, με γνωστά ήδη τα επώνυμα κρασιά της Δράμας διεθνούς αναγνώρισης.

Σημαντική θέση στο νομό έχει η κτηνοτροφική παραγωγή, όπου κυριαρχεί η μικρή οικογενειακή εκμετάλλευση παραδοσιακής μορφής.

Εκτρέφονται κυρίως αιγοπρόβατα, βοοειδή και χοίροι, ενώ σύγχρονες μονάδες παράγουν τυροκομικά προϊόντα.

Αναπτυγμένη είναι η δασική παραγωγή, καθώς το μεγαλύτερο μέρος του νομού καλύπτεται από δάση. Τα δασοπονικά προϊόντα απορροφούνται σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα από τις τοπικές βιομηχανίες ξύλου.

Το μεγαλύτερο οικονομικό ενδιαφέρον παρουσιάζει ο νομός στον τομέα μαρμάρου. Στην περιοχή έχουν εγκατασταθεί μονάδες εξόρυξης και επεξεργασίας μαρμάρου, οι οποίες παρουσιάζουν μεγάλη εξαγωγική δραστηριότητα στην Ευρώπη, στις ΗΠΑ, στην Ιαπωνία, στις Αραβικές χώρες. Αξιόλογος είναι και ο ορυκτός πλούτος. Υπάρχουν κοι-

¹ Παπάζογλου Χ., Η Τοπική Αυτοδιοίκηση στο νομό Δράμας, (1914-1999), Δράμα 1999, σελ. 73

² Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Δράμας, Τουριστικός οδηγός, Δράμα 2000, σελ. 12-14

τάσματα μαγγανίου στις υπώρειες του Φαλακρού και κοιτάσματα ουρανίου στην περιοχή του Παρανεστίου. Επίσης έχει εντοπισθεί λιγνιτικό πεδίο στην περιοχή της Μαυρολεύκης.

Η πόλη της Δράμας εκτείνεται στο νότιο τμήμα του νομού, στις υπώρειες του όρους Φαλακρό, βόρεια της ομώνυμης πεδιάδας. Είναι χτισμένη σε ωραία τοποθεσία, με άφθονα νερά. Αποτελεί το μοναδικό αστικό κέντρο του νομού, όπου είναι συγκεντρωμένες οι βασικές υπηρεσίες διοίκησης, εκπαίδευσης, περίθαλψης και αθλητισμού. Στην πόλη υπάρχει σύγχρονο νοσοκομείο, κολυμβητήριο, κλειστά γυμναστήρια, στάδια και το τμήμα Δασοπονίας του Τ.Ε.Ι. Καβάλας.

Η πόλη της Δράμας έχει σήμερα 40.000 περίπου κατοίκους. Αναπτύχθηκε με έντονους ρυθμούς μέσα στον 20^ο αιώνα και οι αλλαγές στην αρχιτεκτονική της ήταν μεγάλες, ανταποκρινόμενες στις ανάγκες των πολυάριθμων κατοίκων.

Ετυμολογικά

Το όνομα της Δράμας εξακολουθεί να αποτελεί αντικείμενο έρευνας για όσους ασχολήθηκαν με την ιστορία της περιοχής.

Στους Πευτιγγεριανούς πίνακες στη θέση της Δράμας τοποθετείται η αρχαία Δράβησκος του Θουκυδίδη, δηλαδή η Δράβησκος η Ηδωνική, η οποία πραγματικά βρισκόταν εκεί που είναι το σημερινό χωριό Σδραβήκι, στους νοτιοδυτικούς πρόποδες του Παγγαίου στην επαρχία Ζίχνης και κοντά στον Αγγίτη ποταμό. Η ονομασία Δράμα λοιπόν προέρχεται από το δωρικό δρᾶω - ὦ = δέρομαι, ὀράω - ὦ που σημαίνει την πόλη που έχει θέα.³

Ο Μαργαρίτης Δήμιτσας σημειώνει ότι το όνομα της Δράμας προήλθε εκ παραφθοράς του αρχαίου Δράβα, Δραβήσκος και μετά Δράμα.

Ο Άγγλος τοπογράφος και νομισματολόγος Γουλιέλμος Μαρτίνος Leake που περιόδευσε στην περιοχή συγγέει την αρχαία Δραβήσκο με τη Δράμα.

Ο Γάλλος αρχαιολόγος και περιηγητής Perrot καθώς και ο Ρώσος ιστορικός και συγγραφέας Ιωάννης Πετρώφ, συμφωνούν ότι η Δράμα πήρε το όνομα της από τη λέξη Δραβήσκος = Δράβα = Δράμα.

Η Δράμα σύμφωνα με τον Ευάγγελο Στράτη⁴ ποτέ δεν ονομάστηκε Δράβησκος είτε από τους κατοίκους της, είτε από τους παλιούς συγγραφείς. Άλλη πόλη ήταν η Δράμα και άλλη η Δράβησκος. Σ' αυτή την πλάνη περιέπεσαν και οι νεώτεροι ξένοι συγγραφείς Hoffman και Forbiger. Ο Pauly δημιουργεί δύο Δραβήσκους, όπως και ο Desdevissés du Dezert, τοποθετώντας τη μια στην Δράμα, όπως και οι Πευτιγγεριανοί πίνακες, και την άλλη στο χωριό Σδραβήκι, η οποία ήταν και η μόνη πραγματική Δράβησκος, αυτή που αναφέρεται από τον Θουκυδίδη. Από τους ξένους πιο σωστά απ' όλους, αποφαινεται για τη τοποθεσία της αρχαίας Δραβήσκου, αντιδιαστέλλοντάς την καθαρά

³ Πασχαλίδης Β. Δραμινά Ιστορικά: 67 μελέτες για τη Δράμα και την περιοχή της, Δράμα 1992, σελ. 20 - 21

⁴ Στράτης Ε., Η Δράμα και η Δράβησκος: Ιστορική και αρχαιολογική μελέτη, Σέρρες 1923, σελ 1-2
Βασλή Δήμητρα Ιούλιος 2002

από αυτή της Δράμας, ο σπουδαίος ιστοριογράφος της Θεσσαλονίκης Tafel λέγοντας τα εξής: «Η Δράβησκος βρισκόταν πραγματικά μεταξύ Μυρκίνου και Αμφίπολης και φαίνεται ότι το όνομά της διατηρήθηκε στο όνομα του χωριού Δράβηκ (αντί Σδραβήκι). Η Δράβησκος είναι το σημερινό Δράβηκ, όχι η Δράμα».

Ο Σταύρος Μερτζίδης γράφει ότι το όνομα πιθανόν να προήλθε από το ρέμα που χωρίζει τη πόλη στα δύο. Δύο + ρέμα δύ-ρεμα και κατά συγχώνευση από κάποιο λόγο της εποχής Δράμα. Ο ίδιος δέχεται και την περίπτωση να υπήρχε και άλλη Δράβησκος, αφού ο Θουκυδίδης μιλάει για «Δραβήσκω τῇ Ἡδωνικῇ» και από αυτή να προήλθε η Δράμα.⁵

Την ίδια εκτίμηση για το όνομα της Δράμας έχει και ο ιστορικός Φώτιος Σκαλίδης. Γράφει λοιπόν πως τον 12^ο αιώνα μ. Χ. κάποιος λόγιος Δραμινός με βάση το ρέμα που έκοβε την πόλη στα δύο και από τις λέξεις «δύο και ρέμα» έφτιαξε το όνομα της Δράμας.

Ο Ε. Στράτης παραδέχεται ότι το όνομα «Δράμα» προήλθε από τη λέξη «Υδράμη» και έπειτα έγινε «Υδράμα» και «Δράμα». Κατά τη άποψη του Β. Πασχαλίδη, η Δράμα δεν έχει σχέση με την αρχαία Δράβησκο του Θουκυδίδη. Η ονομασία Δράμα προήλθε από τη ρίζα Δρα- και την κατάληξη –μα. Τα τοπωνύμια με τη ρίζα Δρα- είναι θρακοπελασγικής προέλευσης. Στη Δράμα όπως ξέρουμε έζησαν διάφορες θρακικές φυλές και ομάδες.

Πολλοί θεωρούν ότι το όνομά της η Δράμα το πήρε από τα πολλά νερά της, ύδωρ, ύδρια κλπ. Ο Σταμάτης Βάλβης στην «Γεωγραφία» του υποστηρίζει ότι το ρέμα είναι η αιτία για την ονομασία της Δράμας και προήλθε από το δίρεμα, δίραμα και δράμα, Δράμα.

Ο ραβίνος Β. Τουδέλας που επισκέφθηκε τη Δράμα το 1172 μ. Χ. προερχόμενος από την Ισπανία προκειμένου να γνωρίσει τους συμπατριώτες του Ιουδαίους της πόλης, την καταγράφει με το όνομα Darma.

Η έφορος προϊστορικών και κλασσικών αρχαιοτήτων στο Μουσείο της Καβάλας κ. Χάιδω Κουκούλη Χρυσανθάκη αναφέρει ότι το όνομα της Δράμας εξακολουθεί να είναι μετέωρο και όλες οι εκδοχές και τα επιχειρήματα είναι ασθενή και ανασφαλή.⁶

Προϊστορία

Η αρχαία εποχή της Δράμας

⁵ Τσελεπίδης Τ., Από το μύθο στην Ιστορία. ΔΡΑΜΑ: Ηδωνίδα Γη και Πρασιάδα Λίμνη, εκδ. Αφοί Κυριακίδη Α. Ε., Θεσσαλονίκη 1995, σελ 34

⁶ Τσελεπίδης Τ.,ό.π., σελ. 35

Η αρχαία Δράμα, σύμφωνα με το Ν. Καπετανάκη – Ακρίτα⁷ βρισκόταν μέσα στην αρχαία Θράκη, την λεγόμενη «πεδινή». Είναι άγνωστο πότε ακριβώς ιδρύθηκε, γιατί κανείς από τους αρχαίους ιστορικούς, συγγραφείς ή γεωγράφους δεν την αναφέρει με το όνομα αυτό, ούτε ο Ηρόδοτος, ούτε ο Θουκυδίδης. Ούτε οι μεταγενέστεροι συγγραφείς και ιδιαίτερα αυτοί που περιέγραψαν την μάχη των Φιλίππων, Δίων ο Κάσιος και ο Αππιανός, μιλούν γι' αυτήν. Μόνον ο Βιργίλιος στα «Γεωργικά» του αναφέρει ότι υπήρχε μια μικρή πόλη προς βορράν των Φιλίππων, αλλά δεν την κατονομάζει. Ίσως να πρόκειται για τη Δράμα. Σε ένα από τα πεζά σημειώματά του, που αναφέρεται στο πολύστιχο ποίημά του «Ορφεύς», ο ποιητής Δ. Παπαρρηγόπουλος, γυλιός του μεγάλου μας ιστορικού, μιλώντας για την περιπλάνηση του Ορφέα, αναφέρει την περιφέρεια της Δράμας σαν μια από τις περιοχές από τις οποίες πέρασε ο Ορφέας.

Αλλά ούτε κάποιος άλλος από τους αρχαίους Ρωμαίους συγγραφείς αναφέρει την Δράμα. Μόνον οι Βυζαντινοί Συγγραφείς κάνουν λόγο γι' αυτήν και το όνομα Δράμα παρατίθεται πλέον με ευκρίνεια σε κείμενα από τον 9^ο μ. Χ. αιώνα. Σε ένα από τα ανέκδοτα σημειώματά του, ο Σ. Μερτζίδης εκφράζει την πεποίθηση ότι κατά τα χρόνια του Φιλίππου, η Δράμα υπήρχε με το όνομα αυτό σαν μικρή πόλη ελληνική, με γλώσσα άριας διακλάδωσης. Λέγεται ακόμη ότι ο Μ. Αλέξανδρος, όταν πέρασε τον Στρυμόνα, πορευόμενος προς τη Μαρώνεια και δια μέσου της Θράκης έφθασε στη Σηστό, στρατολόγησε και από τον πληθυσμό της περιφέρειας της Δράμας.

Πρώτοι κάτοικοι της Δράμας, φαίνεται ότι ήταν οι Δίοι του Ομήρου, οι οποίοι κατοικούσαν σε μέρος της πεδιάδας και στα προς βορρά βουνά της. Οι Δίοι, όπως τους ονομάζει ο Όμηρος, ή οι διόβεσοι όπως τους ονομάζουν άλλοι, ήταν γνήσιοι Πελασγοί, και ερχόμενοι από την ορεινή Θράκη εγκαταστάθηκαν στα όρη της περιφέρειας της Δράμας και στο Παγγαίο. Αργότερα κατά το 1500 π. Χ. βρίσκουμε στην περιοχή της Δράμας και του Παγγαίου Θρακοπελασγούς.

Από όλα αυτά φαίνεται ότι η πόλη της Δράμας είναι αναμφισβήτητα αρχαιότατη πόλη ελληνική. Οι αρχαιότητες και οι επιγραφές που βρέθηκαν στην πόλη και γύρω από αυτήν μιλούν για την ελληνικότητα της Δράμας κατά τα αρχαιότατα ιστορικά και προϊστορικά χρόνια.

Ο αρχαίος οικισμός της Δράμας

Η Δράμα βρίσκεται στα βόρεια όρια της μεγάλης πεδιάδας που σχηματίζεται ανάμεσα στο Παγγαίο και στο Φαλακρό, η οποία όπως προκύπτει από τον αρχαιολογικό χάρτη του νομού Δράμας, από τη νεολιθική εποχή ως το τέλος της αρχαιότητας εμφανίζει μια σημαντική πυκνότητα μικρών αγροτικών οικισμών. Ένας από τους αρχαιότερους

⁷ Καπετανάκης-Ακρίτας Ν., Επίτομη Ιστορία της Δράμας: Ιστορική και αρχαιολογική μελέτη, Θεσσαλονίκη 1998, σελ 7-8

νεολιθικούς οικισμούς είναι και ο προϊστορικός οικισμός των Σιταγρών, γνωστός στην αρχαιολογική έρευνα από τις ανασκαφές της Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής και του Πανεπιστημίου του Los Angeles.⁸

Η μικρή κλίμακα των οικισμών παρέμεινε και στους ιστορικούς χρόνους στην πεδιάδα της Δράμας συνδεδεμένη με την γεωργοκτηνοτροφική οικονομία της περιοχής και χαρακτηρίζει και το αστικό κέντρο των αρχαίων και βυζαντινών χρόνων, το οποίο πρέπει να υπήρξε ο πρόγονος της σημερινής πόλης της Δράμας.

Τα αρχαιότερα ίχνη της ανθρώπινης παρουσίας στην περιοχή της σημερινής πόλης της Δράμας εμφανίζονται στο λόφο της περιοχής «Αρκαδικός», όπου τοποθετείται ένας από τους σημαντικούς νεολιθικούς οικισμούς της πεδιάδας της Δράμας.

Τα ευρήματα που έχουν συγκεντρωθεί από την επιφανειακή έρευνα του λόφου, κυρίως θραύσματα κεραμικής, χρονολογούν τα αρχαιότερα ίχνη ζωής στο λόφο του προϊστορικού αυτού οικισμού στη Μέση Νεολιθική Εποχή.

Η ζωή συνεχίστηκε στην ίδια θέση και στην Ύστερη Νεολιθική εποχή και στην εποχή του Χαλκού, καθώς και στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, στην Υστεροκλασική περίοδο, στη ρωμαϊκή περίοδο και στους Ιστορικούς χρόνους.

Μέσα στην πόλη της Δράμας, και στην περιοχή των εργατικών κατοικιών, στη μεγαλύτερη προϊστορική Τούμπα του νομού Δράμας, στα όρια του Αρκαδικού, άρχισε το 1991 η ανασκαφική έρευνα.

Η ανασκαφή έφερε στο φως αποσπασματικά ένα νεολιθικό χωριό, τον αρχαιότερο μόνιμο προϊστορικό οικισμό της Δράμας. Τα νεολιθικά σπίτια που σώζονται αποσπασματικά μαρτυρούν τον τύπο κατοικίας που επικρατεί και τα υλικά δομής που χρησιμοποιούνται, υλικά που βρίσκονται εύκολα στην περιοχή. Ξεχωρίζει η ορθογώνια κατοικία, μονόχωρη, φτιαγμένη με πλιθιά, λάσπη, κλαδιά δέντρων και καλάμια. Το δάπεδο των κατοικιών ήταν απλά φτιαγμένο από πατημένο πηλό, ενώ η στέγη δεν ξέρουμε αν ήταν δικλινής, ή πιο σύνθετη, με σκελετό από κλαδιά και καλάμια.⁹

Οι κάτοικοι του νεολιθικού χωριού του Αρκαδικού διαμορφώνουν κατασκευές ανάλογα με τις δραστηριότητές τους, επεμβαίνοντας στο περιβάλλον.

Η αρχαιολογική έρευνα ανακαλύπτει κατασκευές που χρησιμοποιούνται για την προετοιμασία και παρασκευή των τροφών όπως για παράδειγμα ένας φούρνος και μια πηλόστρωτη εστία με στάχτη, που περιβάλλεται από τρία μαγειρικά σκεύη με σπόρους από δημητριακά και όσπρια.

⁸ Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ. Ο αρχαίος οικισμός της Δράμας και το Ιερό του Διονύσου, Πρακτικά Α' Επιστημονικής συνάντησης, Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, Δράμα 24-25 Νοεμβρίου 1989, Δράμα 1996, σελ 68

⁹ Περιστέρη Κ. Ανασκαφική έρευνα στο νεολιθικό οικισμό του Αρκαδικού Δράμας (1991-92), Πρακτικά Β' Επιστημονικής συνάντησης, Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, Δράμα 18-22 Μαΐου 1994, τόμος 1, Δράμα 1998, σελ 103-104

Βρέθηκαν αρκετοί τριπτήρες και άλλα λίθινα εργαλεία λειασμένα και πελεκημένα, που συμμετέχουν στην προετοιμασία, την παρασκευή και την κατανάλωση της τροφής σε όλο τον οικισμό.

Από τα ευρήματα των ανασκαφών είναι βέβαιον ότι η διατροφή των κατοίκων του νεολιθικού χωριού του Αρκαδικού περιείχε εκτός από τα γεωργικά προϊόντα, όπως δημητριακά, όσπρια, σταφύλια και κτηνοτροφικά όπως χοιρίδια, βοοειδή, αιγοπρόβατα καθώς και προϊόντα κυνηγιού και αλιείας από το κοντινό ποτάμι.

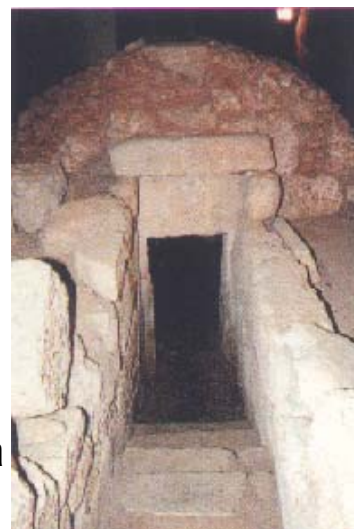
Οι νεολιθικοί κάτοικοι του Αρκαδικού ήταν επίσης και δημιουργοί τεχνίτες. Ασχολία τους ήταν η παραγωγή αντικειμένων που η κατασκευή τους απαιτούσε δεξιοτεχνία, χρόνο, σύνθετη εργασία, όπως τα αγγεία, τα εργαλεία, τα ειδώλια, τα κοσμήματα.

Ο πυρήνας του προϊστορικού οικισμού της Δράμας πρέπει να βρισκόταν μέσα στην εδαφική ζώνη που περιβάλλεται από τα ερείπια του Βυζαντινού τείχους και δεν πρέπει να συγχέεται με τον προϊστορικό οικισμό που ανακαλύφθηκε κατά τα τελευταία χρόνια στον Αρκαδικό Δράμας. Πρέπει όμως οι άνθρωποι του προϊστορικού οικισμού του Αρκαδικού να είχαν φυλετικό δεσμό με τους ανθρώπους που κατοικούσαν στο κέντρο της σημερινής πόλης. Ο οικισμός αυτός που υπολογίζεται ότι βρισκόταν μέσα στη ζώνη του βυζαντινού τείχους ασφαλώς θα παρουσίαζε πολλές ομοιότητες με τους προϊστορικούς οικισμούς του Αρκαδικού. Κατά συνέπεια αν υπήρχε προϊστορικός οικισμός στο τμήμα αυτό της Δράμας θα πρέπει να χρονολογηθεί στα 5000 π. Χ. περίπου, εφόσον στην ίδια χρονική περίοδο ανήκουν και οι άλλοι όμοιοι προϊστορικοί οικισμοί της περιοχής και οι πρώτοι κάτοικοι του να ήταν Θράκες ή Πελασγοί.¹⁰

Στα ελάχιστα ανασκαφικά δεδομένα για την εντόπιση της θέσης του αρχαίου οικισμού των ιστορικών χρόνων στην πόλη της Δράμας πρέπει να προστεθούν οι πληροφορίες για την ανεύρεση ψηφιδωτού δαπέδου σε οικόπεδο της περιοχής των πηγών της Αγίας Βαρβάρας.

Η ύπαρξη οικισμού ελληνιστικών χρόνων στη Δράμα βεβαιώθηκε στα 1978 από την ανεύρεση ενός τάφου μακεδονικού τύπου στην οδό Τροίας που χρονολογείται στο 2^ο π. Χ. αιώνα.

Ο τάφος της οδού Τροίας προσδιορίζει και τα ανατολικά όρια της αρχαίας πόλης στα ελληνιστικά χρόνια, τα οποία πρέπει να σταμα-
δυτικότερα από την οδό Τροίας. Για τον
προσδιορισμό των ανατολικών ορίων του αρχαίου
οικισμού των ρωμαϊκών χρόνων θα μπορούσαμε να
χρησιμοποιήσουμε και την παρουσία δύο υστερορω-
καμαροσκέπαστων τάφων στην οδό Βενιζέλου. Αν η
χρονολόγηση αυτών των τάφων είναι σωστή, τότε τα
ανατολικά όρια του οικισμού των υστερορωμαϊκών

τούσαν

μαϊκών

χρόνων

¹⁰ Πασχαλίδης Β., Η Δράμα 7000 χρόνια: Μελέτες για την πόλη
51

συνέπιπταν στη θέση αυτή με το ανατολικό σκέλος του βυζαντινού φρουρίου.

Με βάση τις τοπογραφικές ενδείξεις των τάφων της οδού Τροίας και Βενιζέλου θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε οπωσδήποτε τον αρχαίο οικισμό και στην περιοχή του βυζαντινού φρουρίου της Δράμας χωρίς ωστόσο αυτό να σημαίνει ότι η έκταση του αρχαίου οικισμού ταυτιζόταν με αυτή του βυζαντινού φρουρίου. Η παρουσία επιφανειακής κεραμικής ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων στο λόφο του προϊστορικού οικισμού της θέσης «Αρκαδικός» θα ήταν δυνατό να αποτελέσει σημαντική ένδειξη για την επέκταση του οικισμού των ιστορικών χρόνων προς τα δυτικά του μεσαιωνικού φρουρίου, ενώ τα προς βορρά όρια παραμένουν αδιευκρίνιστα.

Για τον προσδιορισμό των βορείων ορίων του αρχαίου οικισμού θα ήταν δυνατόν να χρησιμοποιηθούν οι τοπογραφικές ενδείξεις των τάφων που βρέθηκαν στις βόρειες παρυφές της πόλης. Οι τάφοι αυτοί, οι οποίοι εμφανίζονται ακόμη διάσπαρτοι εξ αιτίας των αποσπασματικών ανασκαφών, χρονολογούνται στον 3^ο και 2^ο π. Χ. αιώνα. Η ανεύρεση επίσης τάφου με θησαυρό νομισμάτων του 2^{ου} π. Χ. αιώνα στην περιοχή του συνοικισμού Νέα Κρώμνη της Δράμας στα 1929 θα ήταν δυνατόν να αποτελέσει τοπογραφική ένδειξη για την εντόπιση και των δυτικών ορίων του αρχαίου οικισμού στην περιοχή του συνοικισμού της Νέας Κρώμνης.¹¹

Σύμφωνα με αυτούς τους γενικούς τοπογραφικούς προσδιορισμούς που προκύπτουν από τα ως τώρα ανασκαφικά δεδομένα, η έκταση και η θέση του αρχαίου οικισμού θα μπορούσε να οριστεί ανατολικά στην περιοχή των δικαστηρίων από την οδό Τροίας, στα δυτικά από τον συνοικισμό της Νέας Κρώμνης, στα βόρεια από την περιοχή «Αμπέλια» και στα νότια από τις πηγές της Αγίας Βαρβάρας.

Η συνεχής κατοίκηση στην περιοχή αυτή κατά τους βυζαντινούς, μεταβυζαντινούς χρόνους και το πέραςμα διάφορων κατακτητών κατέστρεψαν αξιόλογα στοιχεία της προηγούμενης ζωής του τόπου.¹²

Ρωμαϊκή Εποχή

Οι Ρωμαίοι, στο σχέδιο της κοσμοκρατορίας τους έβλεπαν την Μακεδονία σαν ανα-σχετικό φράγμα, που εμποδίζει τους κατακτητικούς τους σκοπούς, καιροσκοπούσαν δε επιζητώντας την κατάλληλη στιγμή για να επιτεθούν και να την υποτάξουν. Βρήκαν την ευκαιρία όταν ήταν βασιλιάς της Μακεδονίας ο Περσέας γιος του Φιλίππου του Γ'. Μετά την ήττα του Περσέα στην Πύδνα (168 π. Χ.), παραδόθηκαν στους Ρωμαίους όλες οι Μακεδονικές πόλεις, όπως αναφέρει ο ιστορικός Διόδωρος. Πρώτη η Βέροια δεύτερη η Θεσσαλονίκη, μετά η Πέλλα και μέσα σε τρεις μέρες όλες οι άλλες πόλεις της Μακεδονίας, όπως και οι Φίλιπποι και η Δράμα. Οι Ρωμαίοι συγγραφείς, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, δεν μιλούν για τη Δράμα, ούτε αυτοί που περιέγραψαν τη μάχη των Φιλίππων, ο Αππιανός και ο Δίων ο Κάσιος.

¹¹ Κουκούλη – Χρυσανθάκη Χ., ό.π., σελ 70-71

¹² Νομαρχιακή αυτοδιοίκηση Δράμας, Τουριστικός οδηγός, ό.π., σελ. 102
Βασλή Δήμητρα Ιούλιος 2002

Στη Δράμα τότε υπήρχε σταθμός μεταξύ Φιλίππων και Ηράκλειας, επί της Εγνατίας οδού. Η περίφημη αυτή ρωμαϊκή οδός «Via Egnatia», μεγάλη και λιθόστρωτη συνέδεε τη Ρώμη με την Κωνσταντινούπολη, ήταν δε έργο του Ρωμαίου ανθύπατου Γναίου Εγνατίου στα τέλη του 2^{ου} αιώνα π. Χ.

Μετά τη Μάχη των Φιλίππων το 42 π. Χ. ο Αντώνιος οργανώνει την εγκατάσταση παλαιμάχων στρατιωτών. Η περιφέρεια της Δράμας τότε, αλλά και όλη η Μακεδονία είδε άσχημες ημέρες. Το 30 π. Χ. νικήθηκε ο Αντώνιος από τον Οκταβιανό Αύγουστο, ο οποίος δημιούργησε την ρωμαϊκή αποικία των Φιλίππων (Colonia Augusta Iulia Philippiensis) με πολλές «κώμες» και «αγροικίες». Η πόλη της Δράμας απετέλεσε «κώμη» (vicus) της ρωμαϊκής αποικίας των Φιλίππων και δέχτηκε την επίδραση του ρωμαϊκού πολιτισμού. Χάρη στο φυσικό της τοπίο, επιλέχθηκε ως τόπος αναψυχής πλούσιων Ρωμαίων αξιωματούχων.

Αλλά ότι η Δράμα ήκμασε κατά τη ρωμαϊκή εποχή, αποδεικνύεται και από το πλήθος των ρωμαϊκών αρχαιοτήτων που βρέθηκαν σ' αυτήν. Σχεδόν σε κάθε δρόμο της Δράμας βρέθηκε και από μια ρωμαϊκή επιγραφή είτε στους τοίχους είτε σε ανάγλυφα είτε στα λιθόστρωτα. Πολλά ρωμαϊκά συντρίμματα βρέθηκαν κοντά στο βυζαντινό τείχος και στην αυλή του τζαμιού του Σουλτάν Βαγιαζήτ. Ότι η Δράμα δεν ήταν ασήμαντο πόλισμα (πολίχνη) κατά τη ρωμαϊκή εποχή, αποδεικνύεται και από την μαρμάρινη πλάκα που βρέθηκε το Νοέμβριο του 1934 κατά την εκσκαφή του νέου δημόσιου αντλιοστασίου. Η πλάκα αυτή έχει επιγραφή στην οποία διακρίνονται τα γράμματα της λέξης «ΠΡΙΜΙΓΕΝΙΟΣ». Εικάζεται ότι ο Πριμιγένιος αυτός ήταν πιθανόν ευεργέτης της πόλης, ο οποίος κατασκεύασε και υδραγωγείο.

Από το πλήθος των θεών του ελληνορωμαϊκού πανθέου και των τοπικών θεών που λατρεύονταν στην περιοχή, ξεχωρίζει ο Διόνυσος. Η λατρεία του θεού της αμπέλου και του κρασιού συνεχίστηκε μέχρι τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους και ταυτίστηκε με τη λατρεία του ρωμαϊκού θεού «Liber Pater». Σε αναθηματικές επιγραφές που εντοπίστηκαν στην ευρύτερη περιοχή της Δράμας, αναφέρεται η ύπαρξη ιερού του Διονύσου ήδη από τους ελληνιστικούς χρόνους, χωρίς όμως να βρεθεί θέση του.¹³

Επιτύμβιες επιγραφές βεβαιώνουν τη σύνδεση της λατρείας του Διονύσου και του Liber Pater με τις τροφικές τελετές κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους και ιδιαίτερα με την ετήσια γιορτή των νεκρών, τα rosalia.

Η ζωή στο ιερό του Διονύσου συνεχίστηκε στα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια. Από τις επιγραφές που βρέθηκαν κατά καιρούς στην πόλη προκύπτει η πρώιμη ανάμειξη του τοπικού θρακικού πληθυσμού με τον ελληνικό. Τα θρακικά ονόματα Δερζίλας, Σκήψις, Cetria (Κετρίλας), Diuliw (Διούλης), Dinis (Δίνις), Μεστυπαίβης μαρτυρούν το θρακικό πληθυσμιακό υπόβαθρο αλλά η εμφάνιση ελληνικών πατρωνυμικών στα θρακικά ονόματα επισημαίνει την πρώιμη ανάμειξη Θρακών και Ελλήνων και την επικράτηση της ελληνικής γλώσσας στην ενδοχώρα του Παγγαίου. Στο 2^ο μ. Χ. αιώνα στις ε-

¹³ Νομαρχιακή αυτοδιοίκηση Δράμας, Τουριστικός οδηγός, ό. π. σελ. 102
Βασλή Δήμητρα Ιούλιος 2002

πιγραφές του Ιερού και στις άλλες επιγραφές από τη Δράμα είναι έντονη η ρωμαϊκή παρουσία, τόσο με την εγκατάσταση Ρωμαίων από την Ρωμαϊκή αποικία των Φιλίππων, όσο και με την εμφάνιση ελληνικών και θρακικών ονομάτων σε λατινόγλωσσες επιγραφές και την ταύτιση του Διονύσου με τον ρωμαϊκό θεό Liber Pater.¹⁴

Η ρωμαϊκή αποικία των Φιλίππων, η λεγόμενη «Αυγούστα Ιουλία Φιλιππική» έγινε οικουμενικά γνωστή με το πέραςμα του Αποστόλου Παύλου και της συνοδείας του από τους Φιλίππους, το χειμώνα του έτους 49 μ. Χ. και την ίδρυση της πρώτης χριστιανικής εκκλησίας. Η χριστιανική κοινότητα των Φιλίππων εξελίσσεται βαθμιαία σε λαμπρή μητρόπολη της νέας θρησκείας με πολλές επισκοπές. Στη μητρόπολη αυτήν υπάγεται το οχυρωμένο «άστυ» της Δράμας, του οποίου η έκταση προσεγγίζει την προστατευόμενη περιοχή με το σωζόμενο βυζαντινό τείχος.

Βυζαντινή Εποχή

Η βυζαντινή περίοδος της Δράμας αρχίζει με τον διαχωρισμό της ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας σε Ανατολική και Δυτική, με τη Δράμα να ανήκει στην Ανατολική Αυτοκρατορία, με πρωτεύουσα τη Νέα Ρώμη ή Κωνσταντινούπολη.¹⁵

Η Δράμα ήκμασε κατά τη βυζαντινή εποχή πολύ περισσότερο απ' ό τι κατά την αρχαία, την μακεδονική και την ρωμαϊκή. Επειδή δεν βρισκόταν σε στρατηγική θέση, η Δράμα ευτύχησε να σταδιοδρομήσει ειρηνικά και στα βυζαντινά χρόνια να βρίσκεται μακριά από πολέμους και οξείς αγώνες. Γι' αυτό και αναφέρεται σπάνια από τους βυζαντινούς συγγραφείς, ενώ από τον 9^ο αιώνα μ. Χ. σημειώνεται περισσότερο σαν γεωγραφικός τόπος και ειρηνικός οικισμός φιλήσυχων πολιτών. Η πλούσια πεδιάδα της, η πυκνοκατοικημένη ύπαιθρος από την οποία περιβάλλεται, η θέση της η οποία την κράτησε μακριά από κατακτητικές επιδρομές, εκτός από αυτές που σημειώθηκαν κατά τα χρόνια των βουλγαρικών εισβολών, συνέβαλαν πάρα πολύ σ' αυτή την ακμή.

Στη μεσοβυζαντινή εποχή (9^{ος} – αρχές 13^{ου} μ. Χ. αιώνας) η Δράμα αναπτύσσεται σε ισχυρό κάστρο με στρατηγική σημασία και ζωηρό εμπορικό ενδιαφέρον, ενώ εξακολουθεί να υπάγεται στους Φιλίππους από διοικητική και εκκλησιαστική άποψη.

Ο άραβας γεωγράφος Αλ-Ιδρίσι κατά την περιοδεία του τον 12^ο μ. Χ. αιώνα, περιέγραψε τη Δράμα σαν πόλη πλούσια, περιτριγυρισμένη από κατοικίες και αμπέλια. Στα χρόνια αυτά η Δράμα ήταν ήδη τειχισμένη και ο εντός των τειχών πληθυσμός της δεν πρέπει να ξεπερνούσε τους 2000 κατοίκους. Στο μικρό αυτό αριθμό περιλαμβάνεται και μια ακμαία παροικία Εβραίων, για χάρη της οποίας την πόλη επισκέφθηκε ο ισπανοεβραίος ραββίνος Βενιαμίν από την Τουδέλη (περίπου το 1165)¹⁶

Το πολίχνιο (μικρή οχυρωμένη πόλη) της Δράμας, μολονότι επισκιάστηκε από τη λαμπρή ιστορία των γειτονικών Σερρών και Φιλίππων, αναπτύχθηκε με σταθερό ρυθμό.

¹⁴ Κουκούλη – Χρυσανθάκη Χ., ό. π., σελ 83-85

¹⁵ Πασχαλίδης Β. ,Δραμινά Ιστορικά, ό.π.,σελ. 16

¹⁶ Δράμα η αθέατη πόλη, Δήμος Δράμας, σελ. 4

Απέκτησε τείχη, το αργότερο στα τέλη του 10^{ου} αιώνα και στην ίδια περίοδο, κτίστηκε ο ιδιαίτερα σημαντικός από αρχιτεκτονική άποψη Ναός της Αγίας Σοφίας.

Από τα βυζαντινά τείχη σήμερα διατηρούνται τμήματα διάσπαρτα στο ιστορικό κέντρο της πόλης (οδός Μιαούλη, ναός Ταξιαρχών, οδός 19^{ης} Μαΐου), τα οποία προσφέρουν σαφή εικόνα των διαστάσεων και της τοιχοδομίας τους.

Στο βόρειο τομέα της επιφάνειας που ορίζουν τα τείχη βρίσκεται ο τρουλλαίος μεταβατικού τύπου ναός της Αγίας Σοφίας, που όμως σύμφωνα με τις γραπτές πηγές, αρχικά πρέπει να ήταν αφιερωμένος στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Ο ναός στη σημερινή του μορφή περιλαμβάνει εκτός από το βυζαντινό πυρήνα, τις προσθήκες των χρόνων της τουρκοκρατίας (υπόστηλος προθάλαμος στο δυτικό τμήμα του ναού και καμπαναριό – παλαιότερα μιναρές).

Σε όλη την Υστεροβυζαντινή περίοδο (αρχές 13^{ου} μ. Χ. αιώνα – 1453) η Δράμα αλλάζει συνεχώς κυριάρχους, όπως όλες οι βυζαντινές επαρχίες.

Η φραγκική κατάκτηση της Δράμας είχε αρχίσει από το 1206 και ο πρώτος Φράγκος κατακτητής της πόλης ήταν ο βασιλιάς Βονιφάτιος ο Μομφερατικός, ο οποίος κατέλαβε το κάστρο της και μπήκε ο ίδιος επικεφαλής των ιπποτών του στην πόλη το φθινόπωρο του 1206.¹⁷ Κατά την παραμονή του στη Δράμα ενίσχυσε με επισκευές (οχύρωσε) το κάστρο προφανώς για να μπορεί να αντιτάξει ισχυρή άμυνα στις ληστρικές επιδρομές του ηγεμόνα των Βουλγάρων και Βλάχων Ιωαννίτη, ο οποίος την εποχή εκείνη πραγματοποιούσε καταστροφικές επιδρομές στην κεντρική και ανατολική Μακεδονία.

Η παρουσία των Φράγκων στη Δράμα δεν άφησε κανένα ίχνος. Η εξήγηση που μπορεί να δοθεί είναι πως οι Φράγκοι έμειναν λίγα χρόνια στη Δράμα και πως τα ίχνη που οπωσδήποτε θα άφησαν εξαφανίστηκαν αμέσως από τους Έλληνες κατοίκους που είχαν πολλά υποφέρει από την καταπίεση των Φράγκων.

Η κυριαρχία των Φράγκων στη περιοχή κράτησε μόνο 17 χρόνια, από το 1206 μέχρι το 1223, όταν την κατέλυσε ο ηγεμόνας του Δεσποτάτου της Ηπείρου, Θεόδωρος Άγγελος.

Το 1230 καταλαμβάνεται από τον Τσάρο της Βουλγαρίας Ιωάννη Ασέν Β' και το 1245 επανήλθε στους Βυζαντινούς.

Στην κατοχή των Βυζαντινών βρέθηκε μεταξύ των ετών 1242/43 και 1246, όταν ο Ιωάννης Βατάτζης κατέλαβε όλη την περιοχή της ανατολικής Μακεδονίας.¹⁸ Παρέμεινε βυζαντινή ως το χρόνο κατάληψής της από τους Σέρβους (1344 – 45), γνωρίζοντας στο μεταξύ διάστημα την καταστροφική μανία των εμφυλίων πολέμων. Έτσι κατά το 1321-1328, όταν ξέσπασε ο εμφύλιος των δύο Ανδρόνικων, ανήκε στο τμήμα που υπεστήριζε τον Ανδρόνικο Β' Παλαιολόγο. Κατά το 1341 – 1347, στη διαμάχη μεταξύ Ιωάννη Κα-

¹⁷ Πασχαλίδης Β., Φραγκοκρατία στη Δράμα (1206-1223), «Μακεδονικά ημερολόγια» Σφενδόνη, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 284-287

¹⁸ Παρχαρίδου Μ., Συμβολή στη Μελέτη της περιόδου της Σερβοκρατίας στην περιοχή της Δράμας (1344-1371). -Ο Καίσαρας Βοϊτχνας, Ανάπτυξη από τα Πρακτικά ΙΓ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου, 29-31 Μαΐου 1992, Θεσσαλονίκη 1993 σελ. 199

ντακουζηνού και του Αλεξίου Απόκαυκου, η οποία διέλυσε και τις τελευταίες ισορροπίες της αυτοκρατορίας και διευκόλυνε την είσοδο των Σέρβων στη Μακεδονία, βρέθηκε στο τμήμα που υποστήριζε τον Ιωάννη Απόκαυκο.

Για την εποχή αυτή έχουμε την πληροφορία από το Νικηφόρο Γρηγορά ότι η αυτοκράτειρα Ειρήνη η Μομφερατική, σύζυγος του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου (1284 – 1313), φθάνει από τη Θεσσαλονίκη στη Δράμα όπου πεθαίνει και ενταφιάζεται γύρω στα 1320.¹⁹ Αργότερα γίνεται η ανακομιδή του λειψάνου στην Κωνσταντινούπολη και η εναπόθεσή του στη Μονή Παντοκράτορα. Την ανακομιδή του λειψάνου φρόντισε η κόρη της Ειρήνης και του Ανδρόνικου Β', Σιμωνίς, που ήταν σύζυγος του Μιλούτιν, κράλη των Τριβαλλών δηλαδή των Σέρβων. Η παρουσία και η παραμονή μιας αυτοκράτειρας τις πρώτες δεκαετίες του 14^{ου} αιώνα στη Δράμα δείχνει πως την εποχή αυτή η Δράμα μπορούσε να φιλοξενήσει, έστω για λίγο μια αυτοκράτειρα.

Οι διοικητές της μέχρι το χρόνο που καταλήφθηκε από τους Σέρβους είναι σε μεγάλο βαθμό άγνωστοι.

Το 1346 ο κράλης (βασιλιάς) των Σέρβων Στέφανος Δουσάν καταλαμβάνει τη Δράμα. Μετά το θάνατο του, «καίσαρας» της Δράμας τοποθετήθηκε ο Βοϊχνας το 1355.

Το 1371 ανακαταλαμβάνεται από τον Μανουήλ Β' Παλαιολόγο και παραμένει στη Βυζαντινή αυτοκρατορία μέχρι την οθωμανική κατάκτηση το 1383.

Η Δράμα αρχικά ήταν «Πρωτοπαπαδίκιον» της Μητροπόλεως των Φιλίππων, και έγινε έδρα Μητρόπολης μετά το 1300 μ. Χ. Σαν έδρα Μητρόπολης αναφέρεται πρώτα – πρώτα επί Πατριάρχου Ιωάννου 13^{ου} του Γλυκέως (1315 – 1320), με πρώτους Μητροπολίτες τους Φώτιο, Ιγνάτιο και Δανιήλ, ενώ παραλείπεται το όνομα του επί σερβικής εισβολής (1346) Μητροπολίτη Δράμας. Το έτος 1616 ο Πατριάρχης Τιμόθεος ο Β' ένωσε τη Μητρόπολη Φιλίππων με τη Μητρόπολη Δράμας και επικύρωσε αυτή την ένωση ο Πατριάρχης Άνθιμος ο Β', και έξι χρόνια αργότερα το 1622 ο Μητροπολίτης Κλήμης αναγορεύεται Μητροπολίτης Δράμας – Φιλίππων. Από το 1663 μέχρι το 1882 η Μητρόπολη είναι τετραπλή: Φιλίππων, Δράμας, Ζιχνών και Νευροκοπίου. Από το 1882 μέχρι το 1923 είναι τριπλή: Δράμας, Φιλίππων και Ζιχνών, αφού το Νευροκόπι αποτέλεσε ιδιαίτερη επαρχία.

Η εποχή της Τουρκοκρατίας

Το 1360 ο Μουράτ Α' περνά με το στρατό του τον Ελλήσποντο και καταλαμβάνει τη Θράκη. Μέχρι το 1383 καταλαμβάνει ολόκληρη την ανατολική Θράκη, την Μακεδονία και τη Βουλγαρία. Κατά τον Τούρκο γεωγράφο Χατζή Κάλφα η Δράμα υποτάσσεται στους Τούρκους το 1373.²⁰

¹⁹ Πέννας Χ., Ταξιάρχες Δράμας, Πρακτικά Α' επιστημονικής συνάντησης. Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, Δράμα 24-25 Νοεμβρίου 1989, Δράμα 1996, σελ 165-166

²⁰ Τριάρχης Φ., Συνοπτική Ιστορία του νομού Δράμας, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 11

Κατά τον ιστορικό Απ. Βακαλόπουλο, ο οποίος στηρίζεται στον Εβλιά Τσελεμπί, η Δράμα υποτάσσεται στους Τούρκους το 1384.²¹

Οι μαρτυρίες για την πρώτη περίοδο της τουρκοκρατίας στη Δράμα είναι πενιχρές. Δεν υπάρχουν ιστορικές πηγές που να τεκμηριώνουν την μια ή την άλλη άποψη.

Ο Χάμμερ περιγράφοντας την εισβολή των Τούρκων στη Δράμα, λέει ότι γενική λεηλασία ακολούθησε την κατάληψή της. Την λεηλασία ακολούθησε συστηματική εξόντωση των κατοίκων της και οι βυζαντινοί ναοί μετατράπηκαν σε τζαμιά. ²² Εξ αιτίας της πολεμικής αναστάτωσης ο πληθυσμός μειώθηκε και τα πληθυσμιακά δεδομένα άλλαξαν ευνοϊκά για το μουσουλμανικό στοιχείο. Στη Δράμα, με βάση τα οθωμανικά κατάστιχα του κεφαλικού φόρου και την τουρκική απογραφή του 1569, το σύνολο των φορολογουμένων νοικοκυριών και ιδιαίτερα τα μη μουσουλμανικά γνώρισαν σοβαρή μείωση ολόκληρο το 15^ο και στις αρχές του 16^{ου} αιώνα. Για πρώτη φορά γίνεται αναφορά σε εβραϊκά νοικοκυριά στη Δράμα, δώδεκα στον αριθμό, στην απογραφή του 1569 που δημοσιεύεται από τον Μ. Sokoloski, όταν μάλιστα ο πληθυσμός της πόλης γνώριζε ανάκαμψη. ²³

Οι μαρτυρίες για τη Δράμα αρχίζουν να γίνονται συγκεκριμένες μόνο από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, και η περιγραφή της πόλης από τον Τούρκο περιηγητή Εβλιά Τσελεμπί, παρά τις υπερβολές της, μας βοηθά να αναπαραστήσουμε την κοινωνική και οικονομική της ζωή. Ο Εβλιά Τσελεμπί στο έργο του που τιτλοφορείται «Αί Ταξιδιωτικάί μου έντυπώσεις» γράφει για τη Δράμα. «Η Δράμα απέχει περίπου εξήμισυ ώρες από την Καβάλα.²⁴ Η πόλη χωρίζεται σε τρία τμήματα. Το ένα από αυτά βρίσκεται σε αρκετή απόσταση από τη σημερινή πόλη, κοντά στον λόφο Κορύλοβος. Έχει 360 σπίτια, ένα μεγάλο και δύο μικρά τεμένη, ιεροσπουδαστήριο, δημοτικό σχολείο, τεκέ (εντευκτήριο δερβισίων), λουτρό και δυο πανδοχεία. Το περιβάλλουν ωραίοι κήποι και αμπελώνες. Οι περισσότεροι κάτοικοι ασχολούνται με την υφαντουργία. Από εδώ διοχετεύονται σε πολλά σημεία της Αυτοκρατορίας υφάσματα, που χρησιμοποιούνται για την κατασκευή σκηνών».

Μετά αναφέρεται στα άλλα δυο τμήματα. «Η ονομασία της πόλης της Δράμας έχει προέλευση ελληνική. Κατά την αρχαιότητα ήταν το θέρετρο των βασιλέων της Μακεδονίας Φιλίππου και Μ. Αλεξάνδρου. Καταλήφθηκε επί Σουλτάνου Χουδαβεντικιάρ Γαζή το έτος 1373 από τον Γαζή Εβρέν Πασά. Είναι έδρα βοϊβόδα και του αρχηγείου των Σπαχήδων και των Γενιτσάρων. Οι προύχοντες είναι πλούσιοι και φιλόξενοι. Μέσα στα ημικατεστραμένα τείχη βρίσκεται το άλλο τμήμα της πόλης. Η περίμετρος των τειχών είναι 2000 βήματα. Περιλαμβάνει 200 λιθόκτιστα σπίτια και το τέμενος Μπέι Τζαμί (Ναός Αγίας Σοφίας).

²¹ Βακαλόπουλος Απ. Ιστορία της Μακεδονίας (1354-1833), Θεσσαλονίκη 1969, σελ 39

²² Καπετανάκης – Ακρίτας Ν., ό. π.,σελ 24

²³ Ριτζαλέος Β. Η εβραϊκή κοινότητα της Δράμας από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ως το ολοκαύτωμα, διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη 1999, σελ 6

²⁴ Εμμανουηλίδης Χ. Η Δράμα προ 350 ετών, Δραμινά Χρονικά, Δράμα 1981, σελ 31-33

Βασλή Δήμητρα Ιούλιος 2002

Το έξω των τειχών τμήμα της πόλης αποτελείται από επτά συνοικίες με 600 σπίτια αρχοντικά με ευρύχωρες αυλές και ωραίους δενδρόκηπους. Εδώ υπάρχουν 12 μικρά και μεγάλα τεμένη. Τα σπουδαιότερα από αυτά είναι το Εσκή Τζαμί (σημερινός ναός Αγίου Νικολάου), το Μολλά Τζαμί, Ακ Μεχμέτ αγά Τζαμί και το Τεκέ Τζαμί. Έχει επίσης δυο ιεροσπουδαστήρια, δυο Τεκέδες, δέκα σχολεία στοιχειώδους εκπαίδευσης και νηπιαγωγεία, δέκα πανδοχεία και ένα λουτρό.

Η αγορά της πόλης διασχίζεται από τον χείμαρρο Τασλά Ντερέ. Στις όχθες του υπάρχουν περίπου τριακόσια καταστήματα. Ο χείμαρρος αυτός πολλές φορές υπερχειλίζει και προξενεί μεγάλες ζημιές στην αγορά. Κοντά στον χείμαρρο υπάρχει πύργος ωρολογίου.

Στο κέντρο της πόλης και μπροστά από το Εσκή Τζαμί (Αγ. Νικόλαος) βρίσκεται η τεχνητή λίμνη της Δράμας. Ολόκληρος ο βυθός της είναι στρωμένος με άσπρο Μάρμαρο.»

Κατά τον Χάμμερ η Δράμα ήταν τότε σημαντική κωμόπολη. Εδώ εγκαταστάθηκαν οι πιο βάρβαροι Τούρκοι, οι «Κονιάρηδες». Λεγόταν έτσι γιατί καταγόταν από το Ικόνιο της Μικράς Ασίας.²⁵

Με την εισβολή των Τούρκων στην πόλη, ο Ναός της αγίας Σοφίας μετατρέπεται σε τζαμί.

Το έτος 1507 στις 23 Απριλίου σφάζονται 172 μοναχοί της Ιεράς Μονής Εικοσιφοίνισσας Παγγαίου.²⁶ Αυτό το κακούργημα μας δια φωτίζει για το βαθμό της καταδίωξης του Χριστιανικού Ελληνισμού στη Δράμα και στην υπόλοιπη ανατολική Μακεδονία.

Η συγχώνευση των Μητροπόλεων Φιλίππων, Δράμας, Ζιχνών και Νευροκοπίου σε μία, το έτος 1663, όταν ήταν Πατριάρχης ο Διονύσιος ο Γ', μαρτυρά την εξόντωση του Χριστιανικού Ελληνισμού και την αντικατάστασή του με ορδές Κονιάρηδων, οι απόγονοι των οποίων συγκρότησαν τη στρατιά του Δράμαλη.

Από την εποχή του Σουλτάνου Μουράτ Β', πορθητή της Θεσσαλονίκης, συστήθηκαν οι σχηματισμοί των αρματολών κατά το έτος 1421.²⁷ Στη Δράμα δεν είναι γνωστό πότε ιδρύθηκε το πρώτο αρματολίκι. Ήταν δε οι αρματολοί Έλληνες που προσλαμβάνονταν από τους Τούρκους με ορισμένη χρηματική αποζημίωση για τη φρούρηση των επικίνδυνων διαβάσεων (δερβενιών), καθώς και τη δίωξη των ληστών και των κλεφτών. Τις περισσότερες φορές οι αρματολοί ήταν πρώην κλέφτες που έπαιρναν αμνηστία από το Σουλτάνο. Δηλαδή οι Τούρκοι ανίκανοι να επιβάλουν την τάξη στην ύπαιθρο μεταχειριζόταν τους ίδιους τους ανυπότακτους Έλληνες για το σκοπό αυτό.²⁸

Ο θεσμός των αρματολών στη Βαλκανική καταργείται με φερμάνι του Αχμέτ Γ' στα 1721. Τότε για τελευταία φορά μνημονεύονται στη Μακεδονία αρματολοί στους εξής

²⁵ Αναγνωστόπουλος Δ., Συμβολή στην Ιστορία της Δράμας και της περιοχής της, εκδ. Διδασκαλικός Σύλλογος Δράμας, Δράμα 1973, σελ 20

²⁶ Στράτης Ε., ό. π., σελ 26

²⁷ «Μακεδονικά», Περιοδικό της Εταιρείας Μακεδονικών σπουδών, Τόμος 7^{ος} (1966-67), σελ 33

²⁸ Τριάρχης Φ., Ιστορία του Ν.Δράμας, Καβάλα 1969, σελ 125

καζάδες: Αβρέτ Χισάρ, Πετριτσίου, Νευροκοπίου, Γενιτζέ Βαρδάρ, Βοδενών (Έδεσσας), Βέροιας, Δράμας, Σερρών, Μελενίκου, Ζίχνας, Πράβιστας, Καβάλας. Η σχετική διαταγή προέβλεπε ότι οι ίδιοι οι κάτοικοι θα εφύλαγαν τα δερβένια των καζάδων, χωρίς να εισπράττουν τίποτε σε χρήμα και προϊόντα από τους διαβάτες και τους εμπόρους. Φαίνεται όμως ότι συχνά παραβιάζονταν οι απαγορευτικές διατάξεις και ο σουλτάνος ήταν αγανακτισμένος. Πάντως, επειδή οι ληστείες εξακολουθούσαν, ο σουλτάνος επαναφέρει τον παλαιό νόμο, δηλαδή να διορίζει φύλακες των δερβενιών έμπιστους και ικανούς μουσουλμάνους με την έγκριση βέβαια των αγιάν (Τούρκων προκρίτων). Αυτοί φαίνεται ότι ήταν οι λεγόμενοι φρουροί και φύλακες, ένας νέος θεσμός που όμως δεν είχε ευρύτερη εξέλιξη. Οι φύλακες περασμάτων δημιουργήθηκαν το 1722 όταν διαλύθηκαν τα αρματολικά σώματα. Πάντως γεγονός είναι ότι από τα 1748 και ως τα 1800 περίπου στις ελληνικές χώρες δεν δρουν χριστιανοί επίσημα αναγνωρισμένοι ως αρματολοί, αλλά μόνο κλέφτες που κατορθώνουν να εμπνέουν τον φόβο και να επιβάλλουν κάποτε και την ανοχή των τουρκικών αρχών.²⁹

Ο Κουζινερί³⁰ που ήταν Γάλλος νομισματολόγος και γενικός πρόξενος στη Θεσσαλονίκη για πολλά χρόνια, στο βιβλίο του με τίτλο «Ταξίδι στη Μακεδονία» αναφερόμενος στις «ληστείες» που γινόταν στην περιοχή γράφει: «Σύντομα μου δόθηκε η ευκαιρία να βεβαιωθώ για την αιτία που ανάγκασε τον Μπέη να έχει φρουρά από 500 άνδρες που ως επί το πλείστον κατοικούσαν στο παλάτι του. Αυτός ο τόπος μου είπε ο γραμματέας του Μπέη, ο τόσο ωραίος με τη βλάστησή του και την ευφορία του είναι ανήσυχος εξ αιτίας ενός λαού που κατοικεί στο εσωτερικό των ψηλών βουνών που μας περιβάλλουν. Είναι επιρρεπείς στη ληστεία και πολύ λίγο συνηθισμένοι στην υποταγή. Είναι σχεδόν τρία χρόνια που 800 άνδρες από αυτούς τους ορεσίβιους, επιτέθηκαν ξαφνικά στην πόλη μας, την λεηλάτησαν και προξένησαν πολλές καταστροφές. Μόλις πρόλαβε να κλειστεί ο μπέης στο παλάτι του με λίγους ανθρώπους που είχε κοντά του. Όταν νύχτωσε από μια πόρτα που έβγαζε προς την εξοχή, έστειλε μερικούς στρατιώτες με τη διαταγή να καλέσουν συναγερμό σε όλα τα χωριά της περιοχής και να οπλιστούν οι κάτοικοι. Την επομένη, περισσότεροι από 2000 άνδρες πήραν τα όπλα και κατέλαβαν τη στενωπό απ' όπου θα περνούσαν οι ληστές. Αυτοί μη προβλέποντας την ενέδρα πανικοβλήθηκαν και υποχώρησαν με μεγάλη αταξία. Οι περισσότεροι από αυτούς τους ληστές χάθηκαν σ' αυτή την καταστροφή χωρίς να αμυνθούν. Οι υπόλοιποι χρωστούν τη σωτηρία τους στην ευκολία που έχουν να σκαρφαλώνουν πάνω στους βράχους. Για πολύ καιρό δεν ξαναείδαμε παρόμοια συγκέντρωση ληστών. Η φρουρά της χώρας αρκούσε συνήθως να τους κρατά σε απόσταση. Αλλά είμαστε διαρκώς κάτω από την απειλή των επιδρομών τους. Αυτοί οι λαοί, ανεξάρτητοι στην πραγματικότητα εξαιτίας της δυσκολίας να περάσει κανείς τα δύσβατα βουνά τους, φαίνεται να είναι απομονωμένοι από γείτονες από τα πολύ παλιά χρόνια».

²⁹ Βακαλόπουλος Απ., Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, (1669-1812), τόμος Δ, Θεσσαλονίκη 1973, σελ 346

³⁰ Ατακτίδου – Γεωργίτσα Μ.. Στα χρόνια του Δράμαλη, Δραμινά Χρονικά, Δράμα 1981, σελ 36-41
Βασλή Δήμητρα Ιούλιος 2002

Στα τελευταία προεπαναστατικά χρόνια στη Δράμα κυριαρχεί η φιλόδοξη μορφή του Δράμαλη, ο οποίος γεννήθηκε στη Δράμα το 1780.

Δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι η Δράμα παρουσίασε γεγονότα επαναστατικά κατά το 1821.³¹

Από τα τουρκικά αρχεία προκύπτει ότι οι Τούρκοι απέσυραν στρατιωτικές δυνάμεις από τη Δράμα και τις έστειλαν για να καταστείλουν την επανάσταση στην υπόλοιπη Ελλάδα. Ακόμη και ο ίδιος ο Διοικητής της Δράμας ο Μαχμούτ Πασάς Δράμαλης (Mouhamed Bey) είχε εγκαταλείψει το χαρέμι του και την περιουσία του στη Δράμα και εκστράτευσε κατά των Ελλήνων στην Πελοπόννησο, όπου και πέθανε.

Το 1825 ο Ελληνικός πληθυσμός της Δράμας αραιώνει πολύ. Έτσι η Μητρόπολη μεταφέρεται στην Αλυστράτη, όπου το τουρκικό στοιχείο είναι ελάχιστο έναντι του Ελληνικού.³²

Οι απόγονοι του Δράμαλη, ο γιός του Ταχέρ πασάς και ο εγγονός του Μαχμούτ Μπέης, διατηρούν ολόκληρη την προγονική επιρροή τους στη Δράμα. Φέρονται τυραννικά στους Έλληνες και τους αναγκάζουν να εργάζονται στα τσιφλίκια τους. Οι μπέηδες αυτοί καταλαμβάνουν όλες τις βασικές διοικητικές θέσεις στην πόλη, ενώ τα πρόσωπα που έχουν την εκτελεστική εξουσία καθώς και το ολιγάριθμο χριστιανικό στοιχείο της πόλης που συνδέεται μ' αυτήν είναι αδύναμοι να προβάλλουν οποιαδήποτε αντίσταση. Έτσι ακόμη και όταν ο Tahir Omer Bey, γιός του Δράμαλη, αποτραβήχτηκε από το επαρχιακό συμβούλιο με εντολή του σταλμένου από την Υψηλή Πύλη επιτρόπου Sabhi Bey, η επιρροή του διατηρήθηκε δυνατή. Είναι δε ιδιαίτερα χαρακτηριστικό το γεγονός ότι κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων του Tanzimat (1838-1875) οι επιθυμίες του σουλτάνου παραμένουν νεκρό γράμμα για την πόλη.³³

Αλλά η δραστηριότητα των Τούρκων μπέηδων δεν περιοριζόταν στον έλεγχο της διοίκησης. Αυτοί έλεγχαν επίσης το εμπόριο και είχαν στα χέρια τους τα 9/10 του εξαγωγικού εμπορίου.³⁴

Οι χριστιανοί γεωργοί-κολίγοι, αλλά και οι μικροκαλλιεργητές, υπόκεινταν στις κάθε είδους αυθαιρεσίες και καταπιέσεις των Τούρκων τσιφλικάδων. Εργάζονταν σκληρά και υποβάλλονταν σε αφάνταστες ταλαιπωρίες και στερήσεις. Πριν από το 1850 η ετήσια παραγωγή βαμβακιού στο σαντζάκι της Δράμας ήταν σημαντική. Μετά το 1850 όμως η καλλιέργεια του βαμβακιού είχε υποχωρήσει αισθητά μπροστά στις καλλιέργειες των δημητριακών και κυρίως του καπνού, για να ανταποκρίνεται στη ζήτηση των ευρωπαϊκών αγορών. Ο καπνός καλλιεργούνταν στο σαντζάκι της Δράμας εδώ και πολλές δεκαετίες, αλλά τα τελευταία είκοσι χρόνια (1840-1860) η καλλιέργειά του είχε επεκτα-

³¹ Τριάρχης Φ., Συνοπτική Ιστορία του νομού Δράμας, ό π., σελ 14

³² Αναγνωστόπουλος Δ., ό. π., σελ 27

³³ Τρακοσοπούλου- Τζήμου Κ., Δράμα: Από την Οθωμανική στη Νεοελληνική πόλη, Πρακτικά Α' επιστημονικής συνάντησης, Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, Δράμα 24-25 Νοεμβρίου 1989, Δράμα 1996, σελ. 300

θεί τόσο πολύ, ώστε η εξαγωγική ποσότητά του ήταν σημαντικότερη. Την ίδια εποχή γύρω στα 1860, οι ισχυροί μπέηδες του σαντζακίου της Δράμας έλεγχαν σχεδόν ολόκληρο το εμπόριο του καπνού και κανείς δεν τολμούσε να αμφισβητήσει την τιμή, την οποία προσδιόριζαν για κάθε ξεχωριστή ποιότητα καπνού. Η δύναμή τους ήταν μεγάλη, επειδή οι ίδιοι αντιπροσώπευαν τις τοπικές τουρκικές αρχές και εκμεταλλεύονταν την κεντρική κυβέρνηση και γενικά επωφελούνταν από την παραλυσία της κρατικής μηχανής. Υπαγόρευαν τις εντολές τους στις εμπορικές τάξεις, επέβαλαν τις αυθαίρετες αποφάσεις τους και αναζητούσαν συνεχώς νέες αγορές για τη διάθεση της παραγωγής τους. Επενέβαιναν ακόμη και στις συναλλαγές των καπνεμπόρων – εξαγωγέων και των μικροκαλλιεργητών και εκτιμούσαν τη σοδειά των τελευταίων πάντοτε σύμφωνα με τα προσωπικά τους συμφέροντα. Ρύθμιζαν την τιμή του καπνού σε ανάλογο ύψος, ώστε να τους αποφέρει μεγάλα κέρδη.

Όσο όμως και να καταπιέζουν οι Τούρκοι τους Έλληνες χριστιανούς δεν μπορούν να σταματήσουν το κύμα των δικαιωμάτων των ανθρώπων που ξεσπά το 19^ο αιώνα στην Ευρώπη, γνωρίζοντας μάλιστα ότι εκεί κοντά υπήρχε ελεύθερη Ελλάδα, και μάλιστα συντεταγμένη σε κράτος.³⁵

Ο πληθυσμός της πόλης είχε αυξηθεί σημαντικά στα τελευταία σαράντα χρόνια της Τουρκοκρατίας (1870 – 1910) σε σύγκριση με τα προηγούμενα σαράντα χρόνια (1830 – 1870).³⁶ Αυτό οφείλεται σε δύο βασικούς λόγους: στην αλματώδη οικονομική ανάπτυξη της περιοχής και στη μετανάστευση και την οριστική εγκατάσταση στην πόλη και στα χωριά της Δράμας πολλών οικογενειών από την Ήπειρο, Δυτική Μακεδονία, Μελένικο, Μοναστήρι, Χαλκιδική, Θεσσαλία κ.α. Οι κάτοικοι της πόλης ασχολούνται με την καλλιέργεια του καπνού και του βαμβακιού και των δημητριακών αλλά και με το εξαγωγικό εμπόριο. Το εμπόριο αναπτύχθηκε ακόμα περισσότερο με τη λειτουργία της σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης – Αλεξανδρούπολης από το 1895, και την ίδρυση του σταθμού της Δράμας.

Κατά τη διάρκεια της τελευταίας φάσης της οθωμανικής περιόδου αποτελεί την έδρα του ομώνυμου σαντζακίου³⁷ με τους Καζάδες³⁸ της Δράμας, της Καβάλας, του Πραβίου, του Σαρή Σαμπάν (Χρυσούπολης) του Γενιτζέ (Γενισέας) και της Γκιουμουρτζίνας (Κομοτηνής). Το σαντζάκι της Δράμας ανήκει στο πασαλίκι της Θεσσαλονίκης μέχρι το 1864 και αργότερα με την καθιέρωση των βιλαετιών³⁹ σε εκείνο της Θεσσαλονίκης. Από το 1880 το σαντζάκι της Δράμας περιλαμβάνει τους Καζάδες της Δράμας, της Καβάλας, του Πραβίου, του Σαρή Σαμπάν και της Θάσου (το τελευταίο από το 1902).

³⁴ Βακαλόπουλος Κ., Οικονομική λειτουργία του Μακεδονικού και θρακικού χώρου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα στα πλαίσια του διεθνούς εμπορίου, Θεσσαλονίκη 1980, σελ 88, 90, 93-94, 102.

³⁵ Καπετανάκη Ακρίτα Ν., ό. π. σελ 27

³⁶ Πασχαλίδης Β., Η Δράμα 7000 χρόνια, ό.π., σελ 149-151

³⁷ Σαντζάκι = διοικητική περιφέρεια, ισοδύναμη με μεγάλο νομό.

³⁸ Καζάς = μικρότερη διοικητική περιφέρεια, ισοδύναμη με επαρχία

Ο διοικητής του σαντζακίου έχει έδρα τη Δράμα και ονομάζεται μουτεσαρίφης⁴⁰ μετά το νόμο της επαρχιακής διοίκησης του 1864. Στη Δράμα που είναι και η έδρα του διοικητή του ομώνυμου καζά, λειτουργούν ποινικά δικαστήρια, εμποροδικείο, τελωνείο, δημόσιο ταμείο, υπηρεσίες διοίκησης χωροφυλακής και στρατού για το σαντζάκι.⁴¹

Στη Δράμα γύρω στα 1870, οι Έλληνες μόλις έφθαναν τους 400. Η αύξηση του καπνεμπορίου σε μια δεκαπενταετία, γύρω στο 1885, οδήγησε στον τριπλασιασμό του ελληνικού στοιχείου της πόλης.⁴²

Ο πλούτος των Ελλήνων της Δράμας τους επέτρεπε να ενδιαφερθούν και για την πνευματική ανάπτυξη του ελληνισμού της πόλης και της περιοχής.

Με την σύμπραξη της εκκλησίας, των κοινοτήτων και των φιλεκπαιδευτικών συλλόγων και αδελφοτήτων προσπαθούσαν να συντηρήσουν έστω και υποτυπώδη σχολεία στην πόλη τους.

Τα ελληνικά σχολεία της Δράμας χρονολογούνται από πολύ παλαιότερα. Από γραπτές μαρτυρίες που έχουμε, προκύπτει ότι ως το 1840 τα σχολεία της πόλης λειτουργούσαν στο νάρθηκα της εκκλησίας. Στα χρόνια που ακολούθησαν το νάρθηκα της εκκλησίας αντικατέστησε ένας οικίσκος για σχολείο, η λεγομένη «Σχολή» ο οποίος αργότερα είχε μετατραπεί σε οίκημα, και στεγάστηκαν το σχολείο και το παρθεναγωγείο. Η «Σχολή» αυτή διατηρήθηκε ως το 1881.

Η ειρηνική περίοδος των Ελλήνων της Δράμας δεν επρόκειτο να διαρκέσει πολύ. Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897, έκανε και πάλι μαρτυρική τη ζωή των Ελλήνων της πόλης.

Από το 1897 ως το 1904 στην περιφέρεια της Δράμας ανέπτυξαν με εξαιρετική ένταση την τρομοκρατική τους δράση οι συμμορίες του βουλγαρικού Κομιτάτου.

Μητροπολίτης Δράμας από το 1902 είναι ο Χρυσόστομος Καλαφάτης από την Τρίγλια της Μ. Ασίας. Αμέσως μόλις έφθασε στη Δράμα, άρχισε τον αγώνα για την ανασυγκρότηση της Μητρόπολης και την αναπτέρωση του εθνικού φρονήματος των Ελλήνων. Κηρύσσει τη ένοπλη άμυνα κατά της βουλγαρικής επιβουλής. Οργανώνει μυστικά τους κατοίκους.⁴³

Στο επταετές διάστημα της εκκλησιαστικής του δράσης στη Δράμα από το 1902 – 1909 ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος διεξήγαγε έντονη και αποτελεσματική άμυνα κατά της επιδρομής του Κομιτάτου ενθαρρύνοντας, πείθοντας, επαναφέροντας στους κόλπους της πατρίδας και της εκκλησίας αυτούς που παρασύρθηκαν από την προπαγάνδα του Κομιτάτου.⁴⁴ Σ' αυτόν οφείλεται η ίδρυση του Μητροπολιτικού Ναού της Δράμας,

³⁹ Βιλαέτι = Η μεγαλύτερη διοικητική περιφέρεια

⁴⁰ Μουτεσαρίφης = Ο επικεφαλής διοικητής του σαντζακίου

⁴¹ Ριτζαλέος Β., ό. π., σελ 9

⁴² Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδότική Αθηνών, Τόμος ΙΓ', σελ 382,386

⁴³ Τριάρχης Φ., Συνοπτική Ιστορία του Ν. Δράμας, ό.π., σελ 20

⁴⁴ Τρακοσοπούλου – Τζήμου Κ., ό.π., σελ 302

το κτίριο της Αρχιεπισκοπής, το γυμναστήριο, τα μεγάλα κτίρια των εκπαιδευτηρίων κ.τ.λ.

Ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος είχε στην προσωπική του επίβλεψη τα σχολεία και φρόντιζε ο ίδιος για κατάλληλα οικήματα, καθώς και για την επιλογή διδακτικού προσωπικού. Αργότερα είχε ακόμη την ευθύνη για την διαχείριση των χρημάτων που συγκεντρώνονταν από τις εισφορές των Ελλήνων καπνεργατών. Το έργο αυτό το συμπλήρωνε με τη δραστηριότητά του το σωματείο «Φιλοπροοδευτική αδελφότης Δράμας». Στόχος του σωματείου αυτού ήταν μεταξύ άλλων η οικονομική ενίσχυση των ελληνικών σχολείων, η ίδρυση αναγνωστηρίου και βιβλιοθήκης.⁴⁵

Βαλκανικοί Πόλεμοι

Η έναρξη των βαλκανικών πολέμων βρίσκει τους Έλληνες του νομού Δράμας σε κατάσταση αναμονής. Είναι σίγουροι πώς φτάνει επί τέλους η πολυπόθητη ελευθερία. Οι Τούρκοι φεύγουν.⁴⁶

Αλλά στις 23.10.1912 η Δράμα καταλαμβάνεται από τον βουλγαρικό στρατό. Με άγρια μέτρα τρομοκρατίας οι βουλγαρικές αρχές προσπαθούν να εξαναγκάσουν τον ελληνικό πληθυσμό, παρά το ότι ήταν τότε σύμμαχοι, να εκβουλαρισθεί.

Ηγέτης τους από τον Οκτώβριο του 1910 είναι ο Μητροπολίτης Αγαθάγγελος. Η διπλωματική του δραστηριότητα επέτυχε να αποσοβήσει πολλούς κινδύνους για τη Δράμα.

Την 1-7-1913, η 7^η Μεραρχία του ελληνικού στρατού ελευθερώνει τη Δράμα. Η Δράμα μετά από 540 χρόνια δουλείας ζει ελεύθερη.

Μια νέα βουλγαρική κατοχή (1916 – 1918) κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, θέτει σε μεγαλύτερη δοκιμασία τις αντοχές των Ελλήνων της Δράμας, εξ αιτίας της πείνας και της μεταφοράς του ανδρικού πληθυσμού σε στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας.

Τον Σεπτέμβριο του 1918 απελευθερώνεται η Δράμα και γίνεται πρωτεύουσα της Ανατολικής Μακεδονίας και έδρα Γενικής Διοικήσεως Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης.⁴⁷

Μετά τις πολιτικές και στρατιωτικές εξελίξεις της δεκαετίας 1912 – 1922, με την υπογραφή της συνθήκης του Νεϊγύ (1919) και της Λοζάνης (1923) επισημοποιείται η ελληνοβουλγαρική και η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών. Περισσότεροι από 76000 μουσουλμάνοι μέχρι το Μάιο του 1924 και 16000 άτομα βουλγαρικής συνείδησης μέχρι το 1929 εγκαταλείπουν την περιοχή της Δράμας.⁴⁸

⁴⁵ Καπετανάκης Ακρίτας Ν., ό.π., σελ 30-31

⁴⁶ Τριάρχης Φ., Συνοπτική Ιστορία του Ν. Δράμας, ό.π., σελ 26

⁴⁷ Καπετανάκης – Ακρίτας Ν., ό. π., σελ 48

⁴⁸ Ριτζαλέος Β., ό.π., σελ 10

Σύμφωνα με τη Στατιστική Επετηρίδα του 1930, ο Νομός Δράμας ήταν ο πρώτος νομός της χώρας σε εγκατάσταση προσφύγων την περίοδο 1924-1929 με 15886 οικογένειες και συνολικά 66758 άτομα.

Αν λάβει κανείς υπόψη ότι η άφιξη προσφύγων στην περιοχή είχε αρχίσει και πριν από το 1915, αντιλαμβάνεται ακόμη καλύτερα την έκταση της προσφυγικής εγκατάστασης. Το προσφυγικό στοιχείο σε συνεργασία με το ντόπιο πληθυσμό συνέβαλε σημαντικά στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής.⁴⁹

Η Δράμα αποκτά οριστικά ελληνικό χαρακτήρα με την ανταλλαγή των πληθυσμών. Οι πρόσφυγες του Πόντου, των δυτικών παραλίων της Μικράς Ασίας και της Θράκης θα αλλάξουν ριζικά την εικόνα της μετά την εγκατάσταση τους δημιουργώντας πολλές προσφυγικές συνοικίες γύρω από τον παλαιότερο πυρήνα της πόλης και τονώνοντας την κίνηση στην αγορά.⁵⁰

Το 1923 ο Αγγλικός Ερυθρός Σταυρός ιδρύει Νοσοκομείο.⁵¹

Το 1928 γίνεται η πρώτη απογραφή του πληθυσμού. Η Δράμα έχει 29339 κατοίκους. Από 18000 περίπου που είχε το 1913, σε μια 15ετία σχεδόν διπλασιάστηκε.

Το Νοέμβριο του 1929 για πρώτη φορά εκλέγονται αιρετοί άρχοντες.

Το 1930 – 31 έχουμε την μεγάλη οικονομική κρίση. Η οικονομία της Δράμας δοκιμάζεται σκληρά. Ύστερα από αυτό η οικονομική ζωή ξαναβρίσκει το ρυθμό της.

Τον Απρίλιο του 1941 αρχίζει η τρίτη βουλγαρική κατοχή που θα διαρκέσει μέχρι τον Οκτώβριο του 1944.⁵²

⁴⁹ Τσιούμης Κ., Εκλογές και κοινοβουλευτική εκπροσώπηση στο Νομό Δράμας κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου (1923-1936), Πρακτικά Β' Επιστημονικής Συνάντησης. Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, Δράμα 18-22 Μαΐου 1994, τόμος 2, Δράμα 1998, σελ 717

⁵⁰ Νομαρχιακή αυτοδιοίκηση Δράμας, Τουριστικός οδηγός ό.π., σελ 105

⁵¹ Αναγνωστόπουλος Δ., ό. π. σελ 38-39

⁵² Ριτζαλέος Β., ό.π., σελ 8

Αρχαιολογικό Μουσείο

Το αρχαιολογικό Μουσείο Δράμας βρίσκεται στην οδό Πατριάρχου Διονυσίου. Κτίστηκε από το Δήμο Δράμας και παραχωρήθηκε στο Υπουργείο Πολιτισμού. Το μουσειακό ακόμη μικρό αλλά σηματοδοτεί της πορείας για τη συστηματικής αρχαιολογικής έρευνας και προβολή της πολιτιστικής φυσιογνωμίας της περιοχής.

Ο εκθεσιακός χώρος αποτελείται από τρεις κύριες

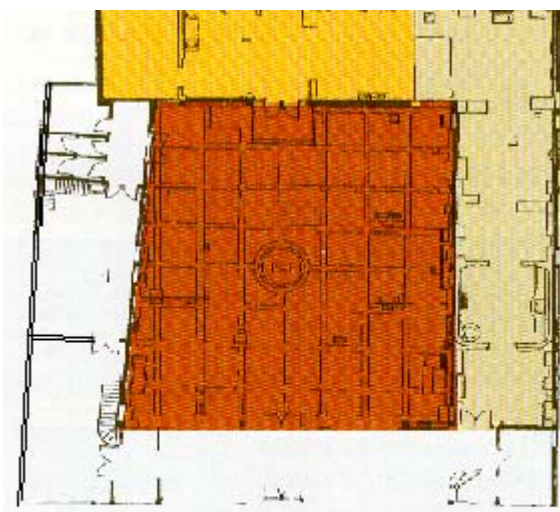

κτίριο είναι την αρχή τοποίηση την

αίθουσες.

Πρώτη αίθουσα.

Είναι χωρισμένη σε πέντε χώρους. Στο πρώτο χώρο, μπαίνοντας από την πόρτα και προς τα αριστερά τα αρχαιολογικά ευρήματα μαρτυρούν την παρουσία των νομάδων κυνηγών της Μέσης Παλαιολιθικής Εποχής στο σπήλαιο Πηγών του Αγγίτη. Τα ευρήματα είναι οστά ζώων και λίθινα εργαλεία που χρονολογούνται στη Μέση Παλαιολιθική Εποχή (Μουστέρια περίοδος, 50000 χρόνια από σήμερα).

Διάγραμμα

1η αίθουσα

2η αίθουσα

αίθριο

Σε μια προθήκη υπάρχει ένας χαυλιόδοντας μαμούθ της Παλαιολιθικής Εποχής, τον οποίο έφερε στο φως ανασκαφική έρευνα στο σπήλαιο των πηγών του Αγγίτη, όπου εντοπίστηκε εγκατάσταση παλαιολιθικών κυνηγών.

Σε διπλανή προθήκη υπάρχουν οστά ζώων:

1. Τμήμα γνάθου δασύτριχου ρινόκερου
2. Μετακαρπικά οστά από ζώα της οικογένειας ελαφιδών
3. Γομφίος άνω γνάθου ίππου
4. Τμήμα δεξιάς κάτω γνάθου ίππου
5. Κάτω γνάθος ίππου

Στον απέναντι τοίχο υπάρχουν προθήκες με λίθινα και οστέινα εργαλεία και κοσμήματα, τα οποία χρονολογούνται γύρω στα μέσα της 6^{ης} π.Χ. χιλιετίας, όταν εμφανίζονται οι πρώτοι νεολιθικοί γεωργοί και κτηνοτρόφοι. Ένας μεγάλος αριθμός οικισμών της Μέσης και Νεότερης Νεολιθικής Εποχής μαρτυρεί την πληθυσμιακή άνθηση της λεκάνης της Δράμας από τα μέσα της 6^{ης} έως τα τέλη της 4^{ης} π.Χ. χιλιετίας. Οι ανασκαφικές έρευνες

στους προϊστορικούς οικισμούς των Σιταγρών και του Αρκαδικού έδωσαν σημαντικά ευρήματα. Εργαλεία, κοσμήματα, αγγεία με προηγμένη τεχνολογία όπτησης και διακόσμησης αντιπροσωπεύουν τις πρώτες τεχνολογικές κατακτήσεις του νεολιθικού ανθρώπου και τις πολιτιστικές τους σχέσεις με τις γειτονικές περιοχές.

Η Λιθοτεχνία της Νεολιθικής Εποχής συνεχίζει και βελτιώνει την Παλαιολιθική παράδοση στα πελεκητά εργαλεία και προχωρεί σε νέες τεχνικές όπως είναι η λείανση. Τα λίθινα εργαλεία έχουν ως πρώτη ύλη σκληρά πετρώματα όπως τον πυριτόλιθο, το χαλαζία, το χαλκηδόνιο και ορισμένους άλλους ηφαιστειογενείς λίθους ή ηφαιστειογενή πετρώματα.

Στη μια προθήκη υπάρχουν: Οστέινο κοχλιάριο, Οστέινος λειαντήρας, Οστέινη βελόνη, Λεπίδα από πυριτόλιθο, Λίθινος λειαντήρας, Λεπίδα από χαλαζία, Λίθινος πέλεκυς, Λίθινο περίαπτο, Αβαθής φιάλη, Κλειστό αγγείο με στιλβωμένη επιφάνεια, Θραύσματα εγχάρακτης τράπεζας, Πόδι εγχάρακτου αγγείου, Μικρογραφικά αγγεία, Λίθινο αγγείο, Λίθινοι πελέκες.

Σε παρακείμενη προθήκη υπάρχουν λειασμένα λίθινα εργαλεία: Πελέκια, Σφαιρικός δακτύλιος, Κεράτινη λαβή στερέωσης εργαλείου, Τριπτήρες, Αξίνες, Σμίλες, Λίθινα αγγεία. Στην ίδια προθήκη υπάρχουν πελεκητά λίθινα εργαλεία. (Πυριτόλιθος, Λεπίδες, Απολεπίσματα, Πυρήνες, πέλεκυς)

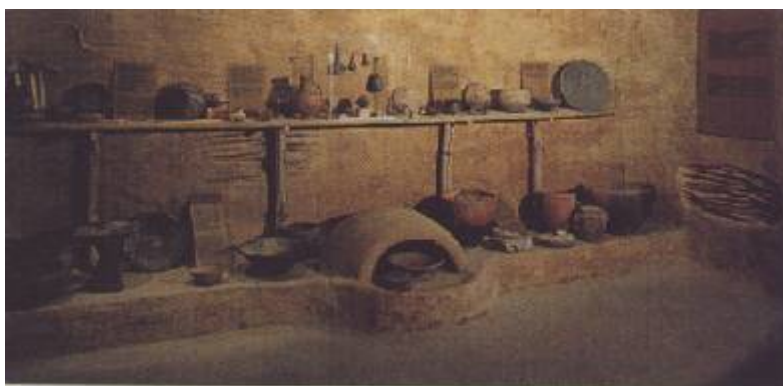
Η διπλανή προθήκη περιλαμβάνει κοσμήματα οστέινα και από όστρεα, βραχιόλια από το όστρεο Spondulus, Οστέινη κυλινδρική χάντρα περιδέραιου, 33 χάντρες οστέινες από περιδέрайο, Κατεργασμένο κοχύλι, Διάτρητο κοχύλι – περίαπτο, Οστέινο περίαπτο, Κεράτινα εργαλεία, Οστέινα εργαλεία, Οπείς – Λειαντήρες.

Τα οστέινα – κεράτινα εργαλεία και κοσμήματα κατασκευάζονταν από τεμάχια μακρών κυρίως οστών αλλά και από ακέραια οστά ακατέργαστα, όπως κερκίδες, κέρατα ή αστράγαλοι ζώων. Οι τεχνικές που εφαρμόζονταν στην κατασκευή εργαλείων ήταν η κρούση, έμμεση ή άμεση, η τριβή και η χάλαξη. Από οστά και κέρατα κατασκευάζονταν επίσης κοσμήματα.

Στον δεύτερο χώρο της πρώτης αίθουσας τα ευρήματα περιγράφουν την κατοικία και τις δραστηριότητες του νεολιθικού ανθρώπου που συνδέονται με την παραγωγή και την αποθήκευση τροφής, την ύφανση, την καλαθοπλεκτική, καθώς και την προσπάθειά του να προβάλει το

και να επικοινωνήσει με δυνάμεις της φύσης το ειδώλια και τα τελετουργικά τέλη της νεολιθικής στον προϊστορικό των Σιταγρών

Βασλή Δήμητρα Ιούλιος 2002

άτομό του

τις μέσα από

αγγεία. Στα εποχής οικισμό έχουμε και

τα πρώτα δείγματα μεταλλουργίας.

Στην δεξιά πλευρά αυτού του χώρου υπάρχει η αναπαράσταση μιας νεολιθικής κατοικίας με ευρήματα, που περιγράφουν τις δραστηριότητες του νεολιθικού ανθρώπου και την καθημερινή του ζωή. Στο εσωτερικό του νεολιθικού σπιτιού η ζωή οργανώνεται γύρω από την εστία όπου καίει η φωτιά και παρασκευάζεται η τροφή. Στο εσωτερικό του σπιτιού υπάρχει μικρός «φούρνος» με καμαρωτή οροφή και έδρανα από πηλό δίπλα του.

Η νεολιθική κατοικία είναι μονόχωρη, λιτή, ορθογώνια, φτιαγμένη με κλαδιά φουντουκιάς και πηλό. Με χοντρά κλαδιά κατασκευάζεται ο σκελετός του κτίσματος και έπειτα πλέκονται πλέγμα από λεπτά κλαδιά τα οποία επικαλύπτονται με στρώσεις πηλού.

Στην απέναντι πλευρά υπάρχει ένα μεγάλο πιθάρι με εγχάρακτη διακόσμηση, έργο υψηλής για την εποχή του αγγειοπλαστικής και πυροτεχνολογίας, προερχόμενο από το νεολιθικό οικισμό των Σιταγρών. Σε τέτοια μεγάλα πιθάρια από άψητο πηλό αποθηκεύονταν το περίσσευμα του κάθε νοικοκυριού.

Στον τοίχο, δίπλα από το πιθάρι υπάρχουν υφαντικά αντικείμενα, κατασκευασμένα από πηλό, λίθο και οστά. Τα αντικείμενα αυτά είναι:

1. Θραύσματα αγγείου με αποτύπωση σχοινιού (2000 π.Χ.)
2. Ειδώλιο γυναίκας με περίζωμα από στριφτές κλωστές (3600 – 3000 π.Χ.)
3. Βάση αγγείου με αποτύπωμα υφάσματος (5000 π.Χ.)

Δίπλα στα υφαντικά αντικείμενα υπάρχει ένας αργαλειός.

Δίπλα στον αργαλειό υπάρχει προθήκη με κοσμήματα. Τα σωζόμενα κοσμήματα, περιδέραια, περιάπτα, βραχιόλια, εξαρτήματα ρούχων έχουν κατασκευαστεί κυρίως από οστά και δόντια ζώων, οστά ψαριών και κελύφη μαλακίων. Τα κοσμήματα αυτά βρέθηκαν πάνω σε δάπεδα σπιτιών των κατοίκων του νεολιθικού οικισμού Σιταγρών.

Στην παρακείμενη προθήκη υπάρχουν ειδώλια της εποχής αυτής. Μορφές ανθρώπων, ζώων, καθώς και αντικειμένων καθημερινής ζωής πλάθονται σε μικρογραφική κλίμακα στον πηλό. Επικρατούν οι γυναικείες μορφές, δεν λείπουν ωστόσο και οι ανδρικές, οι οποίες συχνά εμφανίζονται με προσωπογραφικά χαρακτηριστικά. Τα ειδώλια ζώων αποδίδουν ως επί το πλείστον οικόσιτα ζώα.

Στον τρίτο χώρο της πρώτης αίθουσας και μπαίνοντας δεξιά υπάρχουν ευρήματα από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού (αρχές 3^{ης} π.Χ. χιλιετίας). Τα ευρήματα αυτά προέρχονται από τον οικισμό των Σιταγρών και αντιπροσωπεύουν την πολιτιστική εικόνα της περιοχής κατά την περίοδο αυτή.

Στις προθήκες υπάρχουν αγγεία, εργαλεία και κοσμήματα που βρέθηκαν στα δάπεδα των σπιτιών της αρχαιότερης φάσης της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού και παραπέμπουν στην καθημερινή ζωή των ενοίκων.

Στη Λεκάνη της Δράμας οι οικισμοί της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού είναι λιγότεροι σε αριθμό και μικρότεροι σε έκταση από τους Νεολιθικούς.

Στην απέναντι πλευρά της αίθουσας υπάρχουν ευρήματα από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Σε μια προθήκη υπάρχουν τεφροδόχα αγγεία και κτερίσματα από ταφές – καύσεις, από την περιοχή των Ποταμών και της Εξοχής. Ξεχωρίζουν αγγεία με εγχάρακτη διακόσμηση και λευκό χρώμα, καθώς και μυκηναϊκά αγγεία τοπικών εργαστηρίων. Δίπλα υπάρχουν προθήκες με ευρήματα από την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου (1050 – 700 π.Χ.).

Υπάρχουν κοσμήματα, σιδερένια όπλα και εργαλεία.

Σε άλλη προθήκη υπάρχει τεφροδόχο τροχήλατο αγγείο με υπογεωμετρική διακόσμηση.

Επίσης υπάρχει σιδερένια πόρπη (αρχές 7^{ου} π.Χ. αιώνα)

Στον 4^ο χώρο της πρώτης αίθουσας μπαίνοντας στον τοίχο δεξιά υπάρχουν φωτογραφίες και κείμενο για τις Νεκροπόλεις⁵³ της Δράμας.

Δίπλα υπάρχει εντοιχισμένη προθήκη με ευρήματα σε τάφους:

Χάλκινα νομίσματα (κτερίσματα νεκρού) από τάφο στη θέση Αμπέλια

Χάλκινα νομίσματα (κτερίσματα νεκρού) από τάφο στην περιοχή Ν. Κρώμνης.

Κοσμήματα, Νομίσματα, Πήλινα μυροδοχεία, Λυχνάρια από Μακεδονικό τάφο.

Δίπλα στην προθήκη υπάρχει μαρμαρίνη προτομή του θεού Διονύσου, που βρέθηκε στη Δράμα και χρονολογείται στο 2^ο μ.Χ. αιώνα. Ο Θεός απεικονίζεται γενειοφόρος στεφανωμένος με ταινία τη λεγόμενη «μίτρα» και στεφάνι πλεγμένο από κισσό και κληματίδα με σταφύλια. Φέρει δορά ζαρκαδιού, τη «νεβρίδα» στον αριστερό ώμο.

Στη συνέχεια συναντά ο επισκέπτης κείμενο με πληροφορίες για την Αρχαία πόλη της Δράμας και το Ιερό του Διονύσου⁵⁴.

⁵³ Αρχαία πόλη της Δράμας: Νεκροπόλεις

Το σημαντικότερο μνημείο που έχει συνδεθεί με την αρχαία πόλη της Δράμας είναι ο τάφος που βρέθηκε στο κέντρο της σύγχρονης πόλης, στην οδό Τροίας. Πρόκειται για τον τάφο μακεδονικού τύπου. Δρόμος με κτιστές παρειές και κλίμακα οδηγεί στον κτιστό καμαροσκέπαστο προθάλαμο. Ακολουθεί ο θάλαμος λαξευμένος στο φυσικό έδαφος.

Στον εξωτερικό τοίχο του προθαλάμου και στον προθάλαμο σώζονται σε αποσπασματική κατάσταση τοιχογραφίες. Από το θάλαμο σώζεται το κάτω μέρος των πλάγιων τοίχων με τις τρεις κλίνες οι οποίες έχουν λαξευτεί στο φυσικό έδαφος και επιχρισθεί με λευκό κονίαμα. Μολονότι συλημένος ο τάφος διέσωσε ένα μέρος από τα ταφικά κτερίσματα (αγγεία, κοσμήματα και νομίσματα) από τα οποία χρονολογείται στο 2^ο π.Χ. αιώνα.

Στη νεκρόπολη του οικισμού των Ρωμαϊκών χρόνων ανήκει ο πλινθόκτιστος καμαροσκέπαστος τάφος που βρέθηκε έξω από το Βυζαντινό περίβολο κοντά στο Ναό των Ταξιαρχών, κάτω από το κατάστρωμα της οδού Βενιζέλου.

⁵⁴ Η θέση και η έκταση του αρχαίου οικισμού στη Δράμα δεν έχει προσδιοριστεί με ασφάλεια. Ενδείξεις κατοίκησης στους Ιστορικούς Χρόνους σημειώνονται και στο λόφο του προϊστορικού οικισμού στη θέση Αρκαδικός, αλλά ο πυρήνας του αρχαίου οικισμού πρέπει να αναζητηθεί στο εσωτερικό του βυζαντινού περιβόλου. Ανασκαφική τομή στην αυλή του Ναού των Ταξιαρχών εντόπισε στρώματα κατοίκησης Υστεροκλασικών, Ελληνιστικών και Ρωμαϊκών χρόνων, πάνω στα οποία αναπτύχθηκε ο οικισμός των Παλαιοχριστιανικών Χρόνων και εν συνεχεία το βυζαντινό κάστρο της Δράμας. Από γλυπτά και επιγραφές που βρέθηκαν διάσπαρτα στη σύγχρονη πόλη προκύπτει η ύπαρξη ενός σημαντικού Ιερού του Διονύσου η θέση του οποίου δεν έχει ακόμη εντοπισθεί. Το Ιερό του αρχαίου οικισμού της Δράμας που βρίσκεται κάτω από τη σκιά του Παγγαίου, είχε ιδιαίτερη απήχηση σε Έλληνες, Βασίλη Δήμητρα Ιούλιος 2002

Δίπλα υπάρχει μαρμάρινη λατρευτική προτομή του Διονύσου. Βρέθηκε στη Δράμα. Προέρχεται από το Ιερό του Διονύσου. Ο θεός απεικονίζεται γενειοφόρος, φορά χιτώνα και νεβρίδα (δέρμα ελαφιού) και χρονολογείται στο α' μισό του 5^{ου} π.Χ. αιώνα.

Στην αριστερή πλευρά του χώρου αυτού υπάρχει:

A) Κείμενο με ιστορικά στοιχεία για τους Αρχαίους Χρόνους (7^{ος} – 6^{ος} π.Χ. αιώνας).

B) Εντοιχισμένη προθήκη στην οποία βρίσκονται:

α) Χάλκινο κράνος κορινθιακού τύπου που επαναχρησιμοποιήθηκε ως σκεύος. Χρονολογείται στον 5^ο αιώνα π.Χ. και βρέθηκε στο Καλαμπάκι Δράμας.

β) Αιχμές βελών (τυχαία ευρήματα)

γ) Θησαυρός ασημένιων νομισμάτων. Βρέθηκε στους Ποταμούς και περιέχει πενήντα οκτώ ασημένια τετράδραχμα Φιλίππου Β', 4632 ημίεκτα (1/2 του 1/6 του στατήρος) Θάσου και 340 ημίδραχμα Νεαπόλεως,

δ) Θραύσματα αττικής κεραμικής (5^{ος} π.Χ. αιώνας)

Τα επόμενα δύο κείμενα και οι φωτογραφίες μας ενημερώνουν για τους Κλασικούς χρόνους (5^{ος} – 4^{ος} αιώνας) και για το αρχαίο κτίριο που βρέθηκε στην Καλή Βρύση.

Στην εντοιχισμένη προθήκη υπάρχουν ευρήματα από ανασκαφή Μικρής Τούμπας Καλής Βρύσης. (Μυροδοχείο, Πήλινη σφραγίδα, Ειδώλιο γυμνού νέου με ιμάτιο στον ώμο, Μελαμβαθή κυάθια, Πήλινο σφράγισμα εγγράφου)

Στο κέντρο του χώρου υπάρχει ανεπίγραφο βάθρο αναθηματικού μνημείου στο Διόνυσο. Βρέθηκε στη Δράμα και προέρχεται από το Ιερό του Διονύσου. Τοποθετείται χρονολογικά στο 2^ο π.Χ. αιώνα.

Στον 5^ο χώρο της πρώτης αίθουσας και προς τα δεξιά υπάρχει εντοιχισμένη προθήκη στην οποία εκτίθενται:

- 1) Νομίσματα από τάφο της Μικρόπολης
- 2) Νομίσματα από τάφο Προσοτσάνης
- 3) Μελανόμορφος κάνθαρος με διακόσμηση δυτικής κλιτύος, από την περιοχή της Μικρόπολης που χρονολογείται στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους
- 4) Αβαθής σκύφος (αντιπροσωπευτικός τύπος) από τάφο στην Προσοτσάνη.

Από το κείμενο που βρίσκεται δίπλα παίρνουμε πληροφορίες για τους ελληνιστικούς χρόνους (3^{ος} – 1^{ος} π.Χ. αιώνας)

Στη συνέχεια βλέπουμε μια εντοιχισμένη προθήκη με νομίσματα από τους ελληνιστικούς χρόνους. Στην ελληνιστική εποχή (323 – 148 π.Χ.) στην περιοχή Δράμας εξακολουθούν να κυκλοφορούν ως τον 2^ο π.Χ. αιώνα νομίσματα του Φιλίππου Β' και του

Θράκες και Ρωμαίους, όπως προκύπτει από τα ονόματα των προσκυνητών του που διασώζονται σε αναθηματικές επιγραφές.

Μ. Αλεξάνδρου, μαζί με τα νομίσματα των διαδόχων του Μ. Αλεξάνδρου, νομίσματα της πόλης των Φιλίππων τα οποία κόπηκαν από το 323 – 277 π.Χ., καθώς και οι αυτόνομες κοπές των Μακεδονικών πόλεων Θεσσαλονίκης, Αμφίπολης, Πέλλας.

Η παρακείμενη προθήκη αναφέρεται στη εποχή (148 π.Χ. – 324 μ.Χ) και περιλαμβάνει:

- 1) Χάλκινο Αγαλματίδιο Διός Κεραυνίου. ρωμαϊκό αντίγραφο Πρώιμου Κλασικού προτύπου. Χρονολογείται 2^ο μ.Χ. αιώνα και βρέθηκε στη Μαρμαριά.
- 2) Χάλκινο λυχνάρι ύστερων ρωμαϊκών χρόνων (4^{ος} μ.Χ. αιώνας) σε μορφή αιχμαλώτου βαρβάρου από το Κεφαλάρι.
- 3) Νομίσματα ρωμαϊκής εποχής.

Δίπλα υπάρχει κείμενο που αναφέρεται Ρωμαϊκούς Χρόνους (1^{ος} – 4^{ος} μ.Χ. αιώνας)

Ρωμαϊκή

Είναι

στο

στους

Στο βάθος της πρώτης αίθουσας υπάρχει εντοιχισμένη προθήκη με ευρήματα σε τάφους:

Τάφος Α: 1) Αβαθής σκύφος, 2) Αβαθής αμφορέας, 3) Θησαυρός δώδεκα χάλκινων νομισμάτων, οκτώ Θεσσαλονίκης, ένα Πέλλας, τρία Αμφίπολης

Τάφος Β: 1) Θησαυρός χάλκινων νομισμάτων 2) Μυροδοχείο

Τάφος Γ: 1) Μυροδοχείο, 2) Ερυθροβαθής σκύφος, 3) Χάλκινο νόμισμα της Ρωμαϊκής αποικίας των Φιλίππων.

Η παρακείμενη επιτύμβια στήλη που βρέθηκε στην περιοχή της Γραμμένης περιγράφει τη λαμπρή στρατιωτική καριέρα του Τιβέριου Κλαύδιου Μάξιμου, του Ρωμαίου λεγεωνάρου που πολεμώντας δίπλα στον Τραϊανό στο Δακικό πόλεμο συνέλαβε και αποκεφάλισε τον τελευταίο βασιλιά της Δακίας. Για το κατόρθωμά του αυτό τιμήθηκε από τον αυτοκράτορα Τραϊανό.

Στην ανάγλυφη διακόσμηση της στήλης απεικονίζεται η σκηνή

της σύλληψης και του θανάτου του Δεκάβαλου και κάτω από αυτή τα παράσημα (περιλαΐμια και βραχιόλια) με τα οποία τιμήθηκε ο Ρωμαίος λεγεωνάριος.

Δίπλα ένα κείμενο μας δίνει πληροφορίες για τον Ρωμαϊκό οικισμό των Ποταμών: Τα αρχιτεκτονικά λείψανα και τα θραύσματα των αγαλμάτων που βρέθηκαν σε επιφανειακή αρχαιολογική έρευνα σε συνδυασμό με το εκτεταμένο νεκροταφείο ρωμαϊκών τύμβων στους Ποταμούς, μαρτυρούν την ύπαρξη ενός σημαντικού οικισμού των ρωμαϊκών χρόνων.

Στην εντοιχισμένη προθήκη που ακολουθεί υπάρχουν αντικείμενα από Νεκρική πυρά του 1^{ου} μ. Χ. αιώνα:

1. Αβαθές κύπελλο κρασιού με εμπίεστη διακόσμηση στη βάση
2. Αβαθές πινάκιο με εμπίεστη διακόσμηση στη βάση
3. Αβαθές κύπελλο κρασιού
4. Αβαθές πινάκιο
5. Θησαυρός 38 χάλκινων νομισμάτων της Ρωμαϊκής αποικίας των Φιλίππων
6. Αγγείο για σπονδές με αυλακωτή διακόσμηση
7. Αγγείο για σπονδές σε σχήμα οينوχόης με ραβδωτή διακόσμηση
8. Πυραμιδόσχημο μυροδοχείο, μίμηση γυάλινου αγγείου

Δίπλα υπάρχει μιλλιάριο (μιλλιοδείκτης) της Εγνατίας οδού που βρέθηκε στο Καλαμπάκι. Η επιγραφή αναφέρεται σε ανακαίνιση της Εγνατίας οδού από το Δυρράχιο ως το Ακόντισμα (σταθμό της Εγνατίας στην περιοχή της Νέας Καρβάλης). Το σημαντικό αυτό έργο πραγματοποιήθηκε από τον Ρωμαίο αυτοκράτορα Τραϊανό, του οποίου αναγράφονται οι αυτοκρατορικοί τίτλοι.

Στην αριστερή πλευρά υπάρχει μαρμαρίνη αμφίγραφη στήλη. Βρέθηκε στο Καλαμπάκι και χρονολογείται στα τέλη του 3^{ου} – αρχές 2^{ου} π. Χ. αιώνα.

Δεύτερη αίθουσα.

Αρχιτεκτονικά γλυπτά, κεραμική και νομίσματα βεβαιώνουν τη συνέχεια της ζωής περιοχή κατά τους παλαιοχριστιανικούς, βυζαντινούς και Μεταβυζαντινούς χρόνους.

Στο δεξιό τοίχο της αίθουσας ο επισκέ-
συναντά:

1. Βυζαντινό θωράκιο τέμπλου 11^{ου} μ.Χ. αιώνα από τους Σιταγρούς Δράμας.
2. Βυζαντινό πεσσίσκο από Ωραία Πύλη Τέμπλου από την Καλλίφυτο Δράμας, (11^ο – 12^ο αιώνας)

στην

πτης

3. Πέτρινο βυζαντινό ρολόι. Ήταν εντοιχισμένο στο μεσημβρινό τοίχο του καθολικού της Μονής Αγίου Γεωργίου Βρανοκάστρου.

Στη συνέχεια στον ίδιο τοίχο, στην εντοιχισμένη προθήκη υπάρχουν ευρήματα από το Παλαιοχώρι, στο μετόχι Αγίου Γεωργίου Βρανοκάστρου:

1. Σιδερένιος σταυρός, υστεροβυζαντινών – Μεταβυζαντινών χρόνων
2. Σιδερένιο σπιρούνι, Μεταβυζαντινών χρόνων
3. Σιδερένιο «σαντράτσι» – εργαλείο για το κόψιμο των νυχιών των ζώων και το πετάλωμα., Μεταβυζαντινών χρόνων
4. Δύο Βυζαντινά πινάκια, 13^{ου} – 14^{ου} αιώνα με παραστάσεις πτηνών
5. Βάση Βυζαντινού πινακίου, 13^{ου} – 14^{ου} αιώνα με παραστάσεις πτηνών και
6. Μεταβυζαντινό ποτήρι 16^{ου} αιώνα με εγχάρακτο διάκοσμο

Η επόμενη εντοιχισμένη προθήκη έχει τίτλο «Νομίσματα Αγίας Βαρβάρας» και περιέχει:

1. Βυζαντινά νομίσματα και
2. Εφυαλωμένη βυζαντινή και Μεταβυζαντινή κεραμική του 12^{ου} – 13^{ου} αιώνα.

Στον τοίχο δίπλα υπάρχει τμήμα από μαρμάρινο βυζαντινό Προσκυνητάρι του 12^{ου} – 13^{ου} αιώνα. Ήταν εντοιχισμένο σε τοίχο της Παλιάς Μητρόπολης.

Αμέσως μετά υπάρχει ένας Βυζαντινός πεσσίσκος τέμπλου του 11^{ου} – 12^{ου} αιώνα.

Δίπλα στον τοίχο υπάρχει αγιογραφία του Αλυπίου Κιονίτη από το Ναό των Ταξιαρχών.

Στον παρακείμενο πίνακα υπάρχουν πληροφορίες για τα Βυζαντινά τείχη της Δράμας.

Ακολουθεί αρχιτεκτονικό μέλος με εγχάρακτη κτητορική επιγραφή πιθανόν υπέρθυρο ανατολικής πύλης των Βυζαντινών τειχών.

της

Η
επι-

γραφή που διασώζει τα ονόματα ενός αυτοκράτορα και ενός μητροπολίτη των Φιλίππων,

αναφέρεται πιθανότατα σε ανακαίνιση των τειχών του βυζαντινού κάστρου της Δράμας κατά τον 11^ο μ.Χ. αιώνα.

Στο κέντρο της αίθουσας η επιδαπέδια προθήκη έχει τίτλο «θησαυρός χάλκινων τραχέων νομισμάτων από τη Δράμα».

Ο θησαυρός βρέθηκε το 1962 και περιέχει:

1. 95 νομίσματα διαφορετικών τύπων του Μανουήλ Α' (1143-1180) και του Ανδρόνικου Α' (1183-1185)
2. 614 νομίσματα διαφόρων τύπων του Ισαακίου Β' (1185-1195)
3. 776 νομίσματα του Αλεξίου Γ' (1195-1203)
4. 1075 «βουλγαρικές» -πιστές απομιμήσεις των τύπων Α και C (τέλη 12^{ου} αιώνα)
5. 259 «λατινικές» απομιμήσεις (α' μέσο 13^{ου} αιώνα)
6. 44 νομίσματα του Θεοδώρου Α' (1204- 1222) και
7. 32 απροσδιόριστα λόγω κακής κατάστασης διατήρησης νομίσματα.

Από το σύνολο του θησαυρού εκτίθενται ενδεικτικοί τύποι.

Μπαίνοντας στη 2^η αίθουσα στα αριστερά υπάρχει επίκρανο γωνιακής παραστάδας του 6^{ου} – 7^{ου} αιώνα. Βρίσκεται ανάμεσα σε δύο παλαιοχριστιανικούς πεσσούς του 6^{ου} αιώνα.

Ακολουθεί εντοιχισμένη προθήκη με ευρήματα από παλαιοχριστιανικούς οικισμούς του 5^{ου} – 6^{ου} αιώνα της ευρύτερης περιοχής.

1. Πλατανιά: Περιδέрайο, χάλκινο βραχιόλι, σιδερένιο μονόστομο μαχαίρι
2. Καλή Βρύση: χάλκινο βραχιόλι με εγχάρακτο και στικτό διάκοσμο (10^{ος} – 12^{ος} αιώνας)
3. Αδριανή – Βυζαντινό νεκροταφείο: Χάλκινα βραχιόλια με εγχάρακτο και στικτό διάκοσμο. Μεταβυζαντινοί χρόνοι (10^{ος} – 12^{ος} αιώνας)

4. Παλαιοχριστιανική Δράμα – Ταξίαρχες: Κεραμική παλαιοχριστιανικών χρόνων (4^{ος} – 5^{ος} αιώνας), Ασάρια εποχής Αρκαδίου (395-408), και Θεοδοσίου Β' (408-450 μ. Χ.) πλίνθος με μαγικά σύμβολα.
5. Αδριανή «Προφήτης Ηλίας»: Παλαιοχριστιανική κεραμική (4^{ος} – 6^{ος} αιώνας)
6. Πηγές Βοϊράνης: Ασάριο Κωνσταντίνου Α' (293 – 306)
7. Ξηροπόταμος: Χάλκινο δαχτυλίδι (11^{ος} – 12^{ος} αιώνας)
8. Βυζαντινή Δράμα – Ταξίαρχες: Εφυαλωμένη κεραμική (12^{ος} – 13^{ος} αιώνας)

Κατά μήκος του τοίχου υπάρχουν διαδοχικά ενότητες με φωτογραφικό υλικό και ιστορικό περιεχόμενο με τίτλους:

1. Απελευθέρωση 1^η Ιουλίου 1913
2. Α' Βαλκανικός πόλεμος
3. Ναός εισοδίων Χωριστής – Αναγνωστήριο
4. Εκπαιδευτήρια Δράμας – Δοξάτου – Προσοτσάνης
5. Μητροπολίτης Χρυσόστομος
6. Άγιος Δημήτριος – Νευροκόπι
7. Άγιος Γεώργιος – Κριθαρά.

Στην είσοδο της αίθουσας Νεότερων χρόνων είναι τοποθετημένο μαρμάρινο λιθανάγλυφο από τη δυτική είσοδο του χρονολογημένου στη δεκαετία 1870-1880 ναού του Αγίου Γεωργίου Κριθαρά.

Μπαίνοντας αριστερά υπάρχει εικόνα με παράσταση δέησης: Ο Χριστός ένθρονος πλαισιώνεται από την Παναγία και τον Ιωάννη Πρόδρομο, που δέονται για την σωτηρία των πιστών.

Στο κέντρο του χώρου επιδαπέδια προθήκη με νομισματικούς θησαυρούς οθωμανικής περιόδου από

Στην οροφή υπάρχει πατεσσάρων εποχών του Προέρχεται από την οικία Γρηγοριάδη. Έχει ημερο-Μαΐου 1869. Ζωγράφος Λούσιος.

βρίσκεται

της
τη Δράμα.
ράσταση των
έτους.
του Β.
μηνία 30
είναι ο Δ. Γ.

Σ' αυτή την αίθουσα αναπτύσσεται φωτογραφική έκθεση που αναφέρεται στα μνημεία και την ιστορία της περιοχής από την αρχή της Τουρκοκρατίας ως την Απελευθέρωση στα 1913.

Οργανώνεται σε ενότητες που αναφέρονται στην πόλη, στα εκτός Δράμας αστικά κέντρα και στους ορεινούς οικισμούς από την αρχή της Τουρκοκρατίας ως τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και στα μνημεία του β' μισού του 19^{ου} αιώνα στη Δράμα και την περιοχή της:

1. Η Τουρκοκρατία

2. Η Δράμα τον 17^ο αιώνα
3. Η Δράμα από το 18^ο ως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα
4. Η περίοδος του εκσυγχρονισμού (β' μισό 19^{ου} – αρχές 20^{ου} αιώνα)
5. Η Δράμα στο β' μισό 19^{ου} – αρχές του 20^{ου} αιώνα
6. Δράμα – κατοικία
7. Χριστιανικοί ναοί στην πόλη του 19^{ου} αιώνα (Ναός Εισοδίων Θεοτόκου – Ναός Ταξιαρχών)
8. Οθωμανικά τεμένη στην πόλη του 19^{ου} αιώνα
9. Η περιοχή της αγοράς
10. Νέα κτίρια
11. Η περιοχή των πηγών
12. Οι καπναποθήκες
13. Μεγαλοαστική κατοικία
14. Αστικά κέντρα εκτός Δράμας
15. Παραδοσιακοί οικισμοί – κατοικία
16. Παραδοσιακοί οικισμοί – Κοινότικά έργα
17. Παραδοσιακοί οικισμοί – Ναοί

Αίθριο:

Βγαίνοντας από την β' αίθουσα βρισκόμαστε σμένο αίθριο όπου εκτίθεται οργανωμένα σε τρεις

Πρώτη ενότητα:

Περιλαμβάνονται μνημεία Ελληνιστικών και χρόνων που προέρχονται νεκροπόλεις του αρχαίου της Δράμας και των οικισμών και κωμών της γύρω περιοχής.

πόρτα της στο στεγαννται γλυπτά ενότητες:

επιτύμβια Ρωμαϊκών από τις οικισμού άλλων

1. Επιτύμβια στήλη. Βρέθηκε στη Νικοτσάρα. Στο πάνω τμήμα της στήλης υπάρχει ανάγλυφο άλογο που καλπάζει πάνω από τον πεσμένο στο έδαφος νεκρό. (2^{ος} μ. Χ. αιώνας)
2. Επιτύμβια στήλη. Βρέθηκε στο Καλαμπάκι. Στο ανάγλυφο απεικονίζεται νεκρός σε συμπόσιο ανάμεσα σε ένθρονες μορφές, προφανώς θεότητες του κάτω κόσμου. (2^{ος} μ. Χ. αιώνας)
3. Θραύσματα επιτύμβιας στήλης. Προέλευση Δράμα. Στο κάτω μέρος της στήλης υπάρχει ανάγλυφο με παράσταση ήρωα - ιππέα μπροστά σε βωμό. (2^{ος} μ. Χ. αιώνας)
4. Ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη. Βρέθηκε στα Κοκκινόγεια. (2^{ος} αιώνας μ. Χ.)

5. Μαρμάρινη σαρκοφάγος. Μεταφέρθηκε από τη Νέα Κρώμνη, όπου χρησιμοποιούταν σαν λεκάνη βρύσης.(2^{ος} αιώνας μ. Χ.)
6. Θραύσματα επιτύμβιου ασπιδοφόρου ανάγλυφου. Βρέθηκε στο Κεφαλάρι. Απεικονίζεται προτομή γυναικείας μορφής.(2^{ος} αιώνας μ. Χ.)
7. Επιτύμβια βωμόσχημη στήλη. (2^{ος} αιώνας μ. Χ.)
8. Επιτύμβια μαρμάρινη στήλη. Βρέθηκε στο Δοξάτο. (β' μισό 4^{ου} π. Χ. αιώνα)
9. Επιτύμβια στήλη. Βρέθηκε στη Συμβολή. Υπάρχει παράσταση αποχαιρετισμού.(4^{ος} – 3^{ος} π. Χ.)
- 10.Επιτύμβια μαρμάρινη στήλη. Βρέθηκε στο Καλαμπάκι. Υπάρχει παράσταση ήρωα – ιππέα. (2^{ος} αιώνας π. Χ.)
- 11.Επίστεψη θυρώματος ταφικού μνημείου. Βρέθηκε στο Καλαμπάκι. Ελληνιστικοί χρόνοι.
- 12.Επιτύμβια μαρμάρινη στήλη. Βρέθηκε στο Καλαμπάκι. Ελληνιστικοί χρόνοι.
- 13.Ενεπίγραφη σαρκοφάγος. Βρέθηκε στη Δράμα. Η επιγραφή πληροφορεί πως ο Προμιγένιος, πρώην δούλος, είχε φροντίσει πριν πεθάνει να κατασκευάσει τάφο για τον εαυτό του και τη σύζυγό του. (2^{ος} – 3^{ος} μ. Χ. αιώνας)
- 14.Θραύσματα ανάγλυφου. Βρέθηκε στη Δράμα. Διασώζεται η κεφαλή ιματιοφόρου νέου από μνημειακό, επιτύμβιο ανάγλυφο. (1^{ος} π. Χ. αιώνας)

Δεύτερη ενότητα:

Σ' αυτήν περιλαμβάνονται αναθηματικά μνημεία που συνδέονται με τη λατρεία διαφόρων θεών του ελληνορωμαϊκού πανθέου και τοπικών θεοτήτων. Ιδιαίτερη ομάδα αποτελούν τα αναθηματικά μνημεία στον Διόνυσο. Αναθηματικές επιγραφές από το ιερό του Διονύσου στη Δράμα βεβαιώνουν τη συνέχεια της ζωής του ιερού στους Ρωμαϊκούς χρόνους. Θραύσμα αμφίγραφης στήλης που βρέθηκε εντοιχισμένο σε οικία της Δράμας διασώζει στρατολογικό διάγραμμα του Φιλίππου του Ε'. Στην ίδια ενότητα εντάσσονται πορτρέτα και τιμητικά μνημεία που αντιπροσωπεύουν την ρωμαϊκή παρουσία στην περιοχή.

1. Κεφαλή Διονύσου. Βρέθηκε στην Καλή Βρύση. Ο θεός απεικονίζεται ως σεβάσμια γενειοφόρα μορφή. Φέρει στην κόμη του την χαρακτηριστική ταινία τη «μίτρα» και στεφάνι πλεγμένο από φύλλα κισσού και κλαδιά αμπέλου με σταφύλια, διακριτικά πολλών εικονογραφικών τύπων του Διονύσου. Ρωμαϊκού χρόνου.
2. Κεφαλή Διονύσου. Βρέθηκε στο Καλαμώνα. Ο θεός απεικονίζεται ως νέος αγένειος με το χαρακτηριστικό στεφάνι από φύλλα κισσού. (2^{ος} αιώνας μ. Χ.)
3. Αντίγραφο ενεπίγραφης πλευράς σαρκοφάγου. Βρέθηκε στη Χαριτωμένη.
4. Ενεπίγραφο βάθρο αναθηματικού μνημείου. Βρέθηκε στη Δράμα. Προέρχεται από το ιερό του Διονύσου. Είχε χρησιμοποιηθεί ως λεκάνη σε δεύτερη χρήση.
5. Ενεπίγραφη πλίνθος. Βρέθηκε στη Δράμα και προέρχεται από το ιερό του Διονύσου. Το αφιέρωμα είναι του Κερτίλλα, γιου του Δίνι και των γιών του Κερτίλλα, Δίβλα και Δίνι στο Ρωμαϊκό θεό Liber Pater, που ταυτίζεται με τον Διόνυσο. (2^{ος} μ. Χ. αιώνας)

6. Επίστεψη βάθρου αναθηματικού μνημείου. Βρέθηκε στη Δράμα και προέρχεται από το ίδιο ιερό. Στην επιγραφή ο αναθέτης Σκήζις, γιος του Ηρακλείτου, εκφράζει την ευγνωμοσύνη του στο Διόνυσο που εισάκουσε την προσευχή του. Το θρακικό όνομα Σκήζις μαρτυρεί την παρουσία Θρακών προγόνων στην οικογένεια του Ηρακλείτου. (2^{ος} π. Χ. αιώνας)
7. Ενεπίγραφη μαρμάρινη πλίνθος με αναθηματική επιγραφή. Βρέθηκε στη Δράμα. Ήταν εντοιχισμένη σε κτίριο ή αναθηματικό βάθρο μνημείου στο ιερό του Διονύσου. (2^{ος} αιώνας μ. Χ.). Ο Διοσκουρίδης, γιος του Αντιγόνου προσφέρει το αφιέρωμα στο Διόνυσο ως ευχαριστήριο δώρο.
8. Ενεπίγραφη μαρμάρινη πλίνθος. Βρέθηκε στη Δράμα και προέρχεται από το ίδιο ιερό.
9. Θραύσμα αμφίγραφης στήλης που βρέθηκε εντοιχισμένο σε οικία της Δράμας. Η αποσπασματική επιγραφή διασώζει κείμενο βασιλικού διατάγματος (διάγραμμα) στρατολόγησης. Αντίγραφό του βρέθηκε στην αρχαία Κασσάνδρεια και σώζεται επίσης σε αποσπασματική μορφή. Τα δύο αποσπάσματα συμπληρώνουν το κείμενο του διαγράμματος γενικής επιστράτευσης που είχε εκδώσει το 197 π. Χ. ο προτελευταίος βασιλιάς της Μακεδονίας Φίλιππος Ε' (221 – 179 π. Χ.)
10. Πορτρέτο νέου ανδρός. Βρέθηκε στη Δράμα (1^{ος} μ. Χ. αιώνας)
11. Πορτρέτο ανδρός. Βρέθηκε στη Δράμα (1^{ος} μ. Χ. αιώνας)
12. Αναθηματικός βωμός. Βρέθηκε στη Δράμα. Ο Φλάβιος Μακεδονικός κατασκεύασε το βωμό με δικά του χρήματα ως αφιέρωμα στον Ερμή. (2^{ος} μ. Χ. αιώνας)
13. Αναθηματικό ανάγλυφο. Βρέθηκε στο Δοξάτο. Απεικονίζεται ήρωας – ιππέας. Ύστεροι Ελληνιστικοί – Πρώιμοι Ρωμαϊκοί χρόνοι.
14. Αναθηματικό ανάγλυφο στον Ποσειδώνα. Βρέθηκε στη Δράμα. Ο θεός απεικονίζεται γυμνός να κρατά τρίαινα και δελφίνι. Επιγραφή κάτω από το γλυπτό αναφέρει τον αναθέτη: «Μεστυπαίβης, Αύλουζένους υιός» και το τοπωνύμιο της καταγωγής του «Σκιαζερηνός». (2^{ος} – 3^{ος} μ. Χ. αιώνας)
15. Αναθηματικό ανάγλυφο. Βρέθηκε στη Δράμα. Απεικονίζονται ως Ρωμαίοι οπλίτες οι Διόσκουροι να πλαισιώνουν μια γυναικεία μορφή με όνομα «Μάντα», τοπική παραλλαγή της αδελφής τους Ελένης με την οποία συλλατρεύονταν.
16. Αναθηματικό ανάγλυφο. Βρέθηκε στο Νευροκόπι. Απεικονίζονται ένθρονοι με σκήπτρο οι θεοί Πλούτων και Περσεφόνη. Αξιοσημείωτη είναι η ομοιότητα τους με τους Αιγυπτίους θεούς Σάραπι και Ίσιδα και η παρουσία φωτοστεφάνου στο κεφάλι του Πλούτωνα. Δίπλα στους θεούς ο Ασκληπιός με τη Βακτηρία και ο Κερδώς Ερμής με το πουγγί και το κηρύκειο μπροστά σε βωμό.
17. Αναθηματικός βωμός. Βρέθηκε στη Δράμα. Σύμφωνα με την επιγραφή ήταν αφιέρωμα στη Σεβαστή Αθηνά δυο Ρωμαίων, του Λουκίου Βολουσσίου Ουάλη και του Βολουσσιανού (2^{ος} αιώνας μ. Χ.)

18. Ενεπίγραφη αναθηματική στήλη. Βρέθηκε στη Δράμα. Στη λατινική επιγραφή αναγράφονται 18 ονόματα πιστών λατρευτικού συλλόγου του Απόλλωνα. Τα νόματα είναι Ρωμαϊκά, Ελληνικά και Θρακικά (2^{ος} – 3^{ος} μ. Χ. αιώνας)

στη

ο-

Τρίτη ενότητα:

Περιλαμβάνει αρχιτεκτονικά γλυπτά που χρονολογούνται στην εποχή της Τουρκοκρατίας, στους Βυζαντινούς, στους Παλαιοχριστιανικούς και στους αρχαίους χρόνους:

1. Κιονόκρανο κτιρίου εποχής Τουρκοκρατίας. Βρέθηκε στη Δράμα.
2. Τρία κορινθιακά κιονόκρανα που βρέθηκαν στον Καλαμών. Προέρχονται από το ίδιο κτίριο. Χρονολογούνται στους ύστερους Ρωμαϊκούς χρόνους.
3. Ενεπίγραφος οριοθετικός κίονας. Βρέθηκε στην περιοχή Αργυρούπολης – Σιταγρών (6^{ος} μ. αιώνας)
4. Παλαιοχριστιανικό κιονόκρανο – 7^{ος} αιώνας
5. Τμήμα παλαιοχριστιανικού κοσμή- (6^{ος} αιώνας)
6. Παλαιοχριστιανικό κιονόκρανο – 7^{ος} αιώνας
7. Ύστερος ρωμαϊκός βωμός. Διαμορφώθηκε σε δεύτερη χρήση σε παλαιοχριστιανικό πεσσό (6^{ος} αιώνας)⁵⁵

X.

(6^{ος}

τη

(6^{ος}

Σε διαχωριστικό ταμπλό υπάρχουν

α) Βυζαντινό κιονόκρανο (11^{ος} αιώνας)

β) Βυζαντινό Θωράκιο τέμπλου (11^{ος} αιώνας)

Στο κέντρο του στεγασμένου αιθρίου δεσπόζει άγαλμα ιματιοφόρου. Βρέθηκε στη Μικρομηλιά Ποταμών. Σώζεται το πάνω μέρος του σώματος χωρίς το κεφάλι. Η μορφή φέρει χιτώνα και ιμάτιο. Η ανεύρεση μνημειακού αγάλματος σε συνδυασμό με την εντόπιση ερειπίων μνημειακού κτίσματος στην ίδια θέση, σηματοδοτεί δυναμική Ρωμαϊκή παρουσία στους Ποταμούς. Ρωμαϊκοί χρόνοι.

⁵⁵ Το τέλος του αρχαίου κόσμου σημαδεύεται από την καθιέρωση του Χριστιανισμού ως επίσημης θρησκείας. Το πέρασμα από τις αρχαίες θρησκείες στο Χριστιανισμό δεν χαρακτηρίζεται μόνο από τις βίαιες καταστροφές των αρχαίων ιερών και ειδώλων, αλλά κυρίως από τη σταδιακή ενσωμάτωση του αρχαίου κόσμου στον Χριστιανικό.

Στους Φιλίππους η ειδωλολατρικά βωμόσχημη στήλη εκχριστιανίζεται με τα χριστιανικά σύμβολα και εισάγεται στο χριστιανικό ναό.

Ο Ναός της Αγίας Σοφίας

Το μνημείο όπως σώζεται σήμερα είναι μισοχωμένο στο έδαφος. Όλες σχεδόν οι επιφάνειές του εξωτερικά και εσωτερικά είναι επιχρισμένες. Ο προθάλαμος που θηκε αργότερα βρέννεα σκαλοπάτια ψηλότερα. Πρόκειται τετράπλευρο οικοδόμημα με χτες στέγες στο βόρειο τμήμα και υψηλό οκτάπλευρο τρούλο, ο οποίος στηρίζεται σε τετράπλευρη βάση.

προστέ-
σκεται

για
ξωτερικά
μονόρι-
και νότιο

Στην ανατολική πλευρά διακρίνεται η αρχική τοιχοποιία. Αποτελείται από εγχόρηγη λιθοδομή. Ανάμεσα στους λίθους διακρίνονται και spolia. Στη λιθοδομή παρεμβάλλονται καθ' ύψος τριπλές ζώνες πλίνθων διαφόρων μεγεθών. Στις γωνίες αυξάνουν οι πλίνθοι και ως συνδετικό κονίαμα της τοιχοποιίας χρησιμοποιείται ρόδινο κουρασάνι. Η τοιχοδομία μοιάζει με αυτή της πρώτης φάσης των τειχών της Δράμας.

Στο πάνω τμήμα του ανατολικού τοίχου, στα νότια της κόγχης του ιερού βήματος, διακρίνονται εντοιχισμένα δύο κομμάτια επιγραφών σε μάρμαρο. Η μία είναι λατινική και σώζει μόνο δύο γράμματα. Η άλλη είναι βυζαντινή και σώζει το όνομα και το επάγγελμα ενός προσώπου.⁵⁶

Η Αγία Σοφία έχει σε κάτοψη τετράγωνο σχεδόν σχήμα. Έχει εσωτερικά μήκος 13,40 μ. και πλάτος 10,46 μ. Στο ιερό σώζεται μέρος της αρχικής τοιχογραφίας που απεικονίζει την Κοίμηση της Θεοτόκου, η οποία αγιογραφήθηκε κατά την ανέγερση του ναού. Στο νάρθηκα σώζεται μεγάλη λαϊκότροπη τοιχογραφία του 1917 που εικονίζει σκηνές από την Δευτέρα Παρουσία.

⁵⁶ άμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός. Πρακτικά 1996, σελ. 141-142

Ο ναός ήταν αρχικά αφιερωμένος στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Οι πρόσφυγες του 1922 έδωσαν αυθαίρετα στο ναό την ονομασία «Ναός της του Θεού Σοφίας» και αργότερα ονομάστηκε απλώς «Αγία Σοφία».

Σύμφωνα με αρχαιολογικές εκτιμήσεις ο ναός της Αγίας Σοφίας μπορεί να χρονολογηθεί γύρω στο 10ο μ. Χ. αιώνα. Μετατράπηκε σε τέμενος

«Μπέη Τζαμί» στα χρόνια του σουλτάνου Μουράτ Α΄ (1359 – 1389). Ο ακάλυπτος χώρος στη βόρεια πλευρά του ναού υπήρξε τουρκικό νεκροταφείο. Ο ναός ξαναδόθηκε στην ελληνική κοινότητα το 1912.⁵⁷

Ο Ναός των Εισοδείων της Θεοτόκου «Παλιά Μητρόπολη»

Βρίσκεται στο κέντρο της πόλης στην οδό Βενιζέλου 61, δίπλα στη Νέα Μητρόπολη και ανακηρύχθηκε σε ιστορικό μνημείο με απόφαση του ΥΠ.ΠΟ. το 1975, αφού κρίθηκε ότι ο ναός αυτός αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα τρίκλιτης βασιλικής του 19^{ου} αιώνα. Διασώζει αξιόλογα ευρήματα και είναι συνδεδεμένος με την μαρτυρική ζωή της πόλης Δράμας.

Μέχρι το 1721 υπήρχε στη θέση του ένας μικρός και ταπεινός ναός κακοσυντηρημένος.

Από χειρόγραφη λειτουργία του 1735 που φυλάσσονταν στο Ιερό Βήμα πληροφορούμαστε ότι πρώτος κτήτορας του ναού ήταν ο Μητροπολίτης Φιλίππων Φώτιος. Επειδή η Δράμα ανήκε στη Μητρόπολη Φιλίππων μέχρι το 1300 περίπου, συμπεραίνεται ότι κτίστηκε πριν από αυτή τη χρονολογία.⁵⁸

Ανακαινίστηκε πολλές φορές, βασικά το 1721 και το 1834.

Το μικρό και άσημο αυτό ναό περιγράφει ο Γάλλος περιηγητής Paul Lucas που πέρασε από τη Δράμα στις αρχές του 18^{ου} αιώνα.⁵⁹

Ο Μητροπολίτης Παρθένιος στη θέση του παλαιού αυτού ναού τον οποίο κατεδάφισε, έκτισε το νέο ναό το έτος 1721, στον τοποθέτησε όλα τα μνημειακά έργα του ναού. Υπήρχε μάλιστα για τη ριζική ανακαίνισή του ενεπίγραφη μαρμάρινη πλάκα εντοιχισμένη στο παρακείμενο μητροπολιτικό

οποίο παλαιού ση του οίκημα.

⁵⁷ Διατηρητέα κτίσματα της Δράμας, Ομάδες περιβαλλόντων Δράμας, Δράμα 2001., σελ. 19

⁵⁸ Στράτης Ε., ό.π., σελ. 15

⁵⁹ Πασχαλίδης Β., Η παλιά Μητρόπολη Δράμας, «Μακεδονικά ημερολόγια», Βασίλη Δήμητρα Ιούλιος 2002

Νέα ανακαίνιση του ναού έγινε από τον Μητροπολίτη Γερμανό το έτος 1834, όπως φαίνονταν από μια επιγραφή που υπήρχε μέχρι το 1975 στη δυτική πρόσοψη του ναού.

«1834. Φιλίππων Δράμας Γερμανός κτήτωρ»

Στην αυλή του ναού υπήρχε βρύση και μαρμάρινη δεξαμενή.⁶⁰

Ο ναός ήταν από αρχιτεκτονική άποψη λιτός και απέρिटτος, για να μη προκαλεί τον κατακτητή. Δύο σειρές κιόνων, από επτά η κάθε μία, χώριζαν το ναό σε τρία κλίτη. Υπήρχαν δύο είσοδοι, μία στη δυτική και μία στη βόρεια πλευρά. Μια Τρίτη πόρτα οδηγούσε στον γυναικωνίτη και στο καμπαναριό που χτίστηκε πολύ αργότερα, το 1893, ενώ μια ακόμη μικρή πόρτα έβγαζε από το ιερό στην αυλή του ναού, ανατολικά.⁶¹

Εξαιρετικός είναι ο εσωτερικός διάκοσμος του ναού. Το τέμπλο, τα προσκυνητάρια, ο δεσπότικός θρόνος, ο άμβωνας και η αγία τράπεζα είναι αριστουργήματα ξυλογλυπτικής. Σώζεται επίσης μια τοιχογραφία στη κόγχη του ιερού που απεικονίζει την αποκαθήλωση του Χριστού. Φιλοτεχνήθηκε κατά το έτος 1890 από τον Δημήτριο Ν. Ζωγράφο που καταγόταν από το Κατάφυτο, όπως φαίνεται από την επιγραφή που υπάρχει στο κάτω μέρος της τοιχογραφίας.⁶²

Στο εσωτερικό του ναού και στους γύρω χώρους διαδραματίστηκαν σημαντικά ιστορικά γεγονότα, από τα οποία κρίθηκε η τύχη του ελληνισμού της Δράμας και της περιοχής της κατά τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας.

Στο ναό αυτό ο μητροπολίτης Χρυσόστομος Καλαφάτης κήρυξε ουσιαστικά την έναρξη του Μακεδονικού Αγώνα στη Δράμα και μέσα σ' αυτόν συγκεντρώθηκαν λίγο πριν την απελευθέρωση της πόλης οι Έλληνες για να αποφύγουν την οργή των Βουλγάρων που υποχωρούσαν ενώ πλησίαζε ο ελληνικός στρατός.

Το 1971 κατεδαφίστηκε το μπροστινό τμήμα του ναού για την προβολή του νέου μητροπολιτικού ναού.

⁶⁰ Πασχαλίδης Β., Δραμινά Ιστορικά, ό.π., σελ. 143

⁶¹ Διατηρητέα κτίσματα της Δράμας ό.π., σελ. 23

⁶² Πασχαλίδης Β., Η παλιά Μητρόπολη Δράμας, ό.π., σελ 248

Ο Ναός των Ταξιαρχών

Αποκαταστάθηκε στη σημερινή του μορφή κατά τα έτη 1973-74 μετά από διεξοδική ανασκαφική και αναστηλωτική έρευνα.

Πρόκειται για μονόχωρη αίθουσα, με τρίπλευρη αψίδα δικλινή ξύλινη στέγη και δυτική πλευρά. Στην αρχική του φάση ήταν καμαροσκέπαστος με είσοδο πλευρά. Στον ανατολικό και του κτιρίου σώζεται το πλινθοπερίκλειστο σύστημα των παλαιολόγειων χρόνων. και δυτικός τοίχος

ορθογώνια
ανατολικά,
είσοδο στην
βυζαντινή

στη νότια
νότιο τοίχο
αρχικό
τοιχοδομίας
Ο βόρειος

ανακατασκευάστηκαν εξ ολοκλήρου τον 19^ο αιώνα και φέρουν εντοιχισμένα spolia – επιγραφές και αρχιτεκτονικά γλυπτά από παλαιότερα κτίρια.

Από την ανατολική και νότια πλευρά του συνδέεται με τα βυζαντινά τείχη της πόλης. Η ακανόνιστη εξωτερική κόγχη του Ναού δείχνει ότι ενσωματώθηκε εκ των υστέρων στο τείχος. Το καμαροσκεπές κτίσμα σε επαφή με τη νότια πλευρά του Ναού είναι μεταγενέστερο οστεοφυλάκιο.

Στο εσωτερικό του Ναού έχει αποκατασταθεί το αρχικό μαρμάρινο τέμπλο του Ιερού Βήματος που θεωρείται σύγχρονο του παλαιολόγειου Ναού. Στις παραστάδες της αρχικής νότιας εισόδου –σήμερα μονόλοβο έχουν ζωγραφιστεί δύο άγιοι Στυλίτες: Ο Στυλίτης και ο Αλύπιος Κιονίτης. Οι τοιχογραφίες ανήκουν στην ώριμη φάση της παλαιολόγειας ζωγραφικής και μπορούν να στον 14^ο αιώνα. Από τον τοιχογραφικό σώθηκαν λιγοστά σπαράγματα στον ανατολικό τοίχο. Στην κόγχη του Ιερού Βήματος διαδύο συλλειτουργούντες ιεράρχες, ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος και πιθανόν ο Γρηγόριος ο Στο Νότιο τοίχο απεικονίζονται ο Μυστικός Δείπνος, ο Νιπτήρας και η Προσευχή στη Γεθσημανή. Κάτω από τη σκηνή του Νιπτήρα διακρίνεται μετωπικός με εκτεταμένες φθορές ο ένας από τους Ταξιάρχες.

παράθυρο-
Συμεών ο

αποδοθούν
διάκοσμο
και νότιο
κρίνονται

Ο Στυλίων Στυλίου

Θεολόγος.

Κουρσουνλού⁶³ Τζαμί

Στο κέντρο της Δράμας, στη συμβολή των οδών Αγαμέμνονος και Άρμεν, σώζεται μουσουλμανικό τέμενος, το οποίο χρησίμευε ως

αδριβάν Τζαμί

χώρος έκδοσης της δραμινής εφημερίδας «Θάρρος» μέχρι την 1^η Νοεμβρίου 1981, οπότε διακόπηκε οριστικά η έκδοση.⁶⁴

Τα υπολείμματα της βάσης ενός μιναρέ στη ΝΔ πλευρά, η ύπαρξη μιχράμπ στο εσωτερικό της νότιας πλευράς του, ο νότιος προσανατολισμός του κτίσματος καθώς και η αναφορά του ως «οικοπέδου που ανήκει στο βακούφι» σε ελληνική πωλητήρια πράξη του 1928 το ταυτίζουν με τζαμί. Πρόκειται για το λεγόμενο Κουρσουνλού Τζαμί, που βρισκόταν στη συνοικία Ντεμπού.⁶⁵

Οι περιηγητές που επισκέφθηκαν κατά καιρούς την πόλη δεν το αναφέρουν. Φαίνεται πως ήταν ένα συνοικιακό τζαμί, μικρής σημασίας για την εποχή.

Το κτίσμα αποτελείται από δυο χώρους, ένα κύριο με διαστάσεις 10,85 × 12,05 μ. και ένα δεύτερο, που αντιστοιχεί στη σκεπαστή στοά του τζαμιού, με διαστάσεις 10,85 × 5,75 μ. Παλαιότερα είχε στέγη, πιθανόν τρουλοσκεπή, η οποία είχε επένδυση από φύλλα μολύβδου, όπως φανερώνει και η ονομασία του, (Κουρσουνλού = μολυβδοσκεπαστο).

Στο κέντρο της βόρειας πλευράς του και πάνω από το μαρμάρينو υπέρθυρο της εισόδου προς τον κύριο χώρο, βρίσκεται εντοιχισμένη η κτητορική επιγραφή του. Είναι ένα ορθογώνιο ανάγλυφο που στις δυο άκρες του κοσμεύεται με ανάγλυφα φυτικά μοτίβα ισλαμικής τεχνοτροπίας. Στο μέσο του υπάρχει αραβογράμματα κουφική επιγραφή, με λέξεις παρμένες από την τουρκική και την αραβική γλώσσα. Διακρίνεται από κάποια τάση αρχαιοπρέπειας τόσο στην επιλογή των λέξεων, όσο και στην επιλογή της φυτικής διακόσμησης. Το κείμενό της κατανέμεται σε τρεις στήλες που η κάθε μια αποτελείται από έξι ορθογώνια διάχωρα.

Από την επιγραφή αποδεικνύεται ότι το Κουρσουνλού Τζαμί ήταν α) ένα τυπικό τζαμί με στοά και αυλή, β) ανακαινίστηκε το αργότερο ως το 1807, γ) χορηγός της ανακαίνισης ήταν ο Μεχμέτ Χαλίλ Αγά και δ) την χρονική αυτή στιγμή παραχωρήθηκε σε κάποιο άλλο μουσουλμανικό τέμενος.

Σήμερα από τη ζωγραφική διακόσμησή του σώζεται το τοιχογραφικό σύνολο που αναπτύσσεται στην βόρεια εξωτερική πλευρά του. Οι παραστάσεις βρίσκονται σε κακή κατάσταση, γιατί είναι εκτεθειμένες στις καιρικές συνθήκες. Αλλού πάλι τμήματα τους είναι καλυμμένα με σοβά ή κατεστραμμένα από μεταγενέστερες επεμβάσεις. Παρ' όλα αυτά η διάκριση τους σε δυο ζώνες, με σημαντικότερη τη δεύτερη, όπου εικονίζονται απόψεις πολιτειών, είναι σαφής. Οι παραστάσεις είναι λαϊκής τεχνοτροπίας με χρώματα ανοιχτών τόνων. Τα βασικά χρώματα που χρησιμοποιούνται είναι το κίτρινο της ώχρας, το σπασμένο λευκό, το σκούρο κόκκινο (σχεδόν κεραμιδί), το γαλανό, το πράσινο (σκούρο και ανοιχτό). Το μαύρο, αποδίδει τις σκιές των αντικειμένων και τις χρωματικές διαβαθμίσεις.

Η πρώτη ζώνη των τοιχογραφιών βρίσκεται περίπου στο ύψος των πιστών και περιλαμβάνει τέσσερις παραστάσεις που βρίσκονται τοποθετημένες εκατέρωθεν των δυο παραθύρων με μαρμάρينو πλαίσιο, τα οποία βρίσκονται στο κάτω τμήμα του τοίχου. Από

⁶⁴ Πασχαλίδης Β., Δραμινά ιστορικά, ό.π., σελ 122

⁶⁵ Παρχαρίδου Μ., Απεικόνιση της Δράμας σε τοιχογραφία του Κουρσουνλού Τζαμί, Ανάτυπο από τα Πρακτικά ΙΔ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου, 28-30 Μαΐου 1993, Θεσσαλονίκη 1994, σελ 286-288, 290-293

αυτές σήμερα ορατή είναι μόνο μια, αυτή που βρίσκεται στην κάτω δεξιά γωνία. Οι κανόνες συμμετρίας του κτίσματος αλλά και τα υπολείμματα των παραστάσεων επιτρέπουν να θεωρήσουμε ότι και οι τέσσερις εικονίζανε το ίδιο θέμα, δηλαδή ανθοδοχεία με λουλούδια.

Η δεύτερη ζώνη που περιλαμβάνει κυρίως σχηματοποιημένες απεικονίσεις πολιτειών, διακρίνεται από την ίδια ορθολογιστική κατανομή των παραστάσεων σε κλειστά γωνία ή τετράγωνα πλαίσια. μεταξύ τους διαστήματα γεμίζονται με κυπαρισσάκια, σχηματοποιημένα ανθοδοχεία γιρλάντες που φαίνεται να πέφτουν από την του κτιρίου, ημισελήνους, αστέρια.

ορθο-
Τα

οροφή

Στις κόγχες, που ανοίγονται πάνω από τα παράθυρα της κάτω ζώνης, επαναλαμβάνεται το βασικό θέμα του ανθοδοχείου με τους ελίσσόμενους βλαστούς.

Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον που παρουσιάζουν οι τοιχογραφίες εντοπίζεται στις δυο «δίδυμες» πολιτείες που εικονίζονται αντίστοιχα στη ΒΑ και ΒΔ πλευρά του τοίχου. Σήμερα σώζεται μόνον η δεύτερη πολιτεία στη ΒΔ πλευρά.

Πρόκειται για μια σχεδόν τετράγωνη παράσταση με διαστάσεις 1,90 x 1,63 μ., που οριοθετείται από λεπτή σκούρα κόκκινη ταινία. Εικονίζει μια πολιτεία τειχισμένη και αρθρωμένη σε τρεις συνοικίες. Τα τείχη της δεν έχουν επάλξεις και αποδίδονται σχηματικά. Τα σπίτια έχουν μορφή κύβων και φέρουν μια ελαφριά καμπύλη στέγη. Στο κέντρο της πολιτείας εικονίζεται μια λίμνη που στα ήσυχια νερά της πλέει κάποιο καράβι. Η επικοινωνία μεταξύ των συνοικιών γίνεται μέσω πέτρινης τοξωτής γέφυρας. Πίσω από την πόλη διακρίνονται κυπαρίσσια και σχηματοποιημένα δέντρα, τα οποία προβάλλονται σε γαλαζοπράσινο ουρανό.

Όμοιος είναι ο τρόπος απόδοσης και της πρώτης μισοκατεστραμμένης πολιτείας στη ΒΑ γωνία του τεμένους. Κοινά χαρακτηριστικά των δυο παραστάσεων είναι τα τείχη που περικλείουν τις δυο πόλεις, η τριμερής οργάνωσή τους, η λίμνη που βρίσκεται στο μέσο των τριών συνοικιών τους. Στην πρώτη πολιτεία, στην οποία διακρίνονται κάποιες επί πλέον αρχιτεκτονικές κατασκευές, δεν υπάρχει η εντυπωσιακή γέφυρα, η οποία ενώνει τις δυο από τις τρεις συνοικίες στην παράταση της ΒΔ γωνίας. Αυτή είναι και η ειδοποιός διαφορά τους.

Από τις υπόλοιπες παραστάσεις πολιτειών του τεμένους, αξιόλογη είναι και αυτή που βρίσκεται πάνω από την κτητορική επιγραφή του. Είναι οργανωμένη έτσι ώστε να τονίζεται το μεσαίο σημείο της παράστασης, που είναι ένα τζαμί με το μιναρέ και τα κυπαρίσσια της αυλής του.

Τέλος οι πολιτείες που απεικονίζονται στη δεύτερη ζώνη των παραστάσεων και πάνω από τα δυο παράθυρα με ξύλινο πλαίσιο, θα μπορούσαν να εικονίζουν είτε φανταστικές

πόλεις είτε και συνοικίες της ίδιας της Δράμας, με τρόπο εντελώς σχηματικό και ελεύθερο.⁶⁶

⁶⁶ Παρχαρίδου Μ.,ό.π., σελ 303
Βασλή Δήμητρα Ιούλιος 2002

Τα Βυζαντινά τείχη

Το πολίχνιο της Δράμας περιβαλλόταν από πολύ ισχυρά τείχη. Οι γραπτές μαρτυρίες για την οχύρωση είναι λιγοστές. Επιγραφή στα τείχη μαρτυρεί ανακαίνιση τον 10^ο – 11^ο αιώνα. Γνωρίζουμε επίσης ότι Βονιφάτιος ο Μομφερατικός το ανέλαβε να επισκευάσει τα τείχη καταστροφές που είχε

προκαλέσει σε αυτά ο Τσάρος των Βουλγάρων Ιωάννης Ασέν Β'. Ο οχυρωματικός περίβολος διακοπτόταν κατά διαστήματα από τετράγωνους πύργους. Υπήρχαν 2 πύλες, μια στην ανατολική και μια στη δυτική πλευρά των τειχών. Η ανατολική ορίζεται με ασφάλεια στην τομή του τείχους με την οδό Βενιζέλου. Ο τρίτος πύργος δεξιά της ανατολικής πύλης χρησιμοποιήθηκε επί Τουρκοκρατίας ως «Πύργος του Ρολογιού» και ήταν ένα από τα αξιοθέατα της πόλης ως τα 1945.

Στα τείχη της Δράμας διακρίνονται τρεις κύριες οικοδομικές φάσεις. Η αρχαιότερη αποτελείται από λιθοδομή που τη διακόπτουν ζώνες τριών ή τεσσάρων πλίνθων ανοικτού χρώματος. Η δεύτερη φάση έχει περίπου την ίδια τοιχοδομία με την προηγούμενη. Το συνδετικό της υλικό ενισχύεται με σπαστό κεραμίδι. Ένα άλλο τμήμα των τειχών ανήκει στην τρίτη φάση. Είναι κτισμένο με ποταμίσιες πέτρες σε οριζόντιες στρώσεις ανάμεσα στις οποίες παρεμβάλλονται βήσαλα σε διακοπτόμενες σειρές. Η τοιχοδομία αυτή ανάγεται στα χρόνια των Παλαιολόγων.

Οι Γ. Βελένης – Κ. Τριανταφυλλίδης διακρίνουν τις «τρεις οικοδομικές φάσεις». Τη Νεότερη αποδίδουν στα πρώτα χρόνια της Φραγκοκρατίας. Εκτιμούν ότι η χρονολόγηση των δύο αρχαιότερων είναι δύσκολη και επισημαίνουν ότι αφ' ενός η μεσαία φάση είναι δυνατόν να σχετισθεί με την επιγραφή που βρέθηκε στα τείχη και χρονολογείται στον 11^ο αιώνα, αφ' ετέρου η επιγραφή θα μπορούσε να αφορά σε περιορισμένης έκτασης επισκευή των τειχών ή κάποιου τμήματός τους. Τέλος θεωρούν αξιοσημείωτη τη συγγένεια της α' φάσης της τοιχοποιίας με την τοιχοποιία της Αγίας Σοφίας Δράμας, μνημείου του 10^{ου} αιώνα.⁶⁷

Οι καπναποθήκες

⁶⁷ Τσούρης Κ., Παρατηρήσεις στη χρονολόγηση της οχύρωσης της Δράμας, Πρακτικά Γ'Επιστημονικής συνάντησης. Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, Δράμα 21-24 Μαΐου 1998, τόμος 1, Δράμα 2002, σελ.113
Βασλή Δήμητρα Ιούλιος 2002

Κατά τη διάρκεια της εικοσαετίας 1840 – 1860 η καλλιέργεια του καπνού είχε επεκταθεί τόσο πολύ, ώστε η εξαγωγική ποσότητά του ήταν πάρα πολύ σημαντική. Από τη συνολική έκταση της καλλιεργήσιμης γης του σαντζακίου Δράμας, τα 80000 στρέμματα δηλαδή, σχεδόν το 1/7, αφιερωνόταν αποκλειστικά στην καλλιέργεια του καπνού.⁶⁸

Το εμπόριο του καπνού που αποτελεί τώρα το κύριο προϊόν παραγωγής και καλλιέργειας στην περιοχή της Δράμας, θα παρουσιάσει μια σταθερή αύξηση από το 1860 και μετά.

Το 1874 χτίζεται το πρώτο καπνομάγαζο στην περιοχή των πηγών που ανήκει στον Ι. Αναστασιάδη, ενώ μερικά χρόνια αργότερα, γύρω στα 1880 ανοικοδομούνται οι καπναποθήκες του γαλλικού μονοπωλίου καπνού.⁶⁹

Οι καπναποθήκες αποτελούν ακόμη και σήμερα το ασφαλέστερο σημάδι της οικονομικής προόδου και ευημερίας της πόλης στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και τις αρχές του 20^{ου}.

Μετά το καπνομάγαζο του Αναστασιάδη, και με την άνθηση της επεξεργασίας του καπνού, ένας μεγάλος αριθμός καπναποθηκών ανοικοδομείται στην περιοχή της Αγίας Βαρβάρας. Η επιλογή της περιοχής αυτής για την ανέγερση των καπναποθηκών είναι σκόπιμη. Η υγρασία που υπάρχει στην περιοχή λόγω των φυσικών πηγών δίπλα στις καπναποθήκες ήταν αναγκαία προϋπόθεση για τη φύλαξη και την επεξεργασία των φύλλων του καπνού.

Ωστόσο η εγκατάσταση των καπναποθηκών σε μια περιοχή όπου βρισκόταν κυρίως κήποι και μπαξέδες δεν έγινε δεκτή αδιαμαρτύρητα από τους κατοίκους της πόλης και ιδιαίτερα εκείνους που τα σπίτια τους ήταν γειτονικά με τα καινούργια κτίρια.

Όταν αυξήθηκαν οι ανάγκες για την επεξεργασία του καπνού, τα καπνομάγαζα ανοικοδομήθηκαν εκτός από την περιοχή της Αγίας Βαρβάρας, σε διάφορα σημεία της πόλης. Τα πολυώροφα κτίσματα των καπναποθηκών, που διασώζονται σήμερα, αποτελούν μεγάλα συμπαγή οικοδομήματα, από πέτρα και τούβλο με σιδερένιες πόρτες και κεπέγια, και συνήθως με βαθιά υπόγεια και μεγάλους χώρους αποθήκευσης στις σοφίτες. Εκτός από το λειτουργικό προορισμό τους, τα «καπνομάγαζα», όπως συχνά αποκαλούνται, τόνιζαν την οικονομική δύναμη του ιδιοκτήτη τους. Η σχεδίαση τους, πέρα από τις λειτουργικές προδιαγραφές, εξέφραζε και την επιθυμία να εντυπωσιάσει με την αρχιτεκτονική μορφή. Ακόμη και σήμερα τα ελάχιστα πια καπνομάγαζα που έχουν απομείνει σηματοδοτούν το χώρο της πόλης και αποτελούν πολύτιμες μαρτυρίες της ιστορικής φυσιογνωμίας και εικόνας της.⁷⁰

⁶⁸ Βακαλόπουλος Κ., Οικονομική λειτουργία του Μακεδονικού και Θρακικού χώρου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα στα πλαίσια του διεθνούς εμπορίου, Θεσσαλονίκη 1980, σελ 93

⁶⁹ Τρακοσοπούλου- Τζήμου Κ., Δράμα: Από την Οθωμανική στη Νεοελληνική πόλη, Πρακτικά Α' επιστημονικής συνάντησης, Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, Δράμα 24-25 Νοεμβρίου 1989, Δράμα 1996., σελ 300-301

⁷⁰ Τρακασόπουλου-Τζήμου Κ., ό.π., σελ 308

Με την εφαρμογή του νέου ρυμοτομικού σχεδίου (που εγκρίνεται το 1930), και την ανοικοδόμηση που ακολούθησε κύρια την μεταπολεμική περίοδο, καταστράφηκε ένας σημαντικός αριθμός καπναποθηκών που φανέρωνε την μεγάλη ανάπτυξη της πόλης κατά την τελευταία περίοδο της Τουρκικής κατοχής.

Σήμερα σώζονται και κρίθηκαν διατηρητέα μνημεία πέντε καπναποθήκες. Όλες βρίσκονται στην περιοχή των Πηγών της Αγίας Βαρβάρας, και είναι οι εξής:

1. Καπναποθήκη Αναστασιάδη:

Βρίσκεται στην οδό Βαρβάρας 5. Κρίθηκε διατηρητέο μνημείο και χνης.⁷¹ Είναι διόρωφο 250 τετραγωνικών περίπου με δύρριχτη κεραμοσκεπή στέγη. Στη πλευρά εφάπτεται με το σπίτι», κατοικία του ιδιοκτήτη.

Αγίας
ιστορικό
έργο τέ-
κτιριο,
μέτρων

βόρεια
«πέτρινο
πρώτου

Χτίστηκε το 1875 από τον Ιωάννη Αναστασιάδη και ήταν το πρώτο μεγάλο καπνομάγαζο της Δράμας.

Οι Βούλγαροι, μετά τον εκτοπισμό των Ελληνοεβραίων της Δράμας τον Μάρτιο 1943, κατάσχεσαν την αποθήκη και την λεηλάτησαν. Μετά την απελευθέρωση και μέχρι το 1953 λειτούργησε σαν χορευτικό κέντρο. Μέχρι το 1958 λειτούργησε σαν καθαριστήριο. Στη συνέχεια μετατράπηκε σε υφαντήριο και λανάρα. Σήμερα χρησιμοποιείται από τους ιδιοκτήτες του σαν αποθήκη, μετά από μικρή συντήρηση της οροφής.

2. Καπναποθήκη Αθανασοπούλου.

Βρίσκεται στην οδό Περδίκκα 17 και Νίκης, και είναι ιστορικό διατηρητέο μνημείο. Είναι τυπική κατασκευή της περιόδου της τουρκοκρατίας με νεοκλασικά επιμέρους στοιχεία, δομημένη από πέτρα και ξύλο.

⁷¹ Διατηρητέα κτίσματα της Δράμας, ό.π., σελ 42-43
Βασλή Δήμητρα Ιούλιος 2002

Το 1904 η καπναποθήκη ανήκε στον Βασίλειο Γρηγοριάδη. Χρησιμοποιήθηκε για τη επεξεργασία καπνού περίπου ως τα μέσα της δεκαετίας του 1960. Σήμερα είναι εγκαταλελειμμένη και έκθετη φθορά του χρόνου και των καιρικών συνθηκών.

στη

72

3. Καπναποθήκη Πορτοκάλογλου ή Σ.Ε.Κ.Ε.

Βρίσκεται στην οδό Περδίκκα 10 και Δωδεκανήσου. Κρίθηκε διατηρητέο μνημείο ως έργο τέχνης. Κατασκευάστηκε το 1904 από τον Αυστριακό αρχιτέκτονα Konrad Von Villas, που είχε εγκατασταθεί στη Δράμα ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ως μηχανικός της Γαλλικής Εταιρείας Σιδηροδρόμων. Αργότερα εργάστηκε ως μηχανικός στο Δήμο Δράμας.⁷³

Η καπναποθήκη Πορτοκάλογλου χρησιμοποιήθηκε για την επεξεργασία καπνού. Πρόκειται για ένα από τα μεγαλύτερα και επιβλητικότερα κτίρια της εποχής και από τα σημαντικότερα δείγματα βιομηχανικής αρχιτεκτονικής. Η μορφολογία και οργάνωση των όψεων έχουν εμφανείς ευρωπαϊκές επιδράσεις με στοιχεία “art nouveau”. Η χρήση εμφανών κεραμιδοκόκκινων πλίνθων στη διαμόρφωση των τοξοτών ανωφλίων των ανοιγμάτων και στις οριζόντιες ταινίες που διαχωρίζουν τους ορόφους, οι οποίες προβάλλονται χρωματικά πάνω στην όχρα του επιχρίσματος, δημιουργούν ένα εντυπωσιακό αποτέλεσμα. Η αντίθεση των χρωμάτων στην κύρια όψη γίνεται ακόμη πιο έντονη με τις εναλλασσόμενες στρώσεις πλίνθων και επιχρίσματος στις ακμές του κτιρίου.

Ιδιαίτερα αξιόλογα στοιχεία που συμπληρώνουν την όλη σύνθεση, αποτελούν το κεντρικό «Έρκερ» (εξώστης) που υποδηλώνει τους χώρους των γραφείων στο εσωτερικό, καθώς και η περίτεχνη κατασκευή της σιδερένιας κεντρικής εισόδου με στοιχεία «art nouveau»⁷⁴

Κατά τη βουλγαρική κατοχή (1941-1944) η καπναποθήκη κατασχέθηκε από τους κατακτητές, οι οποίοι συνέχισαν την επεξεργασία καπνού.

⁷² Διατηρητέα κτίσματα της Δράμας, ό.π., σελ 45

⁷³ Τρακοσοπούλου-Τζήμου Κ., Από την Οθωμανική στη Νεοελληνική πόλη ό.π., σελ 307

⁷⁴ Τρακοσοπούλου Τζήμου Κ., Konrad Von Vilas (1866-1929) Διείσδυση και αφομοίωση της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής στη Δράμα και την ευρύτερη περιοχή της. Πρακτικά Β' Επιστημονικής Συνάντησης. Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, Δράμα 18-22 Μαΐου 1994, Τόμος 2, Δράμα 1998 σελ 817

Το 1958 το κτίσμα χτυπήθηκε από κεραυνό, ο οποίος δημιούργησε ρωγμή ορατή μέχρι σήμερα. Από το 1974, χρησιμοποιήθηκε ως καπναποθήκη, αφού η επεξεργασία καπνού μεταφέρθηκε στην Καβάλα.

Σήμερα στο κτίριο στεγάζονται τα γραφεία του Φεστιβάλ ταινιών μικρού μήκους. Ο Δήμος Δράμας σε συνεργασία με το Υπουργείο Πολιτισμού έχει εντάξει την αγορά και την αναπαλαίωση της καπναποθήκης στο Τρίτο Κοινότικό Πλαίσιο Στήριξης, προκειμένου να μετατραπεί σε πολιτιστικό κέντρο.⁷⁵

⁷⁵ Διατηρητέα κτίσματα Δράμας, ό.π., σελ 46-47
Βασλή Δήμητρα Ιούλιος 2002

4. Καπναποθήκη Πρωτόπαπα (πρώην Μιχαηλίδη)

Βρίσκεται στην οδό Όθωνος 1-3 και είναι ιστορικό διατηρητέο μνημείο.

Είναι τετραόροφη καπναποθήκη με υπόγειο και ένα γραφείο. Βρίσκεται πάνω στον οδικό άξονα που συνδέει τις πηγές με το ιστορικό κέντρο της Δράμας. Αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα κτιρίου ειδικής χρήσης και λειτουργίας και τεκμήριο της βιομηχανικής κληρονομιάς της Δράμας στον τομέα της επεξεργασίας καπνού.

Στη θέση της σημερινής καπναποθήκης, υπήρχαν μια κατοικία οκτώ δωματίων, μια δεύτερη κατοικία τεσσάρων ανωγείων και δυο ισογείων δωματίων και ένα θέατρο. Τα κτίσματα κατεδαφίστηκαν και στη θέση τους κτίστηκε η καπναποθήκη και το γραφείο. επεξεργασία καπνού συνεχίστηκε μέχρι το 1955.

Σήμερα το κτίριο παραμένει ασυντήρητο.⁷⁶

Στην καπναποθήκη του Μιχαηλίδη με τη λήξη του Μακεδονικού Αγώνα

εγκαθίσταται θέατρο το «Χειμερινό Θέατρο Δράμας».⁷⁷

«Μικρό αλλά πλήρες με σκηνή, πλατεία, θεωρεία, έδιδε πραγματική χαρά». Με αυτά τα λόγια περιγράφει το θεατράκι ο δραμινός ποιητής Γ. Αθανασιάδης στις αναμνήσεις του.

Στις παραστάσεις, εκτός από τους επαγγελματίες ηθοποιούς, συμμετέχουν σαν ερασιτέχνες και νέοι της Δράμας.

Τα έργα που παίζονται είναι από το Διεθνές κλασικό δραματολόγιο. Παίζουν έργα του Σαίξπηρ όπως το «Βασιλιάς Ληρ», «Μάκβεθ», «Οθέλος», «Έμπορος της Βενετίας» και άλλα.

Διασώθηκε το πρόγραμμα μιας θεατρικής παράστασης που δόθηκε το Πάσχα του 1910. Όλοι οι ηθοποιοί, εκτός από την πρωταγωνίστρια Μαρία Βεάκη είναι Δραμινοί.

στη

Η

⁷⁶ Διατηρητέα κτίσματα Δράμας, ό.π., σελ 48-49

⁷⁷ Τριάρχης Φ., Ιστορία του Ν. Δράμας, σελ. 342-343

ΧΕΙΜΕΡΙΝΟΝ ΘΕΑΤΡΟΝ ΔΡΑΜΑΣ

ΤΗΝΔΕΥΤΕΡΑΝ ΗΜΕΡΑΝ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ
19 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1910

Το θαυμάσιον δράμα τοῦ ἀθανάτου
δραματουργοῦ

ΒΙΚΤΩΡΙΑΝΟΥ ΣΑΡΔΟΥ

τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας

ΦΛΟΡΙΑ ΤΟΣΚΑ

Εἰς πράξεις τέσσαρες
πλήρες δραματικῶν σκηνῶν, ὑπερόχου
τέχνης καί Τραγικῶν ἐξάρσεων
(Το σχέδιο μίας λύρας)
Τύποις Φ. Κλήσου ἐν Σέρραις

ΠΡΟΣΩΠΑ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΤΟΣ

Φλωριά Τόσκα, ἀοιδός ΜΑΡΙΑ ΒΕΑΚΗ
Ἰππότης Μάριος Καραβα-
Δόσης, ζωγράφος Κ.Ι. Κωνστ/νίδης
Ἀγγελότης Μάριος Κ. Αναστασίου
Βαρῶνος Σκαρπίας
δ/ντῆς Ἀστυνομίας Ν. Ζιῶγας
Πάτερ Εὐσέβιος Τάκης Σωτηρίου
Γεναρίνος, μικρός θεράπων
τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἀγ. Ἀνδρέου Α. Βαλάνης
Καλομέτης, Ἀστυνόμος Σ.Καραϊσκόπουλος
Σκαρῶνης Κ. Μερκούρης
Κέκος ὑπηρέτης τοῦ Μαρίου Α. Κ.
Ἡ σκηνή κατὰ τήν Α' πράξιν εἰς τό παρε-
κλήσιον τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέου εἰς τό Κιρι-
νάλιον τῆς Ρώμης.
Εἰς τήν Β' πράξιν εἰς τήν ἑπαυλιν Καρα-
βαδόση.
Εἰς τήν Γ' εἰς τήν κατοικίαν του Σκαρπία,
ἐν τῷ φρουρίῳ τοῦ Ἀγίου Ἀγγέλου
Κατὰ τήν τελευταίαν εἰς τήν φυλακὴν του
Μαρίου καί κατὰ τήν ἀλλαγὴν τῆς σκηνῆς
εἰς τὸν τόπον τῶν θανατικῶν ἐκτελέσεων.

5. Καπναποθήκη Σπήρερ ἢ Αυστροελληνικῆς

Βρίσκεται στην Αγία Βαρβάρα και είναι ιστορικό διατηρητέο μνημείο, η καπναποθήκη και τα γραφεία.

Είναι αξιόλογο αρχιτεκτονικό δημιούργημα του Αυστριακού αρχιτέκτονα Konrad von Vilas. Αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα της αρχιτεκτονικής ειδικής χρήσης και λειτουργίας.

Η σύνθεση του κτιρίου είναι αποτέλεσμα των γενικότερων τάσεων που επικρατούν στην αρχιτεκτονική την εποχή αυτή και διαφοροποιείται αισθητά από εκείνη της πρώτης καπναποθήκης που έκτισε στην πόλη για τον Πορτοκάλογλου, στην οδό Περδίκας.⁷⁸

Το 1924 ο Ελβετοεβραίος καπνέμπορος Hermann Spierer αγόρασε δύο οικοπέδα δίπλα στα νερά της Αγίας Βαρβάρας για λογαριασμό της ομόρρυθμης εταιρείας «Έρμαν Σπήρερ και Σια». Στα οικοπέδα αυτά κτίστηκε από τον Konrad von Vilas μια τεράστια καπναποθήκη («ουρανοξύστης Σπήρερ» κατά τον τύπο της εποχής).

Πρόκειται για ένα τετραώροφο κτίσμα με ορθογωνική κάτοψη και αναλογίες πλευρών 1:3. Το ισόγειο διαιρείται δια μέσου μιας εγκάρσιας τοιχοποιίας σε δυο τμήματα με ανεξάρτητες για το καθένα εισόδους. Για την κατακόρυφη μεταφορά των δεμάτων του καπνού έχει προβλεφτεί η εγκατάσταση ανελκυστήρα. Στην ανατολική πλευρά του κτιρίου και σε επαφή με αυτό βρίσκεται το μικρότερο σε όγκο και έκταση κτίριο των γραφείων της εταιρείας.⁷⁹

Η οικοδομή εξαιτίας του όγκου της προκάλεσε την έντονη αντίδραση των κατοίκων της περιοχής.⁸⁰

Το Μάιο του 1925, η τοπική εφημερίδα «Θάρρος» σε άρθρο της με τίτλο «Για την διεύθυνση του γραφείου των δημοσίων έργων Δράμας» σχολιάζει τα παρακάτω με αφορμή την ανοικοδόμηση της καπναποθήκης Σπήρερ: « Ἡ οἰκοδομή γίνεται ἂν δέν ἔχομεν λάθος ἐντός τοῦ σχεδίου τῆς πόλεως μέ ἀπέραντο μῆκος καὶ ὕψος πέντε πατωμάτων ... ποία ἀξία ἀπομένει εἰς τό ἀντικρινό τῆς ἀποθήκης τοῦ κ. Σπήρερ διαμερίσματος τῆς πόλεως τό ὅποιον περιλαμβάνει οἰκοδομάς ἀξίας ἑκατομυρίων; Ποῖος ὀρίζων ἀπομένει καί πόθεν θά ἀερίζονται οἱ κάτοικοι τοῦ διαμερίσματος ἐκείνου τῆς πόλεως; Ποία θα εἶναι ἡ κατάστασις ἀπό πάσης ἀπόψεως τῶν περιοίκων μετά τήν συσσώρευσην χιλιάδων ἐργατῶν στά νερά τῆς Ἀγίας Βαρβάρας;» Το άρθρο καταλήγοντας αξιώνει να σταματήσει η ανέγερση του «ουρανοξύστη Σπήρερ» στο τρίτο πάτωμα, ενώ θεωρεί ότι είναι δύσκολο να απαιτηθεί η πλήρης κατεδάφιση του κτίσματος λόγω των εξόδων αποζημίωσης.⁸¹

Η καπναποθήκη χρησιμοποιήθηκε για την επεξεργασία καπνού. Στις 20 Ιανουαρίου 1932 αγόρασε το κτίσμα η «Αυστροελληνική Εταιρεία Καπνού Α.Ε.», η οποία συνέχισε σ' αυτό την επεξεργασία καπνού.

Στα χρόνια της τελευταίας βουλγαρικής κατοχής οι εργασίες δεν σταμάτησαν, καθώς η «Αυστροελληνική» δεν ήταν αμιγώς ελληνική εταιρεία. Το 1974 η επεξεργασία καπνού σταμάτησε, όπως και σε όλα σχεδόν τα καπνομάγαζα της Δράμας, και το κτίριο χρησιμοποιείται από τότε μόνο σαν αποθήκη καπνών.

⁷⁸ Τρακοσοπούλου- Τζήμου Κ., Konrad Von Vilas ό.π., σελ 819

⁷⁹ Τρακοσοπούλου – Τζήμου Κ., Αρχές της βιομηχανίας στη Δράμα (1875 – 1930), Πρακτικά Γ΄ Επισημονικής συνάντησης. Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, Δράμα 21–24 Μαΐου 1998, τόμος 1, Δράμα 2002, σελ. 347

⁸⁰ Διατηρητέα κτίσματα της Δράμας, ό.π., σελ 51

⁸¹ Τρακοσοπούλου- Τζήμου Κ., ό.π., σελ 308

Σήμερα τα γραφεία της «Αυστροελληνικής» ενοικιάζονται από την Δ.Ε.Π.Ο.Σ. και χρησιμοποιούνται σαν γραφεία της.⁸²

Υδρόμυλοι της Δράμας

Οι αλευρόμυλοι της Δράμας, μέχρι την απελευθέρωση της πόλης από τον τουρκικό ζυγό ανήκαν σε Τούρκους και εξυπηρετούσαν τους κατοίκους της και εκείνους των γειτονικών χωριών.

Οι αλευρόμυλοι κινούνταν με νερό, γι' αυτό και ονομάζονταν νερόμυλοι ή υδρόμυλοι. Άλεθαν όλα τα είδη των δημητριακών, δηλαδή σιτάρι, καλαμπόκι, σίκαλη, και μερικοί από αυτούς διέθεταν και πέτρα για την άλεση σιταμιού και την παραγωγή σαμόλαδου. Για την άλεση αυτών των δημητριακών χρησιμοποιούσαν ζευγάρια από οριζόντιες κυκλικές πέτρες, τη μια πάνω στην άλλη, τις γνωστές μυλόπετρες, και κόσκινα, τα λεγόμενα μπουράτα. Τα προϊόντα που παράγονταν κατά την άλεση ήταν το αλεύρι και τα πίτυρα. Τα αλεύρι, ανάλογα με την άλεση που γινόταν, διακρίνονταν σε ντούζικο, όταν περιείχε όλο το πίτυρο του σταριού, σε ημίλευκο, όταν περιείχε λίγη ή περισσότερη ποσότητα πιτύρων και σε λευκό, όταν δεν περιείχε καθόλου πίτυρο.

Μετά το 1922 και την ανταλλαγή των πληθυσμών πολλοί από τους υδρόμυλους περιήλθαν στην Δ.Α.Π.⁸³ από την οποία τους αγόρασαν διάφοροι Έλληνες, ενώ άλλοι αγοράστηκαν απ' ευθείας από τους Τούρκους ιδιοκτήτες. Ήταν κτισμένοι συνήθως κοντά σε τρεχούμενα νερά, και επειδή η Δράμα με τις πολλές πηγές είχε αφθονία τέτοιων νερών, λειτούργησαν αρκετοί υδρόμυλοι.

Τα κτίρια των αλευρόμυλων ήταν μικρά σε όγκο και εκτός από το κεντρικό κτίριο όπου βρίσκονταν τα μηχανήματα και ένα μικρό γραφείο, υπήρχαν ακόμη οι αποθήκες του μύλου, οι στάβλοι και οι άλλοι βοηθητικοί χώροι.

Για αλεστικό δικαίωμα ο μυλωνάς κρατούσε ένα ποσοστό από το αλεύρι, γιατί οι περισσότεροι προτιμούσαν αυτόν τον τρόπο της πληρωμής από το να του δώσουν χρήματα.

Προπολεμικά οι αλευρόμυλοι έδιναν δουλειά σε πολλούς Δραμινούς που δούλευαν εκεί σαν μυλωνάδες, σαν απλοί εργάτες. Τότε όμως άρχισε να γίνεται και εισαγωγή αλεύρων από τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία, τη Γαλλία, την Ιταλία κλπ.. Οι Δραμινοί εκείνη την εποχή είχαν μεγάλη ευημερία λόγω της μεγάλης αξίας του καπνού και αγόραζαν τα ξένα άλευρα που τα πρότιμούσαν παρόλο που ήταν ακριβότερα γιατί ήταν καλύτερα σε ποιότητα, με συνέπεια να λιγοστεύει η δουλειά των μύλων.

Το 1932 ο Βενιζέλος απαγόρευσε τις απεριόριστες εισαγωγές αλεύρων για να τονωθεί η εγχώρια αλευροβιομηχανία και να ελαττωθεί η ανεργία στον κλάδο αυτό. Έτσι, επειδή

⁸² Διατηρητέα κτίσματα της Δράμας, ό.π., σελ 51

⁸³ Διαχείριση ανταλλάξιμης περιουσίας

τα ελληνικά σιτάρια δεν επαρκούσαν να καλύψουν τις ανάγκες της χώρας, άρχισαν να φέρουν σιτάρια ακόμη και από την Αμερική, που τα άλεθαν στους μύλους⁸⁴.

Σήμερα υπάρχουν στη Δράμα μόνο τρεις υδρόμυλοι, οι οποίοι βρίσκονται στην περιοχή των Πηγών της Αγίας Βαρβάρας.

Στα νότια υπώρεια της παλιάς πόλης σχηματίστηκαν οι φυσικές και τεχνητές λεκάνες που συγκεντρώνουν τα νερά των πηγών της Αγίας Βαρβάρας. Στο νότιο όριο της λεκάνης μετά τον υδροβιότοπο που σχηματίζεται ενδιάμεσα, βρίσκεται το συγκρότημα των τριών νερόμυλων. Ανατολικά ο μύλος του Παντούλη, απέναντί του ο μύλος του Δημηρόπουλου και τελευταίος δυτικότερα ο μύλος του Ζώνκε. Και οι τρεις ανήκουν τυπολογικά στους οριζόντιους νερόμυλους, από την οριζόντια θέση της φτερωτής και έχουν την ίδια τριπλή εσωτερική διαίρεση: α) ένα χώρο άλεσης πάνω από τον υπόγειο μηχανισμό κίνησης, β) ένα χώρο αποθήκευσης σε άμεση επικοινωνία με τον πρώτο και γ) την κατοικία του μυλωνά, που επικοινωνεί με τους άλλους δύο χώρους, αλλά χωρίζεται με τοιχοποιίες⁸⁵.

⁸⁴ Ζιώγας Γ., Οι μύλοι της Δράμας, Δραμινά Χρονικά, Δράμα 1980, σελ 108-111

⁸⁵ Σκαμπάλης Ζ.-Τρακοσοπούλου-Γζήμου Κ, Οι υδρόμυλοι της Αγίας Βαρβάρας. Τόπος για ένα Μουσείο Υδροκίνησης, Πρακτικά Β' Επιστημονικής Συνάντησης Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, Δράμα 18-22 Μαΐου 1994, Δράμα 1998, τόμος 1, σελ. 363-364
Βασλή Δήμητρα Ιούλιος 2002

1) Υδρομύλος Ζώνκε

Βρίσκεται στην οδό Πατριάρχου Διονυσίου 8, στις Πηγές της Αγίας Βαρβάρας.

Ο μύλος ανήκε αρχικά στους Μουσουλμάνους Νουχ Μπέη και Παρμαξίζ Χασάν. Ως ανταλλάξιμος περιουσία περιήλθε στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος και αργότερα το 1926 στο Ελληνικό Δημόσιο. Το 1947 μισθώθηκε στους αδελφούς Ζώνκε, οι οποίοι από το 1958 είναι ιδιοκτήτες του. Η συνολική έκτασή του είναι 411 τ.μ., από τα οποία τα 288 τ.μ. είναι καλυμμένοι χώροι και τα υπόλοιπα 123 τ.μ. ακάλυπτοι. Η αξία όμως του μύλου προσδιοριζόταν από την ιπποδύναμη που παρήγαγαν οι υδροτροχοί του και όχι από την έκταση της γης που κατείχε.

Ο κυρίως χώρος του μύλου αποτελείται ουσιαστικά από μια τετράτοξη πέτρινη γέφυρα πάνω από τα νερά μήκους 9 μέτρων. Κάτω από τις καμάρες της βρίσκονται οι φτερωτές του μηχανισμού κίνησης και ακριβώς από πάνω το εργαστήριο άλεσης με τις μυλόπετρες. Δεξιά, κάθετα στη γέφυρα, υπάρχει ένας ισόγειος αποθηκευτικός χώρος με δάπεδο από χώμα και πέτρινη τοιχοποιία και δίπλα του διώροφη κατοικία κατασκευασμένη από συμπαγείς πλίνθους και ενδιάμεσους ξύλινους ορθοστάτες, διαστάσεων 4×4,5 μ.. Μία ξύλινη σκάλα οδηγεί στον πάνω όροφο που έχει δύο εστίες, μία για κάθε δωμάτιο ξεχωριστά και πέντε παράθυρα. Στην άλλη πλευρά της γέφυρας υπήρχε αρχικά ένας μακρόστενος ισόγειος χώρος διαστάσεων 20×8 μ., που ανακατασκευάστηκε και σήμερα είναι μικρότερος.

Στην κατασκευή του νερόμυλου Ζώνκε διακρίνουμε δύο χωριστά μέρη:

1) Την υποδομή για τη συγκέντρωση, αποθήκευση και διοχέτευση του νερού. Πρόκειται για υδατοφράχτες, στέρνες και τέσσερα κεκλιμένα πηγάδια, που προκαλούν την υδατόπτωση από 2,35 μ.. Από την έξοδό τους στους πυθμένες εκτινάσσεται το νερό με προς τις τέσσερις οριζόντιες φτερωτές. Όλες οι κατασκευές υποδομής ελέγχονται και ρυθμίζονται με απλούς μηχανισμούς, ώστε να επιτυγχάνεται η επιθυμητή ταχύτητα στην περιστροφή της φτερωτής.

ύψος
δύναμη

2) Την κατασκευή του μηχανισμού της υδροκίνησης που αποτελείται από το υπόγειο κινητικό τμήμα (φτερωτή, κατακόρυφος άξονας) και το ακριβώς από πάνω του αλεστικό τμήμα (δύο μυλόπετρες, η κάτω σταθερή, η επάνω κινητή, το κοφίνι που περιέχει τον καρπό που προορίζεται για άλεσμα και την αλευροδόχο σκάφη). Ο μηχανισμός υδροκίνησης ελέγχεται και ρυθμίζεται μέσα από το μύλο και στα δύο τμήματά του. Η έναρξη λειτουργίας και η ταχύτητα περιστροφής της φτερωτής γίνεται μέσω μοχλού που ανοίγει ή κλείνει το στόμιο εκροής του νερού από το πηγάδι προς τη φτερωτή. Το

κενό ανάμεσα στις δύο μυλόπετρες πρέπει να είναι ανάλογο με το είδος του καρπού για άλεση. Ρυθμίζεται υψώνοντας τον άξονα περιστροφής που συνδέεται με την κινητή μυλόπετρα. Το κοφίνι που περιέχει τους καρπούς έχει σχήμα ανεστραμμένης πυραμίδας και βρίσκεται πάνω από το κέντρο της μυλόπετρας.

Η κάτω μυλόπετρα, η σταθερή έχει διαφορετική υφή στην επιφάνειά της. Από το κέντρο προς την περιφέρεια γίνεται σταδιακά τραχιά για να σπάσει τον καρπό, στην συνέχεια γίνεται λιγότερο τραχιά, ώστε ο ήδη σπασμένος καρπός να θρυμματίζεται σε μικρότερα κομμάτια. Στον εξωτερικό δακτύλιο ο καρπός αλευροποιείται και οδηγείται στην αλευροδόχο σκάφη.

Ο υδρόμυλος Ζώνκε κρίθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού ιστορικό διατηρητέο μνημείο με τα κτίρια που το περιβάλλουν (αποθήκες και κατοικία) και το μηχανολογικό του εξοπλισμό.

2) Υδρόμυλος Δημηρόπουλου

Βρίσκεται στην οδό Βαρβάρας 14 και είναι διατηρητέο μνημείο με παρακείμενη τοξωτή και το μηχανολογικό εξοπλισμό. Ο υδρόμυλος χτίστηκε το 1820 από Τούρκο. Το 1857 ο μύλος αγοράστηκε από τον Δημηρόπουλο, ο οδούλευε εκεί ως

Αγίας
ιστορικό
την
γέφυρα
του

πριν από
ιδιοκτήτη.

Δημήτριο
ποιός
εργάτης.

Το κτίριο ανήκε αρχικά σε μουσουλμάνους και τοποθετείται χρονολογικά στο α' μισό του 19^{ου} αιώνα. (1825~). Περιβάλλεται από τα νερά των Πηγών της Αγ. Βαρβάρας που διέτρεχαν την περιοχή και με τη φυσική κλίση του εδάφους έφταναν μέχρι το μύλο όπου κι άλλαζαν πορεία. Η πρόσβαση στο προαύλιο του μύλου γινόταν δια μέσου λίθινου τοξωτού γεφυριού. Σήμερα σε επαφή με αυτό υπάρχει νεότερη, ευρύτερη γέφυρα από οπλισμένο σκυρόδεμα. Το κτίριο ανήκει στον «οριζόντιο τύπο» νερόμυλου, δηλαδή με τη φτερωτή σε οριζόντια θέση. Τον κυρίως χώρο του μύλου αποτελεί και εδώ μια τετράτοξη πέτρινη γέφυρα, πάνω από το νεράδλακα της Αγ. Βαρβάρας και στο σημείο αλλαγής της πορείας του. Κάτω από τις καμάρες της βρίσκονταν οι οριζόντιες φτερωτές του μηχανισμού κίνησης και ακριβώς από πάνω το εργαστήριο άλεσης με τις μυλόπετρες.

Ο μύλος είχε αρχικά τέσσερα ζεύγη μυλόπετρες. Μετά το 1930 τα δύο ζεύγη αντικαταστάθηκαν με δύο κύλινδρα και ο παλιός «πετρόμυλος» μετατράπηκε σε κυλιν-

δρόμυλο, με αλεστική ικανότητα 12 περίπου τόνων το εικοσιτετράωρο. Από τους αρχικούς τέσσερις μυλόλιθους διατηρούνται σήμερα οι τρεις.

Ο νεότερος εξοπλισμός του, με βάση τη σειρά λειτουργίας του, περιλαμβάνει:

1. Κώνο όπου έπεφτε το σιτάρι
2. Εκκοκκιστήριο
3. Πλυντήριο σίτου
4. Τέσσερα ξηραντήρια σίτου
5. Αεραγωγό μεταφοράς του σίτου στους κυλίνδρους
6. Κύλινδροι, όπου γίνονταν το σπάσιμο των κόκκων και ο διαχωρισμός τους σε διάφορες ποιότητες
7. Κόσκινα (πάνω από τους κυλίνδρους)
8. Αναβatóρι (προς τη χαρμανιέρα)
9. Χαρμανιέρα (με υπερύψωση της στέγης στην αντίστοιχη θέση)
10. Κάδος για το τουβάλι όπου τελικά έπεφτε έτοιμο το αλεύρι.⁸⁶

⁸⁶ Τρακοσοπούλου – Τζήμου Κ., Αρχές της βιομηχανίας στη Δράμα, ό.π. σελ. 347-348
Βασλή Δήμητρα Ιούλιος 2002

3) Υδρόμυλος Παντούλη

Ο υδρόμυλος βρίσκεται στο βοριοδυτικό άκρο της περιοχής των Πηγών της Αγίας Βαρβάρας και αξιοποιεί για την κίνησή του τον υδραύλακα των Δημοσίων Λουτρών.⁸⁷ Κρίθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού ιστορικό διατηρητέο μνημείο με τα βοηθητικά προσκτίσματα και το μηχανολογικό εξοπλισμό.

Ο υδρόμυλος λίγο πριν το τέτουρκοκρατίας αγοράστηκε 15/16 από τους αδερφούς Παντούλη οι οποίοι τον χρησιμοποίησαν ως υδρόμυλο κατοικία. Διέθετε πέντε ζεύγη τρες.

Πριν από το 1927 υπήρχε εδώ μονώροφο στενόμακρο κτί- Στη μεγάλη οικονομική κρίση 1929, οι αδερφοί Παντούλη

γκρέμισαν το παλιό τούρκικο κτίσμα και το έχτισαν ξανά, προσθέτοντας και ηλεκτρικό μύλο που δούλευε παράλληλα με τον υδρόμυλο. Μετά το 1950 τον μετέτρεψαν σε κυλινδρόμυλο με τρία «κύλινδρα», ένα ζεύγος μυλόπετρες, «πλάνσιστερ» (=κόσκινο), πλυντήριο κλπ., με δυνατότητα άλεσης δεκαπέντε τόνων ανά εικοσιτετράωρο. Το 1959 οι Παντούληδες αγόρασαν με δημοπρασία από τη Δ.Α.Π. και το υπόλοιπο 1/16, το οποίο μέχρι το 1924 ανήκε στον Μουσταφά Αρναούτ Χασάν.⁸⁹

Ο μύλος λειτουργούσε μέχρι το 1992. Σήμερα λειτουργεί ως κέντρο διασκέδασης («Ο Μύλος») και σώζεται μόνο ένα μικρό μέρος του μηχανολογικού του εξοπλισμού.

λος της
κατά το

και ως
μυλόπε-

σμα⁸⁸.
του

⁸⁷ Τρακοσοπούλου – Τζήμου Κ., Αρχές της βιομηχανίας στη Δράμα, ό.π. σελ.348

⁸⁸ Χατζηθεοδωρίδης Β, Η Δράμα του 20^{ου} αιώνα. Αναδρομή στο χώρο, στο χρόνο, και στους ανθρώπους της, Δράμα 2001, σελ. 200

⁸⁹ Διατηρητέα κτίσματα της Δράμας, ό.π., σελ. 41
Βασλή Δήμητρα Ιούλιος 2002

Άρμεν Κούπτσιος

Ο Άρμεν Κούπτσιος καταγόταν από το χωριό Βώλακας. Η προσφορά του στο Μακεδονικό αγώνα στην ανατολική Μακεδονία ήταν πολύ μεγάλη. Σε ηλικία δεκαοκτώ ετών μυήθηκε στους σκοπούς του αγώνα και μετά από λίγο σχημάτισε ο ίδιος ανταρτική ομάδα. Έγινε το φόβητρο των βουλγαρικών συμμοριών με τις επιτυχείς ενέργειες του. Υπολογίζεται ότι σκότωσε 33 πράκτορες των βουλγάρων.⁹⁰

Τον Ιούνιο του 1906 ο βούλγαρος κοιμητοζής Πλάτσεφ από το Σκρίτσοβο (Σκοπιά), βρισκόταν στη Δράμα. Το Ελληνικό Κέντρο Δράσεως τον παρακολουθούσε. Διαπιστώθηκε ότι ήταν από τα κύρια καθοδηγητικά στελέχη της προετοιμαζόμενης από τους βουλγάρους μεγάλης δολοφονικής επίθεσης εναντίον

μεμονωμένων Ελλήνων αγωνιστών, στα διάφορα χωριά. Έπρεπε να τον προλάβουν πριν αρχίσει το έργο του.⁹¹

Δόθηκε εντολή στον Άρμεν και την ομάδα του να τον εξοντώσει. Υπήρχε η πληροφορία της ημερομηνίας και του δρομολογίου επιστροφής του στο Σκρίτσοβο. Ο Άρμεν με το Νάκα Βογιατζή και τον Πέτρο Μάντζα έστησαν ενέδρα στη θέση Τσομπάνκα της περιοχής του Τουρκοχωριού (Μυλοπόταμος).

Μόλις φάνηκε ο Βούλγαρος, ο Άρμεν τον πυροβόλησε. Ο Πλάτσεφ έπεσε νεκρός.

Τους πυροβολισμούς όμως άκουσε ο Τούρκος επιστάτης της Οσμανίτσας (Καλού αγρού), ο οποίος κατεδίωξε έφιππος τον Άρμεν και τους συντρόφους του.⁹² Οι σύντροφοι του Άρμεν κατόρθωσαν να διαφύγουν· ο Νάκας Βογιατζής από την χαράδρα της Τσομπάνκας προς Τσατάλτζα (Χωριστή) και ο Πέτρος Μάντζας από την ίδια χαράδρα προς Αλιστράτη.

Ο Άρμεν κυκλώθηκε από τους Αλβανούς που εργαζόταν εκεί, συνελήφθη και κλείστηκε στις τουρκικές φυλακές της Δράμας.

Οι τουρκικές αρχές τον μετέφεραν στη Θεσσαλονίκη όπου καταδικάστηκε σε θάνατο από το τουρκικό στρατοδικείο της Θεσσαλονίκης μετά από μεγάλες πιέσεις των Βουλγάρων που επιδίωκαν με κάθε τρόπο την εξόντωσή του.⁹³

⁹⁰ Πασχαλίδης Β., Άρμεν Κούπτσιος (Ο απαγχονισμός ενός ήρωος), περ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ ΣΦΕΝΔΟΝΗ, Θεσσαλονίκη 1973, σελ 246

⁹¹ Τριάρχης Φ., Ιστορία του Νομού Δράμας, ό.π., σελ 253-254

⁹² Παχαλίδης Β., Δραμινά Ιστορικά, ό.π., σελ 159

⁹³ Καπετανάκης – Ακρίτας Ν., ό.π., σελ 33

Το γενικό ελληνικό Προξενείο Θεσσαλονίκης προσπάθησε να τον απελευθερώσει. Αλλά ο πατέρας του Άρμεν, ο μόνος στον οποίο οι Τούρκοι επέτρεπαν να τον βλέπει στη φυλακή, δεν κατάφερε να επιτύχει την επαφή με τον εξαγορασμένο Τούρκο υπάλληλο.⁹⁴

Μετά από αυτό τον έφεραν πάλι στη Δράμα και τον έκλεισαν στις φυλακές.⁹⁵ Ο απαγχονισμός του προγραμματίστηκε να γίνει στην πλατεία της πόλης από τα κλαδιά ενός πλατανιού, που βρισκόταν στη βορειοδυτική πλευρά της.

Ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος εν τω μεταξύ μαζί με τους προκρίτους Κ. Δαβέλλα, Αθ. Πέτσα και Δημοσθ. Χατζηκυριακού, επισκέφτηκαν τους Άγγλους αξιωματικούς της Τουρκικής χωροφυλακής και τους παρακάλεσαν να μεσολαβήσουν για το μετριασμό της ποινής του.⁹⁶ Εκείνοι όμως απέφυγαν να επέμβουν.

Τότε αποφασίστηκε άνδρες της οργάνωσης, ένοπλοι, ανακατεμένοι μέσα στο πλήθος να επιτεθούν εναντίον της φρουράς που θα συνόδευε τον Άρμεν στον τόπο εκτέλεσης. Δυστυχώς όμως το σχέδιο προδόθηκε στους Τούρκους, οι οποίοι την ημέρα της εκτέλεσης του ήρωα, αντί να ακολουθήσουν τη γνωστή διαδρομή μεταγωγής των μελλοθανάτων που ήταν η σημερινή Μ. Αλεξάνδρου, ακολούθησαν παρόδους, εκεί όπου είναι το σημερινό συγκρότημα του ΙΚΑ.⁹⁷

Ο ήρωας απαγχονίστηκε στις 14 Σεπτεμβρίου 1905⁹⁸ από τα κλαδιά του πλατανιού της πλατείας μπροστά σε πλήθος Ελλήνων που έκλαιγαν την απώλεια του ήρωα Μακεδονομάχου.⁹⁹ Το πτώμα του Άρμεν έφερε στο στήθος του προσαρτημένη την απόφαση του τουρκικού στρατοδικείου Θεσσαλονίκης. Το απόγευμα της ίδιας ημέρας, δυο Ελληνίδες, η Χρυσάνθη Μακρή και η Ελευθερία Χρηστάκη Γεωργιάδου, πρωτοστάτησαν σε εκδηλώσεις διαμαρτυρίας στο κέντρο της πόλης με πλήθος Ελληνίδων, οι οποίες απαιτούσαν από τους Τούρκους να παραδώσουν σ' αυτές το πτώμα του, για να το θάψουν σύμφωνα με τη χριστιανική θρησκεία. Τελικά το πτώμα του ήρωα παραδόθηκε στους αθιγγάνους οι οποίοι το έθαψαν στο ελληνικό νεκροταφείο της πόλης.

Κατά την περίοδο μετά την απελευθέρωση σε ανάμνηση του θανάτου του νεαρού ήρωα αναρτήθηκε πινακίδα στον κορμό του πλατανιού όπου κρεμάστηκε η οποία ανέγραφε το ιστορικό του θανάτου του. Οι Βούλγαροι όμως κατά την είσοδο τους στη Δράμα τον Απρίλιο του 1941 την κατέστρεψαν.

Στο σημείο του απαγχονισμού του Άρμεν Κούπτσιου στήθηκε μαρμάρινη προτομή του, την 1^η Ιουλίου 1967. Το όνομα του δόθηκε σε κεντρικό δρόμο της πόλης.

⁹⁴ Τριάρχης Φ., ό.π., σελ 254

⁹⁵ Πασχαλίδης Β., ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ ΣΦΕΝΔΟΝΗ, ό.π., σελ 248

⁹⁶ Τριάρχης Φ., ό.π., σελ 254

⁹⁷ Πασχαλίδης Β., Δραμινά Ιστορικά, ό.π., σελ 160

⁹⁸ Καπετανάκης-Ακρίτας Ν., ό.π., σελ 33

⁹⁹ Πασχαλίδης Β., ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ ΣΦΕΝΔΟΝΗ, ό.π., σελ 250

Παύλος Μελάς

Ο Παύλος Μελάς γεννήθηκε το 1870 στη Μασσαλία. Αργότερα εγκαταστάθηκε στην Αθήνα και το 1878 όταν ιδρύθηκε η Εθνική Άμυνα, μια οργάνωση για την απελευθέρωση της Μακεδονίας, Ηπείρου και Θεσσαλίας, συμμετείχε ενεργά σ' αυτή.¹⁰⁰

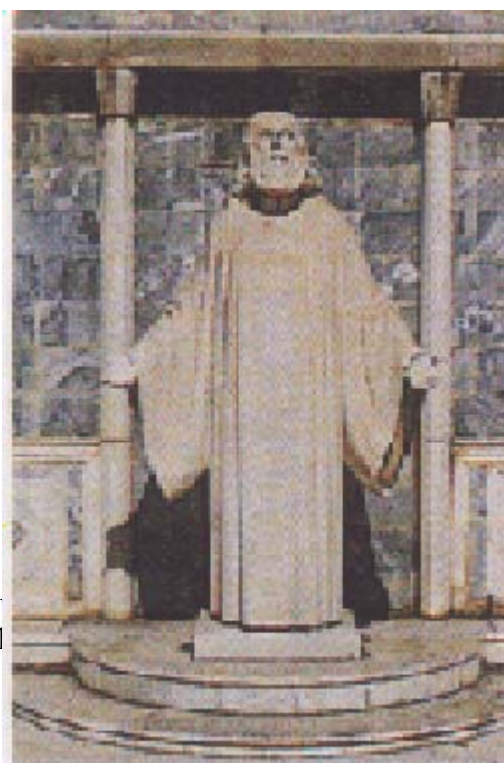

Το 1886 μπήκε στη Σχολή Ευελπίδων και βγήκε αξιωματικός το 1891. Τον επόμενο χρόνο παντρεύτηκε τη Ναταλία, κόρη του Στέφανου Δραγούμη, πολιτικού, υπουργού Εξωτερικών στην κυβέρνηση Τρικούπη, που καταγόταν από την Μακεδονία.

Στις 14/27 Αυγούστου 1904 ο Μελάς ορίστηκε από το Μακεδονικό Κομιτάτο της Αθήνας ως γενικός αρχηγός των σωμάτων στην περιοχή Μοναστηρίου – Καστοριάς.

Αφού πολέμησε στην περιοχή σκοτώθηκε στη Σιάτιστα στις 13/26 Οκτωβρίου 1904.

Για τη μεγάλη προσφορά του στο Μακεδονικό αγώνα στήθηκε ανδριάντας του Παύλου Μελά στην οδό Δ. Γούναρη, δίπλα στην εκκλησία του Αγίου Παντελεήμονα. Το άγαλμα ήταν έργο του γλύπτη Γεωργίου Δημητριάδη του Αθηναίου (1880-1941) και τα αποκαλυπτήρια του έγιναν στις 1 Ιουλίου 1940.¹⁰¹ Το άγαλμα αυτό γκρεμίστηκε και καταστράφηκε από τις βουλγαρικές στρατιωτικές αρχές κατοχής το Μάρτιο του 1942 και τα κομμάτια του παραχώθηκαν στο παρακείμενο οικόπεδο. Μεταπολεμικά στον ίδιο χώρο σε αντικατάσταση του προηγούμενου τοποθετήθηκε νέο άγαλμα του Παύλου Μελά. Ανάμεσα βέβαια στα δυο αγάλματα υπάρχουν εμφανείς διαφορές. Ο κορμός από το άγαλμα που είχε καταστραφεί από τους Βουλγάρους βρέθηκε τυχαία στις 21 1969, όταν οι εργάτες άνοιγαν χαντάκια τοποθέτηση των σωλήνων στο αποχεδίκτυο που κατασκευάζονταν τότε στο συγκρότημα των κτιρίων του Λυκείου (σήμερα 2^ο Γυμνάσιο – Λύκειο Δράμας)

Μαΐου
για την
τευτικό

Θηλέων
102

Μητροπολίτης Χρυσόστομος

¹⁰⁰ Ιστορία του Ελληνικού έθνους, τόμος ΙΔ', Εκδότ

¹⁰¹ Πασχαλίδης Β., Η Δράμα 7000 χρόνια, σελ 174-1

¹⁰² Πασχαλίδης Β., ό.π., σελ 176

Ο Χρυσόστομος Καλαφάτης γεννήθηκε στην Τρίγλια της Μικράς Ασίας το 1867.

Από τα μαθητικά του χρόνια, στην επτατάξιο σχολή Τρίγλιας διαγράφονται οι πνευματικές και ψυχικές του αρετές.

Το 1891 αποφοιτά από τη Θεολογική Σχολή της Χάλκης.¹⁰³

Μέσα στη σχολή ο Μητροπολίτης Κωνσταντίνος τον χειροτονεί διάκονο και τον προσλαμβάνει αρχικά στη Μητρόπολη Μυτιλήνης και αργότερα στη Μητρόπολη Εφέσου όπου μετατίθεται ο Κωνσταντίνος.

Στις 23 Μαΐου 1902 χειροτονείται από τον Πατριάρχη Ιωακείμ τον Γ', Μητροπολίτη Δράμας.

Την εποχή που φτάνει ο Χρυσόστομος στη Δράμα τα χρόνια ήταν ιδιαίτερα δύσκολα. Ο Βούλγαροι κομιτατζήδες με εκβιασμούς, καταπίεση, απειλές, δολοφονίες και εμπρησμούς κατοικιών και εκκλησιών, προσπαθούν να μεταβάλλουν τον εθνικό χαρακτήρα της Μακεδονίας.

Την επόμενη μέρα από την άφιξη και ενθρόνισή του στη Δράμα συγκαλεί στο Μητροπολιτικό Μέγαρο τους δημογέροντες, τους εφόρους και τους προκρίτους για να πληροφορηθεί την κατάσταση και τις ανάγκες της επαρχίας του.

Περιοδεύει στα χωριά και αναπτρώνει το ηθικό και εθνικό φρόνημα των καταπιεσμένων Ελλήνων.

Ο Χρυσόστομος έδωσε μεγάλη ώθηση στην εκπαιδευτική οργάνωση και στην πνευματική ανάπτυξη του ελληνισμού στην περιοχή και ιδιαίτερα στην πόλη της Δράμας. Για να επιτύχει η ελληνική προσπάθεια στο δύσκολο αγώνα για την αντιμετώπιση των σκληρών συνθηκών που είχαν δημιουργηθεί από τις ξένες προπαγάνδες και μάλιστα από την βουλγαρική, έλεγε ότι για να επικρατήσει ο Ελληνισμός και να μη χαθεί χρειάζομαστε δασκάλους, οργάνωση και σχολεία.¹⁰⁴

Η έναρξη του Μακεδονικού αγώνα στην περιοχή συμπίπτει με την άφιξή του στην Δράμα. Ο ίδιος ανέλαβε και την οργάνωσή του.

Οι Βούλγαροι κομιτατζήδες δεν είναι διατεθειμένοι να δεχτούν παρόμοια κατάσταση. Αντεπιτίθενται με όλη την αγριότητα που τους διακρίνει.

Εγκαταλείπει τη Δράμα χωρίς τη θέληση του στις 30 Αυγούστου 1907. Για ένα περίπου χρόνο από την ημέρα αυτή έλειψε διωγμένος από τη Δράμα. Ήταν ο χρόνος των διαβουλεύσεων που χρειάστηκαν για τη νομιμοποίηση της δίωξης του από την πλευρά των διωκτικών αρχών.

Στις 17 Αυγούστου 1908 επιστρέφει από τη Θεσσαλονίκη, όπου κρατήθηκε τον τελευταίο χρόνο και αναχωρεί στις 11 Ιουνίου 1909 για τη Σμύρνη. Στις 11 Μαρτίου εκλέγεται Μητροπολίτης Σμύρνης. Εκεί πεθαίνει στις 27 Αυγούστου 1922 μετά από βασανιστήρια.

Στα έργα της εποχής του περιλαμβάνονται:

¹⁰³ Βασιλείου Ε., Ο εθνομάρτυρας - Άγιος Μητροπολίτης Δράμας – Σμύρνης Χρυσόστομος, εκδ. Δήμου Δράμας – Δ.Ε.Κ.ΠΟ.Τ.Α., Δράμα 1996 σελ 19-26

¹⁰⁴ Πασχαλίδης Β., ό.π., σελ 105

1. Το Μέγαρο της Αρχιεπισκοπής, στη θέση του σημερινού Μητροπολιτικού Μεγάρου.
2. Το οίκημα του Ορφανοτροφείου. (Σήμερα Ίδρυμα Παιδικής Μέριμνας)
3. Το οίκημα του Γηροκομείου.
4. Τα Εκπαιδευτήρια της Ορθόδοξης Κοινότητας.
5. Το κτίριο του νοσοκομείου της Ορθόδοξης Κοινότητας.
6. Ο Αθλητικός Σύλλογος με Γυμναστήριο.
7. Το Παρθεναγωγείο, στη νότια πτέρυγα των Εκπαιδευτηρίων.
8. Ο Φιλανθρωπικός σύλλογος Κυριών «Ευαγγελισμός».
9. Η φιλόπρωχος Αδελφότητα «το Έλεος» (σήμερα «Ένωση Κυριών Δράμας») που ιδρύθηκε το 1904 ή 1905.
10. Η οργάνωση των Ορθόδοξων Κοινοτήτων, με τη συγκρότηση τριών επιτροπών, τη Δημογεροντία, τη Σχολική Εφορεία και την Εκκλησιαστική Επιτροπή.¹⁰⁵

Ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος Καλαφάτης ήταν από τους φωτισμένους και εμπνευσμένους ιεράρχες που αντέδρασαν από την αρχή στα βουλγαρικά σχέδια και με το θάρρος και τη μαχητικότητα τους συγκράτησαν το ποίμνιό τους στην Ορθοδοξία και τον ελληνισμό.

Στις εκθέσεις και τις επιστολές του, που αναφέρονται στις προσπάθειες εκδίωξης του από τη Δράμα, εκφράζει την υποψία ότι οι Τούρκοι και οι Άγγλοι, ακολούθησαν συστάσεις των Βουλγάρων, οι οποίοι περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο επιθυμούσαν την απομάκρυνσή του από την περιοχή. Η εκδίωξή του το 1907 έγινε στα πλαίσια του γενικού προγράμματος των Τούρκων, των Βουλγάρων και των Ευρωπαϊκών Κυβερνήσεων, που ήταν φίλοι τους, για απομάκρυνση όλων των Ελλήνων Μητροπολιτών από τη Μακεδονία.

Πριν από την εκδίωξή του από τη Δράμα, είχε προηγηθεί η απαγόρευση να περιοδεύει στα χωριά της επαρχίας του, καθώς επίσης και η παύση του από το νομαρχιακό συμβούλιο, στο οποίο συμμετείχε με την ιδιότητά του ως θρησκευτικός αρχηγός των Ελληνορθόδοξων.

Για την προσφορά του στην πόλη της Δράμας και στην ευρύτερη περιοχή στήθηκε μαρμάρινος ανδριάντας έξω από το κτίριο των Εκπαιδευτηρίων, που φιλοτεχνήθηκε από τον γλύπτη Μ. Τόμπρο.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Χατζηθεοδωρίδης Β., ό.π., σελ 31-32

¹⁰⁶ Δράμα η αθέατη πόλη. ό.π., σελ 9

Νεοκλασικά κτίρια

Οικία Τζήμου (Ταξιαρχία)

Βρίσκεται στη γωνία των οδών Παγγαίου και Αγίας Βαρβάρας στην πλατεία Ταξιαρχίας. Κρίθηκε από το ΥΠ.ΠΟ. διατηρητέο μνημείο ως έργο τέχνης.

Το κτίριο της «Ταξιαρχίας» κατασκευάστηκε από τον Αυστριακό μηχανικό Konrad von Vilas, μεταξύ 1923-25 για να χρησιμοποιηθεί σαν κατοικία από την οικογένεια του καπνέμπορου Ανδρέα Τζήμου.

Τα σχέδια της κατοικίας μαρτυρούν μια έντονη μνημειακότητα. Η προσπάθεια να δημιουργηθεί μια εντύπωση αστικού πλούτου οδήγησε στην ανάμειξη νεοκλασικών, μπαρόκ και αρτ νουβώ μοτίβων. Το κύριο ενδιαφέρον της σύνθεσης βρίσκεται στη διαμόρφωση της γωνίας, της πιο εκτεθειμένης στη θέα (όπου το περίτεχνο αέτωμα στυλ Queen Anne). Στις τέσσερις όψεις, παρόλο που γίνεται

χρήση κοινών μορφολογικών στοιχείων, δημιουργείται ξεχωριστή σύνθεση για κάθε μια από αυτές.

Ο Vilas για την κατασκευή της στέγης χρησιμοποίησε ειδικούς τεχνίτες που έφερε από την Αυστρία. Η προσοχή που έδινε στη λεπτομέρεια και η επιδίωξη του τέλει στην κατασκευή, βρήκαν εξαιρετική έκφραση στους εξώστες, στον ανάγλυφο διάκοσμο και άλλες λεπτομέρειες στο εσωτερικό κυρίως του κτιρίου¹⁰⁷.

Λόγω της εξέχουσας θέσης και της επιβλητικής αρχιτεκτονικής του, το κτίριο καταλήφθηκε και χρησιμοποιήθηκε αρχικά το 1941 από τους Γερμανούς ως αρχηγείο αφού έδιωξαν την οικογένεια Τζήμου και στη συνέχεια από τους Βουλγάρους μέχρι το 1945. Αργότερα καταλήφθηκε από τον Ε.Λ.Α.Σ. και μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας από την Εθνοφυλακή. Μέχρι το 1951 χρησιμοποιήθηκε σαν στρατηγείο από την 27^η Ταξιαρχία, και γι' αυτό το κτίριο παρέμεινε στη μνήμη των Δραμινών ως «Ταξιαρχία». Στην οικογένεια Τζήμου επιστράφηκε οριστικά το έτος 1955.¹⁰⁸

Στο διάστημα της επίταξης το κτίριο καταπονήθηκε σημαντικά. Η επιβάρυνση του χρόνου και οι επιπτώσεις της ρύπανσης του περιβάλλοντος είναι ορατά επάνω του. Ωστόσο, εξακολουθεί να προκαλεί την προσοχή και το θαυμασμό και να αποτελεί σύμβολο για την πόλη της Δράμας.

¹⁰⁷ Τρακοσοπούλου Τζήμου Κ., Konrad Von Vilas ό.π., σελ. 817

¹⁰⁸ Διατηρητέα κτίσματα της Δράμας, ό.π., σελ. 77

Οικία Αναστασιάδη

Βρίσκεται στην οδό Α-Βαρβάρας 5 και κρίθηκε ΥΠ.ΠΟ. διατηρητέο ως έργο τέχνης.

Η μαρμάρινη κατοικία καπναποθήκη και τον χώρο της, αποτελούν το αξιολογότερο ιστορικό και αρχιτεκτονικό σύνολο που σώζεται στη Δράμα από την εποχή της Τουρκοκρατίας.

Πρόκειται για ένα κτίσμα ογκώδες, επιβλητικό, με υψηλής ποιότητας κατασκευή από μάρμαρο τοπικής προέλευσης.¹⁰⁹

Τρεις οριζόντιες ζώνες με γείσα χωρίζουν το ύψος των όψεων. Στον όροφο υπάρχουν τοξωτά με διακοσμήσεις και πεσσοί μεταξύ των ανοιγμάτων. Η μαρμάρινη κατοικία διατηρείται σε καλή κατάσταση.¹¹⁰

Χτίστηκε το 1875 από τον Έλληνα προεστό και καπνέμπορο Ιωάννη Αναστασιάδη μαζί με την καπναποθήκη.

Σήμερα κατοικείται μόνο το 1/4 του κτίσματος.

γίας
από το
μνημείο

με την
αύλαιο

¹⁰⁹ Τρακοσοπούλου – Τζήμου Κ., Δράμα: Από την Οθωμανική στη Νεοελληνική πόλη, ό.π., σελ. 307

¹¹⁰ Διατηρητέα κτίσματα της Δράμας, ό.π., σελ 74

Μέγαρο Φάις ή κτίριο παλιού Ταχυδρομείου

Βρίσκεται στην οδό Μεγάλου Αλεξάνδρου 52, στην περιοχή των Δικαστηρίων. Από το ΥΠ.ΠΟ. κρίθηκε ιστορικό διατηρητέο μνημείο το παλιό τμήμα της οικοδομής που χτίστηκε το 1927 χωρίς τη προσθήκη στην οδό Λαμπρι-

Κτίριο την εποχής του μεσοπολέμου. Παρουσιάζουν ο φυτικός ανάγλυφος στα παράθυρα, τα πλαίσια μάτων που φέρουν γραμμική διακόσμηση και μαιάνδρους, αρτ νουβώ. Χτίστηκε το 1927 έμπορο υφασμάτων Σαμουήλ (ισραηλίτη) για κατάστημα τοικία.

Κατά την περίοδο της Βουλγαρικής κατοχής ο Φάις τη Δράμα και οι Βούλγαροι χρησιμοποίησαν το ισόγειο για ταχυδρομείο και τον όροφο για τηλεγραφείο και τηλεφωνείο. Μετά την απελευθέρωση από τους Βουλγάρους, ο Φάις επανήλθε στη Δράμα και εγκαταστάθηκε στο σπίτι του. Νοίκιασε το ισόγειο, το πατάρι και τον πρώτο όροφο στα Ελληνικά Ταχυδρομεία και ο ίδιος κα- τοίκησε στο δεύτερο όροφο.

Το 1967 ο Φάις έφυγε οριστικά από τη Δράμα και το ακίνητο πουλήθηκε το 1987. Ένα μήνα αργότερα χαρακτηρίστηκε ιστορικό διατηρητέο μνημείο. Με ειδική άδεια συντηρήθηκε από τους ιδιοκτήτες του και χτίστηκε η προσθήκη στην οδό Λαμπριανί-
δου.¹¹¹

νεότερη
ανίδου.

ενδιαφέρον
διάκοσμος
των ανοιγ-

οι σιδεριές
από τον
Φάις
και κα-

έφυγε από
του κτιρίου
πρώτο

¹¹¹ Διατηρητέα κτίσματα της Δράμας., ό.π., σελ 73
Βασλή Δήμητρα Ιούλιος 2002

Γυμνάσιο Αρρένων Δράμας

Το κτίριο του Γυμνασίου Αρρένων είναι χτισμένο στο ΒΑ άκρο της πόλης, στο τέρμα της οδού Μητρ. Χρυσοστόμου. Η ευρύτερη περιοχή, όταν άρχισε η κατασκευή του

σχολείου, ήταν αμπελώνες και το πιο απομακρυσμένο σημείο της πόλης. Το οικόπεδο συνορεύει βόρεια με το Εθνικό Στάδιο και περικλείεται ανατολικά από την οδό Δούκα Ζέρβα, νότια από την οδό Καντακουζηνού και δυτικά από την οδό Μακεδονομάχων. Το μήκος του είναι 172,80 μ. και το πλάτος του 115,20 μ. δηλαδή το εμβαδόν του είναι 19906 τ.μ. Η έκταση αυτή ανήκε στην Ελληνική Ορθόδοξη Κοινότητα,

της οποίας τα περιουσιακά στοιχεία διαχειριζόταν η Ανωτέρα Ενοριακή Αντιπροσωπία της Δράμας. Στις 17 Αυγούστου 1959 αποφασίστηκε η μεταβίβαση της κυριότητας του οικοπέδου στο Ταμείο Ανεγέρσεως Διδακτηρίων Δράμας.¹¹²

Το κτίριο άρχισε να κατασκευάζεται γύρω στα και είναι ένα από τα εκατοδιδακτήρια που κατασκευάστηκαν επί Ελευθερίου Βενιζέλου, 32.

1927-28
ντάδες

δηλ. 1928-

Το καινούργιο κτίριο Γυμνασίου είναι επικαι άριστο στην κατασκευή

έγινε σε σύντομο χρονικό διάστημα. Στην αρχική μορφή του το μήκος της μπροστινής πλευράς είναι 56 μ. και της πίσω, κάθετης στο μέσο του κτιρίου πτέρυγας 14 μ.

Είναι λιθόκτιστο, ενώ από τσιμέντο είναι οι κολώνες, τα δοκάρια, και οι καμάρες της κεντρικής και των πλαγίων εισόδων. Οι καμάρες των παραθύρων είναι φτιαγμένες από πέτρα. Για την κατασκευή του κτιρίου δούλεψαν «πετράδες» από την Πυρσόγιαννη Ιωαννίνων. Το κτίριο είναι διώροφο και στον πάνω όροφο έχει ψευδοροφή, όπως και το αμφιθέατρο, που βρίσκεται σε ένα επίπεδο ενδιάμεσο των ορόφων στη βορινή πλευρά. Όλες οι αίθουσες διδασκαλίας είναι μεσημβρινές και έχουν διαστάσεις 6x9x4,50 μ. συνολικά υπάρχουν 16 αίθουσες και μεγάλοι βοηθητικοί χώροι κάτω από το αμφιθέατρο, που έχουν μετατραπεί σε αίθουσες διδασκαλίας. Κατασκευάστηκε από τον Ιωάννη Καλογήρου, εργολάβο δημοσίων έργων.

¹¹² Γυμνάσιο Αρρένων Δράμας, Εργασία μαθητών 1^{ου} Λυκείου Δράμας, Δράμα 1994, σελ 9-17
Βασλή Δήμητρα Ιούλιος 2002

Η δενδροφύτευση έγινε τα έτη 1937-38, πρώτα η δυτική αλέα και μετά η ανατολική.

Η λειτουργία του σχολείου αρχίζει το 1935. Με την έναρξή της τοποθετείται πάνω από την κεντρική είσοδο μαρμάρινη επιγραφή με το παρακάτω κείμενο: «Μουσάων νηόν τονδ' ἔδειματο Ἑλλάς ἀρίστη μήτηρ, οἷς τέκεσιν, ἔσθλόν ἀγώνα φρεσίν. Τοισι δ' ἀεθλεύουσιν ἐς οὐρανόν οὔνομ' ἰκάνει ὅς τε ρ' ἀριστεύει, καί κλέος πάτρῃ ἔή». (Μετάφραση: Αυτόν το ναό των Μουσών, η Ελλάδα η αρίστη μάνα, τον ἔκτισε για τα παιδιά της, να εἶναι ευγενικός αγώνας πνεύματος. Το ὄνομα αὐτῶν που αγωνίζονται για το βραβεῖο το ανυψώνει στον ουρανὸ και αὐτὸς που ἀριστεύει φέρνει δόξα στην πατρίδα του.)

Το σχολεῖο εἶναι εξατάξιο και μεικτό. Μέχρι την Γ' Τάξη εἶναι ενιαῖο ἀλλὰ ἀπὸ τη Δ' Τάξη χωρίζεται σε κλασσικό και πρακτικό. Την πρώτη χρονιά η ΣΤ' Τάξη ἔχει 90 μαθητές με δύο τμήματα στο κλασσικό και 15 μαθητές σε ἓνα τμήμα στο πρακτικό. Οι μαθητές φοροῦν καπέλα με γείσο και κουκουβάγια. Εἶναι υποχρεωμένοι να χαιρετοῦν βγάζοντας το καπέλο τους. Οι μαθήτριες φοροῦν μαύρες ποδιές και μπερέδες με κονκάρδα ὅπου αναγράφεται ο ἀριθμὸς καταλόγου τους.

Απὸ το σχ. ἔτος 1937-38 σε εφαρμογή νόμου της κυβέρνησης Μεταξά το σχολεῖο γίνεται οκτατάξιο, (Νέου Τύπου) μέχρι τον πόλεμο. Παράλληλα λειτουργεῖ και το γυμνάσιο Παλαιού Τύπου μέχρι να αποφοιτήσουν οι μαθητές που τελείωσαν εξατάξιο Δημοτικό. Στο οκτατάξιο Γυμνάσιο εγγράφονται οι μαθητές ἀφού τελειώσουν την Δ' Δημοτικού. Με την έναρξη κάθε σχολικού ἔτους οργανώνεται στο προαύλιο του σχολείου ἀτυπο παζάρι, ὅπου οι καινούργιοι μαθητές αγοράζουν ἀπὸ τους παλαιότερους μεταχειρισμένα βιβλία, φθηνότερα ἀπ' ὅτι στο ἐμπόριο.

Παρά τις δυσχερεῖς οικονομικές συνθήκες οι μαθητές πληρώνουν τόσο για την εγγραφή τους στο σχολεῖο, ὅσο και τα χαρτόσημα που απαιτοῦνται για την ἔκδοση των τίτλων σπουδῶν της Σχολῆς Μέσης Εκπαιδεύσεως, ὅπως ονομάζεται το σχολεῖο. Την περίοδο αὐτή υπάρχει στρατιωτική πειθαρχία και οργάνωση και οι μαθητές υποχρεοῦνται ἀκόμη και να χαιρετοῦν «δι' ἀνατάσεως τῆς δεξιᾶς χειρὸς». Στα χρόνια αὐτά τελειώνει η περίφραξη του σχολείου καθώς ἐπίσης και το εθνικό στάδιο.

Τα σημαντικότερα γεγονότα της περιόδου μέχρι τον πόλεμο εἶναι:

Τον Ἀπρίλιο 1937 έγινε στο χώρο του σχολείου η Α' Γεωργική Ἐκθεση Δράμας και σημείωσε μεγάλη ἐπιτυχία.

Το 1938 μεταφέρθηκε ἀπὸ τη πλατεία της πόλης το ἀγαλμα που υπάρχει στην αυλή του σχολείου. Παριστά τη μάνα που δίνει το σπαθί στο παιδί της και του δείχνει τη Βουλγαρία. Πάνω στο μαρμαρίνο βάθρο υπήρχε επιγραφή με ἀνάγλυφα γράμματα: «ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΠΕΣΟΝΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΦΥΛΗ ΜΑΣ. Ο ΔΗΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ». Η μεταφορά του έγινε μάλλον για να μη δημιουργοῦνται τριβές με τη γειτονική χώρα. Ἐτσι στην καινούργια θέση του ἀγάλματος η μάνα δείχνει στο παιδί της το σχολεῖο. Φρόντισαν ἐπίσης να εξαφανίσουν την επιγραφή κονταίνοντας το βάθρο. Το ἀγαλμα ὁμως αὐτό πρέπει να εἶχε και ἄλλη περιπέτεια, ἀφού σε πρακτικό του συλλόγου των καθηγητῶν στις 11 Ια-

νουαρίου 1945 αναφέρεται ότι η σχολική επιτροπή αποφάσισε να σβηστούν τα (βουλγαρικά) γράμματα που υπήρχαν πάνω του.

Το έτος 1938 κατασκευάστηκε και το Εθνικό Γυμναστήριο που ονομάστηκε «ΚΑΒΔΕΙΟΝ ΣΤΑΔΙΟΝ» στο οποίο τελούνταν οι Πανθρακικοί Αγώνες.¹¹³

Ο αριθμός των μαθητών όπως προκύπτει από τον γενικό Έλεγχο του σχολείου έχει ως εξής: 1937-38 839 μαθητές, 1938-39 1094 μαθητές, 1939-40 661 μαθητές και άλλοι 473 στο Νέου Τύπου, 1940-41 513 Μαθητές. Το οκτατάξιο γυμνάσιο Νέου Τύπου άρχισε να λειτουργεί από το 1937-38 ενσωματωμένο στο παλαιό γυμνάσιο. Από το σχολικό έτος 1940-41 ανεξαρτητοποιείται διοικητικά.¹¹⁴

Τη 28 Οκτωβρίου 1940 το σχολείο δεν λειτούργησε. Στις 29 Οκτωβρίου οι μαθητές συγκεντρώθηκαν στο σχολείο με όσους καθηγητές δεν είχαν ακόμη επιστρατευθεί, έγινε η πρώτη ώρα αλλά το σχολείο διαλύθηκε μόλις χτύπησε συναγερμός.

Τα χρόνια 1942-44 το σχολείο λεηλατείται από τους Βουλγάρους. Βιβλία, έπιπλα, εποπτικά μέσα μεταφέρονται στη Βουλγαρία.

Μετά την απελευθέρωση από τα στρατεύματα κατοχής το σχολείο επαναλειτουργεί όχι με τους διορισμένους προπολεμικά καθηγητές, αλλά με φοιτητές ή δασκάλους που θέλουν να ξαναστήσουν το σχολείο.

Το σχολείο λειτουργεί πλέον ως Γυμνάσιο Αρρένων, αλλά συστεγάζεται και το Θηλέων με απογευματινό ωράριο.¹¹⁵

Στα επόμενα χρόνια έχουμε συνεχείς αλλαγές στη δομή και στο μαθητικό δυναμικό του σχολείου, σύμφωνα με τις γενικές ρυθμίσεις του Υπουργείου Παιδείας. Ενώ μέχρι το 1959 είναι οκτατάξιο, από το 1959-60 μέχρι το 1963-64 γίνεται εξατάξιο με 920 μαθητές την τελευταία χρονιά.¹¹⁶

Τα επόμενα τρία χρόνια χωρίζεται σε Γυμνάσιο και Λύκειο.

Από το 1967-68 μέχρι το 1975-76 ξαναγίνεται εξατάξιο, για να ξαναγίνει τριτάξιο Γυμνάσιο και Λύκειο μέχρι σήμερα.

Εκπαιδευτήρια

Το 1902 όταν έφτασε στη ο μητροπολίτης Χρυσόστομος (αργότερα Σμύρ-Ελληνική κοινότητα της Δράμας με 4.000 πληθυσμό στην πόλη, είχε τη φροντίδα διοίκηση των Ελληνικών

Δράμα
νης) η
μέσα
και τη

¹¹³ Πασχαλίδης Β. Δραμινά Ιστορικά., ό.π.,

¹¹⁴ Γυμνάσιο Αρρένων Δράμας, ό.π., σελ 20

¹¹⁵ Προφορική μαρτυρία του Αχ. Λιθοξόπου

¹¹⁶ Γυμνάσιο Αρρένων Δράμας, ό.π., σελ 30
Βασλή Δήμητρα Ιούλιος 2002

σχολείων. Υπήρχαν τότε το Αρρεναγωγείο με 7 τάξεις και 7 δασκάλους, το Παρθεναγωγείο επίσης με 7 τάξεις και 7 δασκάλους, το Νηπιαγωγείο με μία δασκάλα και μία σχολή κοντά στο σιδηροδρομικό σταθμό με δύο τάξεις και μία δασκάλα. Το Αρρεναγωγείο και το Παρθεναγωγείο στεγάζονταν σε παλιά κτίρια που βρίσκονταν στη σημερινή οδό Γρηγορίου Ε', στο νότιο μέρος της περιοχής όπου κτίστηκε ο νέος Μητροπολιτικός ναός. Τα κτίρια δεν ήταν καθόλου ευπρεπή σε αντίθεση με τα τουρκικά. Το τουρκικό σχολείο Ιντανιέ στεγάζονταν στην οδό Ηφαιστίωνος (πρώην ΠΙΚΠΑ). Με τα χρήματα που έπαιρναν οι Τούρκοι από τα βακούφια της Δράμας, από επιχορηγήσεις διαφόρων ιδρυμάτων, είχαν την οικονομική άνεση να κτίσουν μια σειρά από μεγαλοπρεπή κτίρια, στα οποία στέγασαν τα σχολεία τους. Τα κτίρια αυτά σώζονται και σήμερα στην οδό Ιπποκράτους και είναι το σημερινό στρατιωτικό νοσοκομείο και το ορφανοτροφείο Αρρένων. Το 1905–1906 οι τάξεις του Αρρεναγωγείου και του Παρθεναγωγείου αυξήθηκαν από επτά σε εννέα και οκτώ αντίστοιχα¹¹⁷.

Ο μητροπολίτης Χρυσόστομος Καλαφάτης κατάρτισε μια μεγάλη επιτροπή από προύχοντες της πόλης και ανέθεσε σε αυτή να συγκεντρώσει το απαιτούμενο ποσό που θα χρειαζόνταν για την ανοικοδόμηση μιας μεγάλης κτιριακής μονάδας, που θα περνούσε σε όγκο και μεγαλοπρέπεια τα τουρκικά εκπαιδευτήρια.

Η ανέγερση των «Εκπαιδευτηρίων της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητος Δράμας» άρχισε το 1907. Την έκταση παραχώρησαν η Μαριγώ Αριτζίδου από την αγρότική της ιδιοκτησία και η διοίκηση του ελληνικού νεκροταφείου που υπήρχε στη περιοχή. Η Μαριγώ Αριτζίδου ζήτησε ως αντάλλαγμα για τη δωρεά της αυτή να κατασκευαστεί στην αυλή του σχολείου ένα κενοτάφιο στη μνήμη του γιου της, Ανέστη. Η επιθυμία της πραγματοποιήθηκε από το Χρυσόστομο. Το κενοτάφιο όμως αυτό καταστράφηκε από τους Βουλγάρους όταν πέρασαν από την πόλη.¹¹⁸

Για την αποπεράτωση των Εκπαιδευτηρίων δαπανήθηκαν τρεις χιλιάδες χρυσές λίρες τουρκικές. Τις εκατό λίρες προσέφερε η οικογένεια του Παύλου Μελά. Την υπόλοιπη δαπάνη κάλυψαν με αυθόρμητες προαιρετικές εισφορές οι Έλληνες του νομού Δράμας.¹¹⁹

Την μελέτη και τα σχέδια έκανε ο αρχιτέκτονας Γ. Χατζημιχαήλ από την Αθήνα, ο υπολοχαγός Χατζημιχαήλης όπως εμφανίζονταν στη Δράμα, διορισμένος από το Κεντρικό Κομιτάτο στη περιοχή της Δράμας για την αντιμετώπιση της βουλγαρικής προπαγάνδας. Ο Χατζημιχαήλ κατασκεύασε το κτίριο σε σχήμα Π¹²⁰ σε ένδειξη ευγνωμοσύνης προς τη Ναταλία Μελά και στη μνήμη του συζύγου της Παύλου.

Τα Εκπαιδευτήρια έπειτα από πολλές διακοπές, που οφείλονταν στις παρεμβάσεις της τουρκικής διοίκησης περατώθηκαν στα 1909.

Το κτίριο αποτελείται από υπόγεια και δύο ορόφους και έχει δύο εισόδους.

¹¹⁷ Γυμνάσιο Αρρένων Δράμας, Εργασία μαθητών 1^{ου} Λυκείου, Δράμα 1994, σελ. 7

¹¹⁸ Πασχαλίδης Β., Δραμινά Ιστορικά, ό.π., σελ. 106

¹¹⁹ Δραμινά Χρονικά, Δράμα 1980, σελ. 47

¹²⁰ Κατ' άλλη εκδοχή το Π σημαίνει Πατρίς

Στη μετόπη του δευτέρου ορόφου και στις δύο πλευρές του (νότια και ανατολική) ψηλά υπάρχει ακόμη η εξής επιγραφή: «Ἐκπαιδευτήρια Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Κοι- νότητος Δράμας»¹²¹

Σύντομη και περιεκτική είναι η ιστορία των Εκπαιδευτηρίων που υπάρχει σε μαρ- μάρινη εντοιχισμένη πλάκα: «Ἀρχιερατεύοντος Χρυσοστόμου χορηγοῦντος Μελᾶ σύν ἐπιχορηγούντων ὀρθοδόξων Ἑλλήνων Δράμας, τό περικαλλές ὠκοδομήθη τῶν Μουσῶν τόδε μέγαρον ἔνθα εἰσιόντες παῖδες Ἑλλήνων προγονικῆς τῆς ἔσω καί τῆς θύραθεν Σοφίας ἄρχεστε νάματα.» (1909)¹²²

Τον πρώτο χρόνο λειτουργίας των Εκπαιδευτηρίων στον επάνω όροφο, η είσοδος του οποίου είναι στην ανατολική πλευρά στεγάστηκε η «Αστική Σχολή Αρρένων» (Αρ- ρεναγωγείο) και στον κάτω όροφο, η είσοδος του οποίου είναι στη νότια πλευρά στε- γάστηκε η «Αστική Σχολή Θηλέων» (Παρθεναγωγείο), με 200 μαθητές συνολικά. Το 1910 προστέθηκαν στους 370 μαθητές των Αστικών Σχολών και 28 μαθητές του «Ημι- γυμνασίου» (α΄ και β΄ τάξεις), το οποίο άρχισε να λειτουργεί στον κάτω όροφο. Μετά την απελευθέρωση, το 1913, στον κάτω όροφο λειτούργησε το «Δημότικό Σχολείο Θη- λέων» και στον επάνω όροφο το «Δημότικό Σχολείο Αρρένων».

Το 1922, με την εγκατάσταση των προσφύγων στη Δράμα, το σχολείο μετονομά- στηκε σε «Α΄ Δημότικό Σχολείο Αρρένων και Θηλέων» αλλά μόνο το 1929 το δημότι- κό σχολείο έγινε μικτό.

Κατά τη βουλγαρική κατοχή σταμάτησε η λειτουργία όλων των ελληνικών σχολεί- ων. Τότε λεηλατήθηκαν τα Εκπαιδευτήρια και το κτίσμα υπέστη σοβαρές ζημιές. Χά- θηκαν 300 τόμοι βιβλίων, μεταξύ των οποίων και πολλά που προέρχονταν από τη βι- βλιοθήκη του μητροπολίτη Χρυσοστόμου.

Το 1945 τα «Εκπαιδευτήρια» επαναλειτούργησαν με τη συνδρομή γονέων και κη- δεμόνων. Το 1953 μετονομάστηκαν σε «12^ο Δημότικό Σχολείο Δράμας», μαζί με το οποίο συστεγάστηκε και το «9^ο Δημότικό Σχολείο Δράμας». Το 1989 τα «Εκπαιδευτή- ρια» εντάχθηκαν στο Πρώτο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης και αναπαλαιώθηκαν από το Δήμο Δράμας. Σήμερα αποτελούν κόσμημα για την πόλη και κέντρο ιστορική μνήμης. Από το ΥΠ.ΠΟ. κρίθηκαν ιστορικό διατηρητέο μνημείο.¹²³

Σιδηροδρομικός Σταθμός

Από το 1885 και μετά αρχίζει η κατασκευή έργων για τη συγκοινωνιακή σύνδεση των διαφόρων περιοχών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ανάμεσα σ' αυτά τα έργα, τα πιο ονομαστά είναι αυτά των σιδηρο-δρομικών γραμμών. Όταν στις 12 Αυγού-

στου του 1888, η πρώτη ταχεία αναχώρησε από τη Βιέννη για την Κωνσταντινούπολη, μια νέα σχέση δημιουργήθηκε ανάμεσα στην Τουρκία και τη Δύση. Η κίνηση στη νέα γραμμή αυξήθηκε ακόμη περισσότερο με τη λειτουργία του ειδικού διεθνούς τρένου, του περίφημου Orient Express. Το όνομα του τρένου αντανακλά την αντίληψη των Ευρωπαίων, που σχεδίασαν, κατασκεύασαν και εκμεταλλεύτηκαν το τρένο αυτό. Για μια ολόκληρη γενιά, τη νεότερη των κατοίκων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, το τρένο αυτό ήταν η σύνδεση με την Ευρώπη, ενώ οι τοπικοί σιδηροδρομικοί σταθμοί, οι προθάλαμοι προς την ελευθερία και το νεωτερισμό.¹²⁴

Ανάμεσα στους ευρωπαίους εξειδικευμένους μηχανικούς που έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη στο τέλος του 19^{ου} αιώνα ήταν και ο Konrad von Vilas, ο οποίος ήταν μέλος της γερμανικής εταιρείας που είχε αναλάβει την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Κωνσταντινούπολης – Βαγδάτης. Από την Κωνσταντινούπολη, έρχεται στη Δράμα το 1894, για την κατασκευή της «ενωτικής γραμμής» (junction line), που διέρχεται από την πόλη. Οι εργασίες κατασκευής της γραμμής αυτής άρχισαν το 1893 και ολοκληρώθηκαν το 1896.

Το 1893 εγκαινιάζεται η νέα σιδηροδρομική γραμμή Θεσσαλονίκης – Δεδέαγατς που έχει ως ενδιαμέσους σταθμούς μεταξύ των άλλων τις Σέρρες και τη Δράμα. Το 1895 κτίζεται το κτίριο του σιδηροδρομικού σταθμού και διαμορφώνεται η σύνδεσή του με την περιοχή της αγοράς. Η ανάπτυξη του μακρινού εξαγωγικού εμπορίου θα φέρει σε επαφή τους κατοίκους της πόλης με τις αγορές της Τουρκίας και της νότιοανατολικής Ευρώπης. Οι επαφές με την Πόλη, τη Βιέννη και τη Γερμανία θα δυναμώσουν την εμπορική τάξη της πόλης.

Στις παραμονές των βαλκανικών πολέμων η Δράμα είναι ένας από τους κυριότερους σταθμούς της σιδηροδρομικής γραμμής Κωνσταντινουπόλεως – Θεσσαλονίκης. Τη γραμμή αυτή εκμεταλλεύεται η Εταιρεία Οθωμανικών Σιδηροδρόμων.

Κάθε μέρα το τρένο φτάνει στις 12.50' και αναχωρεί στις 1.15'.

Το εισιτήριο λίγο ακριβό:

Α' θέση: 128,25 γρόσια

Β' θέση: 87,50 γρόσια

Γ' θέση: 52,50 γρόσια

Σταθμάρχης αυτή την εποχή είναι ο Jourdan.

Ο Γεώργιος Χατζηκυριακού για την αμαξοστοιχία Θεσσαλονίκης - Δράμας εκφράζεται με επαινετικά λόγια: «Διά τῆς αὐτῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς τῆς ὑπὸ τὰ ἄρχικὰ J.S.C.(Junction Salonike – Constantinople) ἐν τῇ ὁποίᾳ εὐτυχῶς ὑπηρετοῦσι κατὰ προτίμησιν πάντες σχεδόν, πλὴν εὐαρίθμων ἐξαιρέσεων, ὁμογενεῖς ὑπάλληλοι ἐν τῇ κινητῇ ὑπηρεσίᾳ καὶ τῇ τῶν σταθμῶν, ὑπάλληλοι φαιδροὶ καὶ εὐπροσήγοροι, διακρινόμενοι διὰ τὴν μετὰ ζήλου ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος, τὴν νοημοσύνην καὶ μόρφωσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἄκραν ἐντιμότητα, ὥς

¹²⁴ Τρακοσοπούλου – Τζήμου Κ., Konrad von Vilas, ὁ.π., σελ. 812
Βασλή Δήμητρα Ιούλιος 2002

ἀπροκαλύπτως ὁμολογεῖ ἡ διεύθυνσις τῆς εὐρωπαϊκῆς ταύτης ἑταιρείας, ἐφ' ᾧ δικαιούται νά σεμνύνεται τό ὑμέτερον στοιχεῖον, διὰ τῆς γραμμῆς λοιπόν ταύτης ἀναχωρῶ ἐκ Σερρών ὑπερχαρῆς καί πάλιν κατευθυνόμενος εἰς Δράμαν ...»

Ἡ Δράμα αὐτή την εποχὴ χάρη στη σιδηροδρομικὴ γραμμή, στο επιχειρηματικὸ δαιμόνιο τῶν Ελλήνων καὶ στην παραγωγὴ ἐξαιρετικοῦ καπνοῦ, ἔχει γίνει σημαντικὸ ἐμπορικὸ κέντρο τῆς Ανατολικῆς Μακεδονίας.¹²⁵

Στη δευτέρη δεκαετία τοῦ αἰῶνα, ἡ περιοχὴ τοῦ Σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ ἀναβαθμίζεται. Μεγάλες καπναποθήκες, στρατιωτικὲς ἀποθήκες, ἀποθήκες γεωργικῶν καὶ βιομηχανικῶν προϊόντων ποὺ διακινούνται με τρένα, δίνουν μια ζωντάνια στο χώρο. Επίσης γιὰ τὴ διαμονὴ τῶν ταξιδιωτῶν υπάρχουν δύο πανδοχεῖα.

Ἡ οὐσιαστικὴ ἀναβάθμιση ὅμως τῆς περιοχῆς ἀλλὰ καὶ ευρύτερα ἀρχίζει τὴν τρίτη δεκαετία. Γύρω ἀπὸ τὸν Σταθμὸ δημιουργεῖται ὁ ομώνυμος συνοικισμός.¹²⁶

Ὁ Ἀθανασιάδης Θ., ἀναφέρει ὅτι ἡ συγκοινωνία με τὸ σιδηρόδρομο τῆς Β' Περιφέρειας τοῦ Κράτους, Θεσσαλονίκης – Ἀλεξανδρουπόλεως ἐξυπηρετεῖ τὸ Νομὸ Δράμας. Βρίσκονται δε στὴ γραμμὴ αὐτὴ τα ἐξῆς κέντρα ἀπὸ δυσμᾶς πρὸς ἀνατολᾶς: Φωτολεῖβος, Δράμα, Ἀδριανή, Νικηφόρος, Πλατανόβρυση, Πλατανιά, Παρανέστι.

Απὸ τὴ Δράμα ἀναχωροῦν οἱ ἐξῆς ἀμαξοστοιχίες:

Καθημερινά:

1. Τακτικὴ γιὰ Θεσσαλονίκη καὶ ἄλλη τακτικὴ γιὰ Ἀλεξανδρούπολη
2. Ταχεῖα γιὰ Θεσσαλονίκη καὶ ἄλλη γιὰ Ἀλεξανδρούπολη
3. Περνάει ἡ ταχεῖα Ἐμπορικὴ Ἀλεξανδρουπόλεως – Θεσσαλονίκης με ἀνταπόκριση Θεσσαλονίκης - Πειραιῶς. Με τὴν ἀμαξοστοιχία αὐτὴ ποὺ τίθεται στὴν κυκλοφορία ἀπὸ 14 Οκτωβρίου 1929 ἀποστέλλονται ευπαθὴ προϊόντα ὅπως ψάρια, λαχανικά, φρούτα, καπνὸς κλπ.

Κάθε Δευτέρα ἀναχωρεῖ τοπικὴ ἀμαξοστοιχία μεταξὺ Παρανεστίου – Δράμας καὶ ἀντιστρόφως¹²⁷.

¹²⁵ Τριάρχης Φ., Ἱστορία τοῦ Νομοῦ Δράμας, ὁ.π., σελ 337

¹²⁶ Χατζηθεοδωρίδης Β., ὁ.π., σελ 40

¹²⁷ Ἀθανασιάδης Θ., Ἡμερολόγιο Δράμας, Δράμα 1930, σελ.100-101

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αθανασιάδης Θ., Ημερολόγιο Δράμας, Δράμα 1930
2. Αναγνωστόπουλος Δ., Συμβολή στην Ιστορία της Δράμας και της περιοχής της, εκδ. Διδασκαλικός Σύλλογος Δράμας, Δράμα 1973
3. Ατακτίδου - Γεωργίτσα Μ., Στα χρόνια του Δράμαλη, Δραμινά Χρονικά, Δράμα 1981
4. Βακαλόπουλος Απ., Ιστορία της Μακεδονίας (1354-1833), Θεσσαλονίκη 1969
5. Βακαλόπουλος Απ., Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, (1669-1812), τόμος Δ, Θεσσαλονίκη 1973
6. Βακαλόπουλος Κ., Οικονομική λειτουργία του Μακεδονικού και θρακικού χώρου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα στα πλαίσια του διεθνούς εμπορίου, Θεσσαλονίκη 1980
7. Βασιλείου Ε., Ο εθνομάρτυρας - Άγιος Μητροπολίτης Δράμας Σμύρνης Χρυσόστομος, εκδ. Δήμου Δράμας - Δ.Ε.Κ.ΠΟ.Τ.Α., Δράμα 1996
8. Γυμνάσιο Αρρένων Δράμας, Εργασία μαθητών 1^{ου} Λυκείου Δράμας, Δράμα 1994
9. Διατηρητέα κτίσματα της Δράμας, Ομάδες περιβαλλοντικής εκπαίδευσης 2^{ου} και 3^{ου} Γυμνασίου Δράμας, Δράμα 2001
10. Δράμα η αθέατη πόλη, Δήμος Δράμας
11. Εμμανουηλίδης Χ., Η Δράμα προ 350 ετών, Δραμινά Χρονικά, Δράμα 1981
12. Ζιώγας Γ., Οι μύλοι της Δράμας, Δραμινά Χρονικά, Δράμα 1980
13. Ζωγράφου - Τσαντάκη Μ., Μουσειακή εκπαίδευση του παιδιού, τεύχος 7, Ιαν. - Φεβ. 2001, εκδ. ΩΡΙΩΝ.
14. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, Τόμος ΙΓ'
15. Καπετανάκης-Ακρίτας Ν., Επίτομη Ιστορία της Δράμας: Ιστορική και αρχαιολογική μελέτη, Θεσσαλονίκη 1998
16. Κόκκινος Γ., Από την Ιστορία στις Ιστορίες, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998
17. Κουκούλη- Χρυσανθάκη Χ. Ο αρχαίος οικισμός της Δράμας και το Ιερό του Διονύσου, Πρακτικά Α' Επιστημονικής συνάντησης, Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, Δράμα 24-25 Νοεμβρίου 1989, Δράμα 1996
18. Κουντουράς Α. - Χ. Μπακιρτζής, Η Αγία Σοφία Δράμας. Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός. Πρακτικά Α' επιστημονικής συνάντησης, 24 - 25 Νοεμβρίου 1989, Δράμα 1996
19. Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Δράμας, Τουριστικός οδηγός, Δράμα 2000
20. Παπάζογλου Χ., Η Τοπική Αυτοδιοίκηση στο νομό Δράμας, (1914-1999), Δράμα 1999

- 21.Παρχαρίδου Μ., Απεικόνιση της Δράμας σε τοιχογραφία του Κουρ-σουνλού Τζαμί, Ανάτυπο από τα Πρακτικά ΙΔ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου, 28-30 Μαΐου 1993, Θεσσαλονίκη 1994
- 22.Παρχαρίδου Μ., Συμβολή στη Μελέτη της περιόδου της Σερβοκρατίας στην περιοχή της Δράμας (1344-1371). -Ο Καίσαρας Βοϊχνας, Ανάτυπο από τα Πρακτικά ΙΓ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου, 29-31 Μαΐου 1992, Θεσσαλονίκη 1993
- 23.Πασχαλίδης Β. Δραμινά Ιστορικά:67 μελέτες για τη Δράμα και την περιοχή της, Δράμα 1992
- 24.Πασχαλίδης Β., Άρμεν Κούπτσιος (Ο απαγχονισμός ενός ήρωος), περ. Μακεδονικά Ημερολόγια Σφενδόνη, Θεσσαλονίκη 1973
- 25.Πασχαλίδης Β., Η Δράμα 7000 χρόνια: Μελέτες για την πόλη και την περιοχή της, Δράμα 1997
- 26.Πασχαλίδης Β., Η παλιά Μητρόπολη Δράμας, «Μακεδονικά ημερολόγια» Σφενδόνη, Θεσσαλονίκη 1980
- 27.Πασχαλίδης Β., Φραγκοκρατία στη Δράμα (1206-1223), «Μακεδονικά ημερολόγια» Σφενδόνη, Θεσσαλονίκη 1991
- 28.Πέννας Χ., Ταξιάρχες Δράμας, Πρακτικά Α' επιστημονικής συνάντησης. Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, Δράμα 24-25 Νοεμβρίου 1989, Δράμα 1996
- 29.Περιστέρη Κ., Ανασκαφική έρευνα στο νεολιθικό οικισμό του Αρκαδικού Δράμας (1991-92), Πρακτικά Β' Επιστημονικής συνάντησης, Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, Δράμα 18-22 Μαΐου 1994, τόμος 1, Δράμα 1998

- 30.Ριτζαλέος Β., Η εβραϊκή κοινότητα της Δράμας από τα μέσα του 19ου αιώνα ως το ολοκαύτωμα, διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη 1999
- 31.Σκαμπάλης Ζ.- Τρακοσοπούλου- Τζήμου Κ, Οι υδρόμυλοι της Αγίας Βαρβάρας. Τόπος για ένα Μουσείο Υδροκίνησης, Πρακτικά Β' Επιστημονικής Συνάντησης Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, Δράμα 18-22 Μαΐου 1994, Δράμα 1998, τόμος 1
- 32.Στράτης Ε., Η Δράμα και η Δράβησκος: Ιστορική και αρχαιολογική μελέτη, Σέρρες 1923
- 33.Τρακοσοπούλου - Τζήμου Κ., Konrad Von Vilas (1866-1929) Διείσδυση και αφομοίωση της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής στη Δράμα και την ευρύτερη περιοχή της. Πρακτικά Β' Επιστημονικής Συνάντησης. Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, Δράμα 18-22 Μαΐου 1994, Τόμος 2, Δράμα 1998
- 34.Τρακοσοπούλου- Τζήμου Κ., Δράμα: Από την Οθωμανική στη Νεοελληνική πόλη, Πρακτικά Α' επιστημονικής συνάντησης, Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, Δράμα 24-25 Νοεμβρίου 1989, Δράμα 1996
- 35.Τρακοσοπούλου-Τζήμου Κ., Δράμα: Από την Οθωμανική στη Νεοελληνική πόλη, Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός. Α' επιστ. συνάντηση, 24-25 Νοεμβρίου 1989, Δράμα 1996
- 36.Τριάρχης Φ., Συνοπτική Ιστορία του νομού Δράμας, Θεσσαλονίκη 1973
- 37.Τριάρχης Φ., Ιστορία του Ν. Δράμας, Καβάλα 1969
- 38.Τσελεπίδης Τ., Από το μύθο στην Ιστορία. ΔΡΑΜΑ: Ηδωνίδα Γη και Πρασιάδα Λίμνη, εκδ. Αφοί Κυριακίδη Α. Ε., Θεσσαλονίκη 1995
- 39.Τσιούμης Κ., Εκλογές και κοινοβουλευτική εκπροσώπηση στο Νομό Δράμας κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου (1923-1936), Πρακτικά Β' Επιστημονικής Συνάντησης. Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, Δράμα 18-22 Μαΐου 1994, τόμος 2, Δράμα 1998
- 40.Χατζηθεοδωρίδης Β, Η Δράμα του 20ου αιώνα. Αναδρομή στο χώρο, στο χρόνο, και στους ανθρώπους της, Δράμα 2001